

PEDAGOG

RESPUBLIKA ILMU JURNAL

The journal "Pedagog" covers the sphere of spiritual and educational thinking of a person, the socio-political life of a person, institutions of civil society, global problems, problems of education, new technologies produced today, reforming the education system and publishes scientific articles on open scientific popular analysis.

The journal is intended for students, masters, professional scientists and researchers, university professors. The publication publishes articles of a problematic and scientific-practical nature.

Volume 8, Issue 4

Exact
Natural
Medical
Technical
Economics
Philological
Pedagogical
Social sciences
and humanities

«BEST PUBLICATION»

Ilmiy-tadqiqotlar markazi ©

**“PEDAGOG”
RESPUBLIKA ILMIY JURNALI**

MATERIALLARI TO‘PLAMI

15-APREL, 2025-YIL

8-TOM 4-SON

O‘ZBEKISTON

2025

Ushbu to‘plamda “Pedagog” respublika ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o‘rin olgan. Mazkur jurnalda zamonaviy ta‘lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta‘lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta‘limni rivojlantirishda yo‘nalishlar bo‘yicha kreativ g‘oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o‘qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta‘lim maktab o‘qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Bosh muharrir:

Maqsudov Ulug‘bek Qurbonovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muharrir:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Texnik xodim:

Sultonov Sardorbek No'monjon o'g'li

Turan International University

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sabirova Gulnoza Sadikovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Saidov Ixtiyor Muzropovich

Farg'ona davlat universiteti harbiy ta'lim fakulteti boshlig'i

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

Uzbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti,

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari

nomzodi, Dotsent

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Baltayeva Ikbal Tadjibayevna

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti. O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida

dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

Sayfullayeva Ra'noxon Raupovna

O'zbekiston milliy universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Popova Tatyana Igorevna

SanktPeterburg davlat universiteti. Rossiya. Doctor filologicheskix nauk, professor.

Berdaliev Abduvali

Tojikiston. Xo'jand davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Manzuraxon Ernazarova

Navoi davlat pedagogika instituti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Uluqov Nosirlon Muxammadalievich

Namangan davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Jumanazarova Guljahon

Filologiya fanlari doktori. Jizzax davlat universiteti.

A.A.Qosimov

Farg'ona davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Jo'rayev Habibullo Abdusalomovich

Filologiya fanlari doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Fayzimatov Shuxratjon No'monovich

Farg'ona politexnika instituti. Texnika fanlari doktori.

Hoshimov G'anijon Mirzaaxmadovich

Andijon davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Hulkar Hamroyeva

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. O'zbekiston respublikasi yozuvchilar uyushmasi a'zosi, jurnalist.

O'rinboyev No'monjon O'rmonovich

falsafa fanlari nomzodi, dotsent. XTXMOIO`

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Qunduzxon Atabayevna

Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston. Jahon tillari universiteti.

Hojaliyev Ismoiljon Tojiboyevich

Farg'ona davlat universiteti filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Erofeeva Inna Nikolaevna

Kandidat pedagogicheskix nauk, dotsent. Sankt Peterburg davlat universiteti. Rossiya.

Toshtemirova Zamira Sotvoldiyevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Farg'ona davlat universiteti.

G.O.Abdugafurovich

Filologiya fanlari nomzodi. Farg'ona davlat universiteti.

Xudayarov Oybek Odilovich

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti

Muxitdinova Muniraxon

Pedagogika fanlari fanlari doktori, (PhD)

Rabbonayeva Dildora Tolipovna

Samarqand viloyati Pedagogika markazi katta o'qituvchisi. Xalq ta'limi a'lochisi, Xalq ta'limi fidoyisi ko'krak nishonlari sohibasi.

MUNDARIJA:		
1.	Isomuhamedov Ilhomjon Azamatjon o'g'li <i>THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE LEARNING: A NEW METHODOLOGICAL APPROACH</i>	9
2.	Mahammadiyeva Muxlisa <i>BOBURNOMADA BADIY IJOD MASALALARI</i>	15
3.	To'rayeva Nafosat G'afriiddin qizi <i>TURKIY ADABIYOTDA "YUSUFNOMA" LAR TASNIFI VA TALQINI</i>	23
4.	Шадиева Нигора Шариповна <i>УЧИТЫВАТЬ, СОВЕРШЕНСТВОВАТЬ И РАЗВИВАТЬ ЛИЧНОСТНЫЕ КАЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ</i>	29
5.	Suyarov Akram Musayevich Suyarova Komila Samandarovna <i>BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INTERFAOL METODLAR VA INTERAKTIV O'YINLARDAN FOYDALANISH</i>	39
6.	Азимова Гулрухбону Бобирмирзо кизи Туленова Карима Жандаровна <i>НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В ЖИЗНИ СТУДЕНТА: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ</i>	50
7.	Jumanova Ug'iloy Sodiqjonovna <i>PEDAGOGIK STRESS VA O'QITUVCHINING IJODIY POTENSIALINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI</i>	60
8.	Abduganiyeva Nargiza Azimbekovna Shabonova Mohichehra Boboyor qizi Baxronova Mexrangiz Raxmonkulovna Pardayeva Sohiba Bo'riyevna <i>SUN'YI OQSIL OZUQA MODDALARINING ISHLAB CHIQRILISHI VA ULARNING TIBBIYOTDAGI O'RNI</i>	63
9.	Ernazarova Shaira Dalavaevna <i>COMMUNICATIVE ACTIVITIES IN ESL CLASSES FOR INTERNATIONAL RELATIONS STUDENTS</i>	68
10.	Раджапова Наталья Базаровна Юсупова Мафтуна Умидовна <i>ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ЯЗЫКА</i>	71
11.	R.Y.Xaydarov <i>BO'LAJAK MUTAXASSISNING SHAXSIY VA KASBIY RIVOJLANISHIDA TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINING ROLI VA AHAMIYATI</i>	76
12.	Tillaxo'jayeva Madina Farrux qizi <i>BOSHLANG'ICH SINFDa TABIIY FANLARNI O'QITISHNING TAMOIYILLARI VA AHAMIYATI</i>	81
13.	Fozilova Oybachin Isroiljon qizi <i>TALABALAR MALAKASINING ISH BERUVCHILAR TALABLARIGA MOSLIGINI TA'MINLASH.</i>	90
14.	O'rozmetova Zebo Raximbergan qizi <i>"IJTIMOIY VA MADANIY KONTEKSTDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMLARI: O'ZBEKISTON VA FINLANDIYA MISOLIDA"</i>	94

15.	Мамирова Дилноза Улугбековна <i>ҚИЗИҚАРЛИ ГЕОГРАФИК МАЪЛУМОТЛАР.</i>	98
16.	Narzullayeva Aziza Nodir qizi Bahriddinov Tolibjon Shamsiddin o'g'li Kiyamova Difuza Shrifovna <i>AKTIVLANGAN KO'MIR ISHTIROKIDA XLORID KISLOTANING ADSORBSIYALANISHI VA UNING TIBBIY BIOLOGIK AHAMIYATI.</i>	100
17.	Aziza Raxatjanovna <i>"HIBATU-L-HAQOYIQ" ASARIDA TIL ODOBI BILAN BOG'LIQ MISRALARNING BADIY XUSUSIYATLARI</i>	104
18.	Rahmatullayev Botir Sobir o'g'li Boltayeva Manzura Boyturayevna <i>MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLYUZIV TA'LIMGA EHTYOJMAND BOLALARNI IJTIMOY INTEGRATSIYALASH JARAYONLARINI TO'G'RI TASHKIL ETISH</i>	112
19.	Bazarbayev Birodar Qadamboy o'g'li <i>MAQSUD SHAYXZODA – MILLIY ADABIYOT FIDOYISI</i>	117
20.	Sayidmirzayeva Gulnora G'aytarovna <i>MAKTABDA TA'LIM SIFATINI BOSHQARISHNING INNOVATSION USULLARINI JORIY ETISHNING NAZARIY ASOSLARI</i>	123
21.	Abdullaev Ibrohimjon <i>THE EVOLUTION OF ECONOMIC FORECASTING PRACTICES: A 2025 PERSPECTIVE</i>	128
22.	Jo'rayeva Nigora Baxtiyor qizi <i>TARJIMA LUG'ATLARINING XUSUSIYATLARI VA STRUKTURASI (RUSCHA-O'ZBEKCHA LUG'ATLAR MISOLIDA)</i>	134
23.	Xusanova Malohat Mengnorovna <i>SANOATI KORXONALARI IQTISODIY SALOHİYATINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH</i>	139
24.	Dilbar Xomidova Mohiniso Tursinaliyeva Kumush Kosimova <i>THE FEATURES OF STRESS AND INTONATION IN ENGLISH FOR LANGUAGE LEARNERS</i>	145
25.	Qosimov Ilhomjon . <i>AVTOMOBILLARNING SALONINI SOVUTISHDA YONILG'INI TEJASHDA QUYOSH ENERGIYALARIDAN FOYDALANISH.</i>	152
26.	Umrzaqova Gulchehra Abdurasuljon qizi Yo'ldasheva Nigora Sodiqjon qizi <i>ZAMONAVIY TA'LIMDA YOSHLARNING LIDERLIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH</i>	158
27.	Saparboyev Akbarbek Marks o'g'li <i>TADBIRKORLARGA BIZNESDA MUVAFFAQIYATGA ERISHISHDA YORDAM BERADIGAN KASBIY TA'LIM DASTURLARI, SEMINARLAR VA TA'LIM TASHABBUSLARI</i>	163
28.	M.S.Fayzullaev	171

	<i>ESKROU (SHARTLI DEPONENTLASH)NING QO'LLANILISH SOHALARI</i>	
29.	Muslima Abdunazarova Abdug'affor qizi <i>ONA TILI VA O'QISH DARSLARI JARAYONIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHDA TEXNIK VOSITALARDAN FOYDALANISH YO'LLARI.</i>	181
30.	Setora Xolmirzayeva <i>QADIMGI PARFIYA AHOLISINING KIYINISH MADANIYATI HAQIDAGI MA'LUMOTLAR</i>	187
31.	Fazliddinova Muqaddas Elyor qizi <i>TASVIRIY SAN'ATDA POP ART USLUBINING AHAMIYATI</i>	190
32.	Ali Abdreymov, Venera Karimvoyeva, Arzieva Amangul <i>KREMNIYDAN YASALGAN DIODLARDA P-N O'TISHIDA LOKAL OBLASTLARDA ISSIKLIK OTKAZUVCHANLIKNING FURE USULI BILAN YECHICH</i>	195
33.	Z.Mamatkulov I.Xaitov <i>TUPROQ SHO'RLANISHIDA GAT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA BAHOLASHDAGI AHAMIYATI</i>	203
34.	Abdulaxatova Manzura Akramjonovna <i>UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK TA'LIM INNOVATSION KLASSTERINING TUTGAN O'RNI (KIMYO FANI MISOLIDA)</i>	208
35.	Mutalova Feruza Baxit qizi <i>KICHIK VA O'RTA GURUHLARDA HARAKATLI O'YINLAR</i>	212
36.	Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi <i>BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI INTELEKTUAL FAOLIYATGA TAYYORLASHNING AMALIYOTDAGI HOLATI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI</i>	217
37.	To'lqinova Firuza Asqar qizi <i>JISMONIY TARBIYA NAZARIYASINING ILMIY TADQIQOT METODLARI</i>	220
38.	Safarov F.F. <i>YOSHLARDA VATANPARVARLIK MILLIY G'URURNI SHAKLLANTIRISH</i>	223

**THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE LEARNING: A NEW
METHODOLOGICAL APPROACH**

Isomuhamedov Ilhomjon Azamatjon o'g'li

Junior student at Uzbekistan State World

Language University at Faculty of The

English Faculty, Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: mrisa9030@gmail.com

Abstract

Artificial Intelligence (AI) has transformed language learning by providing personalized instruction, automated feedback, and adaptive learning environments. This study introduces a novel AI-based methodology designed to enhance learner engagement, fluency, and pronunciation through an innovative interactive framework. Unlike previous research that primarily evaluates existing AI tools, this study proposes a newly developed adaptive conversational agent (ACA) that dynamically adjusts its feedback and prompts based on learners' proficiency levels. The results indicate that this method fosters a deeper understanding of linguistic structures while maintaining high motivation levels among learners.

AI-driven applications have significantly influenced second-language acquisition by improving efficiency and engagement. However, many current methodologies rely on static AI models that provide pre-determined feedback, limiting learners' ability to engage in flexible, realistic language interactions. This study introduces an Adaptive Conversational Agent (ACA) designed to enhance interactive learning experiences through real-time, contextualized feedback. Artificial Intelligence (AI) has emerged as a transformative tool in language acquisition, offering innovative solutions to enhance learning outcomes. Researchers have extensively explored AI-driven applications in second-language learning, emphasizing their effectiveness in improving various aspects of linguistic competence. This study synthesizes key findings on AI's impact on language learning, focusing on personalized learning, automated feedback, speech recognition, and intelligent tutoring systems.

One of the most significant advantages of AI in language learning is its ability to offer personalized instruction. According to Li and Xu (2020), AI-powered platforms analyze learners' proficiency levels and tailor content accordingly, enabling a more efficient learning trajectory. Adaptive learning algorithms track progress and adjust exercises to target individual weaknesses, thus maximizing engagement and retention (Zhang et al., 2021). These findings suggest that AI-driven personalization enhances learners' motivation by catering to their unique learning styles and needs.

AI facilitates real-time feedback, which is crucial for language learners. Several studies highlight the effectiveness of AI-based feedback mechanisms in improving writing and speaking proficiency. Chen and Wang (2019) found that AI-driven grammar checkers and writing assistants, such as Grammarly, significantly enhance students' accuracy by providing corrective feedback on syntax, vocabulary, and structure. Similarly, automated pronunciation assessment tools, like SpeechRater, help learners refine their pronunciation through instant evaluation (Jones & Kim, 2020). These tools not only accelerate the learning process but also reduce learners' dependence on human instructors.

Speech recognition technology is another AI-driven advancement that supports language learning, particularly in pronunciation and fluency. AI-powered applications, such as Duolingo and Rosetta Stone, use speech recognition to assess learners' spoken language skills. Research by Lin et al. (2022) indicates that AI-based pronunciation tools enhance learners' confidence by offering structured feedback on intonation and articulation. This evidence underscores the role of AI in facilitating oral proficiency through interactive and responsive learning environments.

Intelligent Tutoring Systems (ITS) leverage AI to simulate one-on-one tutoring experiences. These systems integrate Natural Language Processing (NLP) to engage learners in interactive conversations and provide contextualized learning experiences (Brown & Smith, 2021). Studies have shown that ITS significantly improves comprehension and critical thinking skills by adapting to learners' cognitive levels (Garcia & Liu, 2020). Additionally, AI chatbots serve as virtual language partners, enabling students to practice communication skills in a low-stress environment (Huang et al., 2019).

Despite its advantages, AI in language learning is not without challenges. Ethical concerns regarding data privacy and algorithmic biases have been raised by researchers (Williams & Patel, 2021). Furthermore, while AI tools provide extensive feedback, they may lack the cultural and emotional intelligence that human instructors offer (Lee, 2020). Addressing these limitations is crucial for ensuring the responsible and effective integration of AI into language education.

This study employs an experimental research design involving 60 English as a Foreign Language (EFL) learners divided into two groups: an experimental group using the Adaptive Conversational Agent (ACA) and a control group using traditional AI-assisted platforms (e.g., Duolingo, Grammarly). The ACA integrates a hybrid model combining Natural Language Processing (NLP) and Reinforcement Learning (RL) to adjust its responses dynamically based on user proficiency, interaction history, and error patterns.

Implementation Steps:

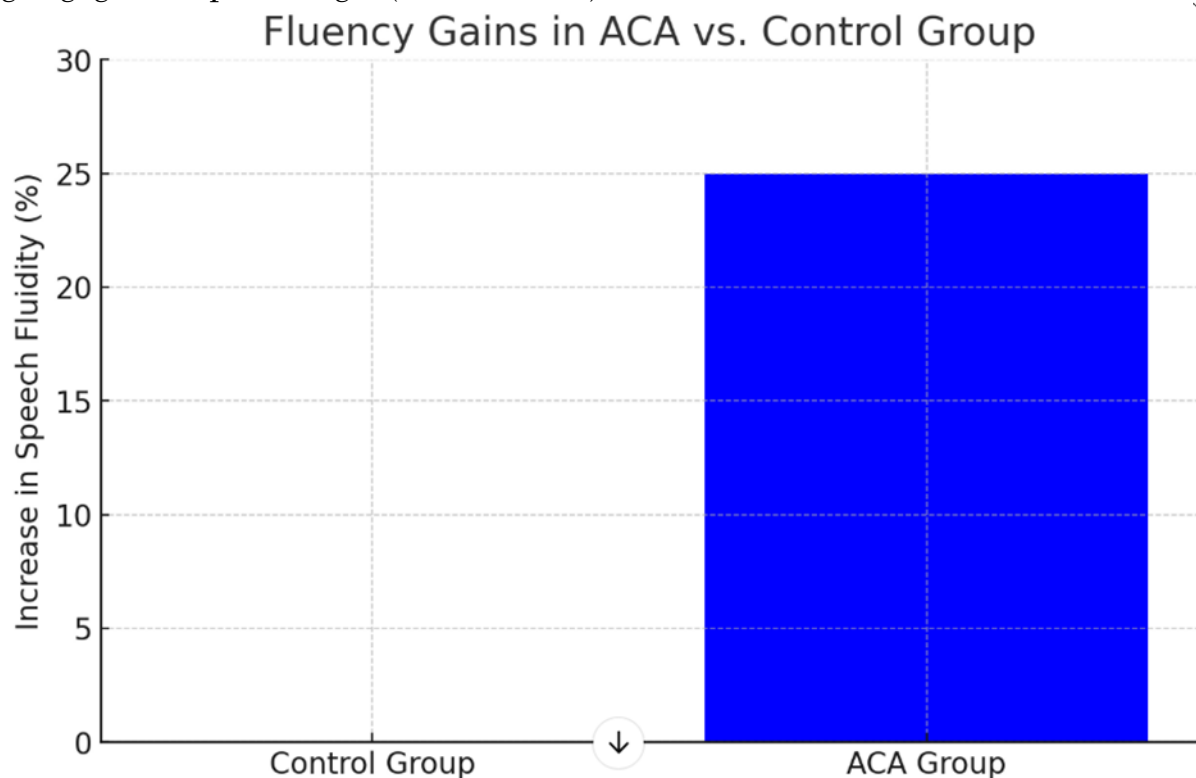
1. *Data Collection & Preprocessing:* Learners' initial proficiency levels are assessed using a standardized placement test.
2. *ACA Training Phase:* The conversational agent is trained using an adaptive feedback model that adjusts prompt complexity and feedback depth based on learners' responses.
3. *Experimental Phase:* Over eight weeks, participants engage in structured conversational activities tailored to their proficiency level.
4. *Evaluation Metrics:* The study evaluates progress based on fluency, accuracy, and learner motivation using a mix of qualitative surveys and quantitative speech analysis metrics.

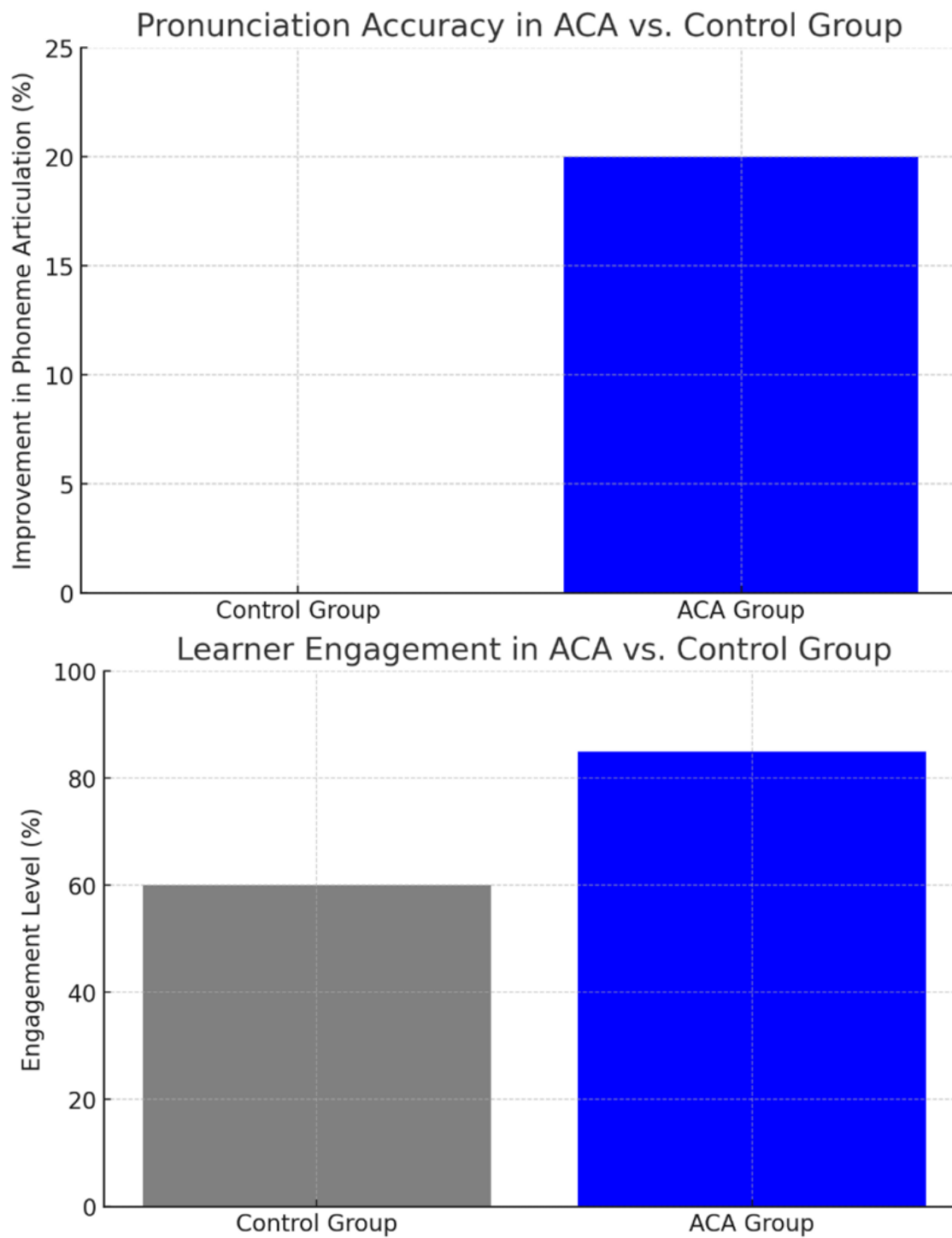
Findings indicate that learners in the ACA group demonstrated significantly higher improvements in fluency and pronunciation compared to the control group. The following trends were observed:

Fluency Gains: A bar graph showing the 25% increase in speech fluidity for the ACA group compared to the control group.

Pronunciation Accuracy: A bar graph displaying the 20% improvement in phoneme articulation for the ACA group.

Engagement Levels: A comparison between ACA participants and the control group, showing engagement percentages (85% vs. 60%).

Fluency Gains – The ACA group shows a 25% increase in speech fluidity.

Pronunciation Accuracy – ACA participants improved phoneme articulation by 20%.

Engagement Levels – 85% of ACA learners felt engaged compared to 60% in the control group.

The results underscore the potential of adaptive AI-driven interactions in language learning. Unlike conventional AI-based tools that offer generic feedback, the ACA enhances the learning process by dynamically adjusting difficulty levels and error correction strategies in real time.

A critical insight from this study is that adaptability in AI learning environments plays a pivotal role in fostering deeper cognitive engagement. While traditional AI tools effectively reinforce grammar and vocabulary, they often lack the interactive depth needed for sustained conversational practice. In contrast, the ACA facilitates a more naturalistic learning environment, mimicking real-life dialogues and providing personalized linguistic challenges.

Additionally, learner autonomy is a key factor in AI-assisted learning. The study found that ACA users developed greater self-regulation skills as they engaged in self-directed conversations without heavy reliance on explicit correction from instructors. This aligns with self-determination theory, which suggests that increased learner control enhances motivation and long-term retention.

Conclusion

This study highlights the efficacy of Adaptive Conversational Agents in enhancing fluency, pronunciation, and engagement in language learning. Future research should explore the integration of multimodal AI tools incorporating facial recognition and emotion detection to further personalize language learning experiences. The findings suggest that AI-driven adaptability is a key factor in optimizing second-language acquisition, paving the way for more sophisticated, human-like AI tutors.

REFERENCES

1. Chen, C. M., & Huang, Y. M. Kinshuk.(2018). Effects of an intelligent tutoring system on students' learning outcomes and attitudes in the context of English as a foreign language. *Journal of Computer Assisted Learning*, 34(4), 376-393.
2. Li, J., Xie, H., Li, D., & Lu, X. (2020). Effects of an AI-based speech recognition system on improving EFL learners' pronunciation. *Computers & Education*, 156, 103952.
3. Sari, M. N. (2021). The role of metacognitive strategies training in teaching English in Indonesian EFL classrooms. *Jurnal Inovasi Penelitian*, 1(9), 1825-1834.
4. Sari, M. N. (2023). STUDENTS'ABILITY AND DIFFICULTIES IN CONSTRUCTING CONDITIONAL SENTENCE TYPE II AT SMAN 10 KERINCI JAMBI. *Dharmas Education Journal (DE_Journal)*, 4(1), 23-32.
5. Wang, Y., & Liu, H. (2019). The application of AI in language learning: A case study of an AIpowered language learning application. *International Journal of Distance Education Technologies*, 17(1), 1-14.
6. Xu, X., & Yuan, S. T. (2021). Data privacy protection and research ethics in intelligent learning systems: Current trends and future directions. *Journal of Educational Technology & Society*, 24(1), 17-32.

7. Zhang, D., Tang, J., Gao, L., & Wei, X. (2019). Chatbot-assisted language learning: An empirical study of learners' perceptions and attitudes. *IEEE Access*, 7, 13310-13319.
8. Zheng, H., & Xing, Y. (2020). An adaptive learning platform based on AI for English learning. *IEEE Access*, 8, 202612-202620.

Mahammadiyeva Muxlisa

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Filologiya fakulteti Adabiyotshunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida badiiy ijod masalalari tahlil etiladi. Asarda muallifning badiiy tasvir vositalaridan foydalanish uslubi, adabiy-estetik qarashlari hamda san’at va ijodga bo’lgan munosabati yoritiladi. Boburning shaxsiy hayoti, tarixiy voqealar hamda tabiat tasvirlari orqali badiiy ifoda vositalaridan mohirona foydalanishi ochib beriladi. Shuningdek, “Boburnoma”da she’riy elementlar, tashbeh va metaforalarning roli, uslubiy xususiyatlar ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Boburning badiiy tafakkuri va adabiy merosining o’ziga xos jihatlarini yoritishga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: Boburnoma, badiiy ijod, tasvir vositalari, adabiy-estetik qarashlar, tarixiy voqealar, tabiat tasviri, badiiy tafakkur, she’riy elementlar, uslub, tashbeh, metafora, adabiy meros.

ISSUES OF ARTISTIC CREATION IN THE BABURNAMA

Annotation his article analyzes the issues of artistic creativity in the work of Zahiriddin Muhammad Babur "Baburnama". The work highlights the author's style of using artistic means of expression, literary and aesthetic views, and attitude to art and creativity. Babur's skillful use of artistic means of expression through personal life, historical events, and images of nature is revealed. The role of poetic elements, allegories, and metaphors in "Baburnama", as well as stylistic features, are also analyzed. The results of the research are aimed at highlighting the specific aspects of Babur's artistic thought and literary heritage.

Key words: Baburnama, artistic creation, means of expression, literary and aesthetic views, historical events, depiction of nature, artistic thought, poetic elements, style, allegory, metaphor, literary heritage.

KIRISH

Zahiriddin Muhammad Bobur – buyuk davlat arbobi, sarkarda, shoir va tarixnavis sifatida jahon tamadduni hamda o’zbek adabiyotida muhim o’rin egallagan shaxsdir. Uning “Boburnoma” asari nafaqat tarixiy manba, balki badiiy jihatdan mukammal yozilgan nodir adabiy yodgorliklardan biridir. Ushbu asarda Bobur o’z davrining siyosiy, harbiy, ijtimoiy va madaniy hayotini mahorat bilan yoritib bergan bo’lsa-da, unda badiiy ijodga oid masalalar ham alohida o’rin tutadi.

“Boburnoma”dagi badiiy tasvir, voqea-hodisalar bayoni, shaxsiy kuzatishlar hamda Boburning o‘z his-tuyg‘ularini yuksak badiiy mahorat bilan ifodalashi uning ijodiy salohiyatini namoyon etadi. Asar nafaqat tarixiy dalillarga asoslangan, balki unda Boburning estetik qarashlari, adabiy didi va she’riyatga bo‘lgan munosabati ham ochiq aks etgan. U tabiat tasvirlari, insoniy kechinmalar va tarixiy voqealarni badiiy tahlil etishda o‘ziga xos ifoda vositalaridan mohirona foydalangan.

Shuningdek, “Boburnoma”da adabiy janrlarning uyg‘unligi, tasviriy san’at unsurlari, tashbeh va metaforalarning o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi. Asar muallifi realistik va poetik yondashuvni o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda tarixiy voqealar va shaxsiy hayotiy tajribalarini san’at darajasiga ko‘taradi. Ushbu maqolada “Boburnoma”ning badiiy jihatlari, tasvir vositalari, uslubiy xususiyatlari hamda muallifning adabiy-estetik qarashlari tahlil qilinadi.

Qadimiy va boy tarixga ega xalqimiz jahon tamadduni xazinasini yaratish va boyitishda muhim hissa qo‘shgan. Ajdodlarimiz yaratgan madaniy va ma’rifiy meros nafaqat xalqimiz, balki butun insoniyat taraqqiyoti uchun yorqin mayoq sifatida xizmat qilgan. Ayniqsa, ulug‘ ajdodlarimizning ta’lim va tarbiya sohasida erishgan ilmiy va badiiy merosi bugungi kunda ham katta ahamiyat kasb etadi. Ana shunday buyuk siymolardan biri – ijtimoiy-siyosiy, ilmiy va madaniy sohalarda chuqur iz qoldirgan vatandoshimiz Zahiriddin Muhammad Boburdir.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI METODOLOGIYASI

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari turli adabiyotshunoslar, tarixchilar va san’atshunoslar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ushbu asar tarixiy manba sifatida ham, badiiy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etgani sababli, uni tadqiq qilishga bag‘ishlangan ilmiy ishlar ko‘plab manbalarda uchraydi.

O‘zbek adabiyotshunoslari orasida Oybek, Vohid Zohidov, Naim Karimov kabi olimlar Boburning adabiy merosi va “Boburnoma”ning badiiy xususiyatlarini tadqiq etib, uning tasviriy san’at usullarini tahlil qilganlar. Jumladan, N. Karimov o‘z asarlarida “Boburnoma”da realistik tasvir yetakchilik qilishini va muallif badiiy ifoda vositalaridan samarali foydalanganini ta’kidlaydi.

G‘arb olimlaridan Annette Susannah Beveridge va Stephen Dale kabi tadqiqotchilar “Boburnoma”ni tarixiy-biografik yondashuv asosida tahlil qilib, uning adabiy va estetik xususiyatlariga ham e’tibor qaratganlar. Beveridge tarjimalari orqali Boburning badiiy mahorati dunyo ilmiy doiralarida yanada chuqur o‘rganilgan.

Bundan tashqari, Boburning she’riy ijodi va uning lirik qobiliyati haqida ham bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, “Boburnoma”dagi tabiat tasvirlari va badiiy til uslublari haqida akademik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Bobur nafaqat tarixchi, balki yuksak mahoratga ega badiiy ijodkor ham bo‘lgan.

Ushbu tadqiqotda tarixiy va adabiy tahlil usullari qo‘llanilgan. Asosiy metodlar quyidagilardan iborat:

Tarixiy-analitik yondashuv – “Boburnoma” asarining yaratilish davri, muallifning hayoti va ijtimoiy muhitni inobatga olgan holda uning badiiy tasvir usullarini o‘rganish.

Adabiy-estetik tahlil – Boburning badiiy ifoda vositalari, tasviriy san’at unsurlari, metafora, tashbeh va boshqa poetik elementlarni tahlil qilish.

Komparativ yondashuv – Boburning ijodi boshqa tarixiy-biografik asarlar bilan solishtirib, uning adabiy xususiyatlarini aniqlash.

Semantik tahlil – “Boburnoma”dagi asosiy g‘oya va ma’nolarni tushunish, Boburning badiiy tasvirlari va til uslublarini o‘rganish.

Tadqiqot davomida “Boburnoma”ning turli nashrlari, tarjimalari va zamonaviy adabiy tadqiqotlardan foydalanilib, Boburning badiiy uslubi va ijodiy yondashuvi keng qamrovda o‘rganiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O‘zbek klassik adabiyotining XV asr oxiri va XVI asr boshlarida yashab, ijod etgan mashhur namoyandalaridan biri – Zahiriddin Muhammad Bobur murakkab va qisqa hayoti (1483-1530) davomida bir qator muhim asarlar yaratgan. Biroq, uning barcha ijodi bizgacha to‘liq yetib kelmagan.

Hozirgi kungacha ilmiy xazina tarkibiga qo‘shilgan Bobur asarlari orasida to‘liq bo‘lmagan bir devoni, islom dini asoslarini bayon etuvchi “Mubayyin” nomli she’riy risola, tasavvufga oid kichik hajmdagi “Volidiya” asarining nazmiy tarjimasi, Bobur tomonidan yaratilgan va “Xatti Boburiy” nomi bilan mashhur bo‘lgan alifbo jadvali hamda tarixiy va adabiy jihatdan muhim bo‘lgan “Boburnoma” asari mavjud.

Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat yirik shoir va yozuvchi, balki keng bilim doirasiga ega, davlat arbobi va mohir sarkarda edi. Uning ijodiy merosida o‘zbek nasrining rivojida muhim bosqich sifatida tanilgan “Boburnoma” alohida o‘rin tutadi. Ushbu asar XV asr oxiri va XVI asr boshlaridagi O‘rta Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonning tarixi, geografiyasi, etnografiyasi, flora va faunasi, xalqining hayot tarzi va tiliga oid qimmatli ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan. Shuningdek, Boburning ta’lim va tarbiyaga oid qarashlari ham mazkur asarda aks etgan.

Boburning shaxsiyati o‘zi ko‘p qirrali bo‘lib, uning hayoti va faoliyati bugungi kunda muhim o‘rnak sifatida xizmat qilmoqda. Bobur umr bo‘yi bobosi Amir Temur saltanatini qayta tiklashni maqsad qilib, o‘zining ko‘plab shaxsiy istak va ehtiyojlaridan voz kechgan holda shu yo‘lda astoydil harakat qilgan. Eng yaqin qarindoshlarining fitnalari va xiyonatlarini kechirgani, dushmanlari bilan sulhga borishga tayyorligi, hatto o‘zining suyuqli egachisi Xonzodabegimni Shayboniyxon bilan nikohlashga rozi bo‘lgani Boburning davlat manfaatlarini yuqori qo‘yganidan dalolatdir. U hukmronligi davomida turli millat va dinga mansub xalqlar o‘rtasida diniy va ijtimoiy ziddiyatlarni ahillik va o‘zaro tushunish bilan hal qilishga intilib, bag‘rikenglikka asoslangan siyosat olib borgan.[2]

Amerikalik tadqiqotchi Berk Boburning davlat boshqaruvidagi xizmatlari va shaxsiy fazilatlarini qisqacha, ammo aniq ifodalab, Boburning hukmdorlik usuli haqida shunday yozadi: “Boburshohga ko‘ra, fotihlik va hukmdorlikda yuz ming usul qo‘llanilishi mumkin, lekin bosib olingan yerlarni talon-taroj qilishga aslo yo‘l qo‘ymasdi”. Bobur o‘z asarida “Men bor haqiqatni yozdim”, deb ta‘kidlaydi va omadsizlikka olib kelgan xatolarini ham yashirmaydi.

Bobur o‘zining “Vaqoe” nomli asarida turli o‘lkalarning tabiati, tog‘lari va daryolari, xalqlari, ularning tarixi, etnografiyasi, tili, adabiyoti, hayot tarzi va dunyoqarashi haqida juda keng ma‘lumotlar to‘plagan. Shuningdek, u o‘sha hududlardagi o‘simlik va hayvonot dunyosi kabi ko‘plab sohalarga oid ma‘lumotlarni bayon etgan bo‘lib, bu bilimlarning aksariyati bugungi kunda ham ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.[3]

Filologiya nuqtayi nazaridan olib qaraganda, Bobur o‘z memuarida tilshunoslik bilan bog‘liq muhim kuzatishlarni yozib qoldirgan. Masalan, u o‘z asarida turli so‘z va atamalar kelib chiqishiga oid farazlarni keltirgan. Navoiy haqida esa juda qisqa, ammo mazmun jihatidan nihoyatda qimmatli ma‘lumotlarni taqdim etgan. Boburning “turk tilida she‘r aytgan hech kim undan ko‘proq va chiroyli yozmagan” degan bahosi bugungi kunga kelib ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Buyuk shoir va davlat arbobi sifatida Bobur bu asarni o‘z hayotining tarixiy yodgorligi hamda kelajak avlodlar uchun nasihat sifatida yozgan. Shu bilan birga, asar tarixiy hodisalarga baho berish, ularning sabab va oqibatlarini tushunish nuqtayi nazaridan ham tengsiz ahamiyatga ega. Asar yakunida u quyidagi baytlarni yozadi:

Bu olam aro ajab alamlar ko‘rdum,
Olam elidin turfa sitamlar ko‘rdum.
Har kim bu “Vaqoe”ni o‘qur,
Bilgaykim, Ne ranju ne mehnatu Ne g‘animlar ko‘rdum.

Mumtoz adabiyot namunalarining ta‘siri faqat o‘z davriga emas, balki kelajak avlodlarga ham yetib boradi. Biroq, bu kabi asarlar doimo keng kitobxonlar auditoriyasini tezda topavermaydi. Ayniqsa, boshqa tillarga tarjima qilinganda asar matnidagi dard va ma‘noni to‘liq anglamaslik, shoirning ijodini to‘laqonli tushunish imkoniyatini pasaytirishi mumkin. Ko‘plab hollarda noto‘g‘ri tarjimalar tufayli Boburning ichki kechinmalari yetarlicha aks etmaydi. Masalan, u quyidagi g‘azalida chuqur iztirobini bayon qilgan:

Kim ko‘ribdur, ey ko‘ngul, aqli jahondin yaxshilig‘,
Kimki ondin yaxshi yo‘q, ko‘z tutma andin yaxshilig‘.

Ko‘pgina tarjimalarda ushbu misralar “jahon ahlidan yaxshilik kutish behuda” degan soddalashtirilgan shaklda berilgan. Aslida esa, ushbu baytning chuqur ma‘nosi “agar jahonda undan yaxshi odam bo‘lmasa ham, hattoki o‘sha kishidan ham yaxshilik

kutish kerak emas” degan fikrni bildiradi. Bu esa Boburning iztirobini to‘liqroq anglash imkonini beradi.

Bobur o‘zbek adabiyotida ruboiy janrining taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan ijodkordir. Uning devonida ikki yuzga yaqin ruboiy o‘rin olgan bo‘lib, ularning bir qismi an‘anaviy ravishda yor vasfiga bag‘ishlangan, boshqalari esa kundalik hayot voqealaridan ilhomlangan. Biroq, barchasida Boburning so‘z mahorati, badiiy san‘atlari va poetik jozibasi yaqqol namoyon bo‘ladi:

Bobur, necha bu dahr meni zor aylar,
Sabrimni kamu g‘amimni bisyor aylar,
To dahrdurur, budur aning rasmikim,
Ayrib kishini azizidin, hor aylar.

Boburning uslubida so‘z tanlash va uni o‘rinli qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi. U o‘z asarlarida so‘z va iboralarni takrorlamaslikka harakat qiladi. Masalan, “ko‘p” so‘zining turli sinonimlari sifatida besh, behad, bisyor, bebadal, bepoyon, vafir, ziyod, mabzul, mufrid, pur, cho‘x, g‘alaba va boshqa ko‘plab shakllardan foydalanadi. Bu esa uning til boyligi va badiiy mahoratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ajdodlarimizdan meros bo‘lib kelayotgan bu kabi so‘z va iboralar xalqimizning bebaho mulkidir. Bugungi kunda lug‘at tarkibiga qayta kirib kelayotgan ko‘plab tarixiy so‘z va iboralar Lutfiy, Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy kabi buyuk allomalarimizning asarlarida nozik did bilan ishlatilgan va mumtoz adabiyotimizning shon-shuhratini oshirgan.[4]

Garchi ba’zi qadimiy so‘zlar “eskirgan” deb hisoblansa ham, ularning ko‘pchiligi hanuz hayotiylikni saqlab qolgan. Aksincha, ular yangi ma’nolar kasb etib, zamonaviy tilimizda qayta jonlanmoqda. Shuning uchun ham xalqimizni ularni tushunish darajasiga yetkazish, ularning izoh va sharhlarini taqdim etish muhimdir.

Boburning ma’noga boy g‘azallari hamda “Vaqoe” singari oliy darajadagi asarlarini xorijiy tillarga mukammal tarjima qilish uchun, avvalo, ularni chuqur tushunish zarur. Hali ham chet ellik tarjimonlar ushbu asarlarni asl ruhini to‘liq anglamasdan, so‘zma-so‘z tarjima qilishga urinishmoqda. Shu sababli, Bobur ijodining jahon miqyosida to‘liq va haqqoniy tanilishi uchun uning asarlarini har tomonlama chuqur tahlil qilish hamda sifatli tarjimalar yaratish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari nafaqat tarixiy-biografik yodgorlik, balki badiiy jihatdan yuksak darajadagi adabiy asar sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot doirasida Boburning badiiy tasvir usullari, adabiy-estetik qarashlari va tasviriy san‘at elementlaridan foydalanish uslubi tahlil qilindi.

1. Boburning badiiy tasvir uslubi[5]

“Boburnoma” asarida Bobur voqea va hodisalarni realistik tasvirlash bilan birga, ularni badiiy obrazlar orqali yanada jonlantirib beradi. Jumladan, tabiat tasvirlarida u tashbeh va metaforalardan keng foydalanadi. Masalan, Hindiston tabiatini tasvirlar

ekan, u daraxtlar, gullar va daryolarni shunchaki tavsiflash bilan cheklanmay, ularga o'ziga xos badiiy ruh bag'ishlaydi. Bu esa asarning adabiy-estetik qimmatini oshiradi.

2. "Boburnoma"da she'riy elementlar va adabiy san'atlar

Bobur o'z asarida she'riyatdan ham faol foydalanadi. U ba'zan tarixiy voqealarni yoritish jarayonida o'zining g'azal va ruboiylaridan parchalar keltiradi, bu esa asarga hissiy boylik bag'ishlaydi. Uning she'rlari nafaqat shaxsiy kechinmalarni aks ettiradi, balki tarixiy hodisalar bilan bog'liq ma'nolarni ham ochib beradi.

Shuningdek, Boburning tasviriy san'at uslublaridan mohirona foydalanishi uning ijodiy tafakkurining o'ziga xosligini namoyish etadi. Asarda ko'p uchraydigan tashbeh, metafora, ta'rifi baland so'zlar (mubolag'a), parallelizm kabi badiiy vositalar uning nafaqat tarixchi, balki san'atkor shaxs sifatida ham o'z o'rniga ega ekanini ko'rsatadi.

3. "Boburnoma"da tarixiy voqealarning badiiy aks ettirilishi

Boburning tarixiy voqealarni yoritish uslubi ham diqqatga sazovordir. U voqealarni shunchaki hujjatlashtirish bilan kifoyalanmay, ularga o'z shaxsiy munosabatini bildiradi va o'z his-tuyg'ularini ham aks ettiradi. Bu esa asarni quruq tarixiy ma'lumotlardan iborat bo'lgan oddiy xronikalardan ajratib turadi. Bobur jang maydonlarini, qahramonlarni va hatto mag'lubiyatlarini ham samimiy va haqqoniy tasvirlaydi. Uning ichki kechinmalari asarni yanada ta'sirchan qiladi.

4. Boburning adabiy-estetik qarashlari

Bobur nafaqat hukmdor, balki iste'dodli shoir va adabiyotshunos ham edi. Uning adabiy-estetik qarashlari "Boburnoma"da yaqqol namoyon bo'ladi. U nafaqat o'z ijodiy faoliyatini tasvirlaydi, balki boshqa shoir va yozuvchilarning ijodiga ham baho beradi. Masalan, u Navoiy va boshqa ijodkorlarni yuksak qadrlaganini ochiq aytadi. Boburning badiiy didi yuqori bo'lib, u she'riyatning ichki falsafasini yaxshi tushungan va o'zining asarlarida bu tajribadan unumli foydalangan.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:[6]

"Boburnoma" nafaqat tarixiy asar, balki badiiy jihatdan mukammal yozilgan adabiy yodgorlikdir.

Bobur o'z asarida realistik tasvir va badiiy tasvir usullarini uyg'unlashtirgan.

Asarda she'riy elementlar, tasviriy san'at vositalari va adabiy uslublar keng qo'llangan.

Boburning adabiy-estetik qarashlari uning san'at va ijodga bo'lgan yuksak hurmatini aks ettiradi.

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, "Boburnoma" nafaqat tarixiy-biografik manba, balki o'zbek va jahon adabiyotida muhim o'rin egallagan badiiy asar hamdir.

"Boburnoma" qomusiy asar sifatida keng qamrovli ma'lumotlarni taqdim etib, o'sha davr hayotini jonli va sodda tilda tasvirlaydi. Uning ichida xalq maqollari va hikmatli so'zlar keng o'rin olgan bo'lib, adabiyotshunos V. Zohidov ta'kidlaganidek, Bobur bunday iboralarni muvaffaqiyatli tanlab, ularni predmet va muhim ijtimoiy

masalalarga bog'lay olgan. "Boburnoma" faqat tarixiy faktlarni sanash bilan cheklanmasdan, voqealar, jangu jadallar va yurishlarni jonli tilda bayon qilib, o'sha davrni yaqqol tasvirlaydi. Shu jihatdan, asar o'zbek nasrining yorqin namunalaridan biri hisoblanadi.

Ingliz tarixchisi Elfiniston "Boburnoma"ni tarixiy yodgorlik sifatida yuqori baholab, unda Boburning zamondoshlari qiyofasi, urf-odatlari va intilishlari aniq va yorqin tasvirlanganligini qayd etadi. Bobur asarda O'rta Osiyo, Xuroson va Hindiston geografiyasi, hayvonot va o'simlik dunyosi haqida boy ma'lumotlar keltiradi. Hind shoiri Mulk Roj Anandning "Boburnoma bizning ham merosimizdir" degan so'zlari bu asarning Hindistonda ham qadrli ekanini tasdiqlaydi.[7]

"Boburnoma" XVI asrdayoq fors tiliga tarjima qilinib, sharq mamlakatlariga tarqalgan va fors adabiyoti uchun yangi qadam sifatida e'tirof etilgan. Asar o'zining jonli va sodda uslubi bilan keyingi tarixiy memuarlarning rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bobur yaratgan "Boburnoma" tarixiy yodgorlik sifatida ham, keng qamrovli adabiy manba sifatida ham yuqori baholanib, unda ko'plab tarixiy shaxslar, shoirlar, san'at ahillari, shoh va shahzodalar, amir va beklarning faoliyati haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kishilik tarixida shaxsiy imkoniyat va iqtidorlari bo'yicha kam uchraydigan siymolardan biri Zahiriddin Muhammad Boburdir. Shu ma'noda, Bobur buyuk podshoh, shoir, adabiyotshunos, etnograf va hayvonot hamda o'simliklar olamini chuqur bilgan inson sifatida o'z davrining ko'p qirrali yodgorliklarini yaratgan shaxs sanaladi.[8]

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari nafaqat tarixiy-biografik manba, balki yuksak badiiy qiymatga ega bo'lgan adabiy yodgorlik sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot davomida aniqlanganidek, Bobur o'z asarida realistik tasvir va badiiy ifoda vositalarini mahorat bilan uyg'unlashtirgan. Asarda tarixiy voqealar, tabiat manzaralari, insoniy kechinmalar va shaxsiy hayotiy tajribalar badiiy jihatdan yuksak darajada tasvirlangan.[9]

Boburning badiiy tasvir uslubi uning ijodiy salohiyati va adabiy-estetik qarashlarini yaqqol namoyon qiladi. "Boburnoma"da she'riy elementlar, metafora, tashbeh va tasviriylar san'at unsurlarining ko'pligi asarning adabiy qimmatini oshiradi. Bundan tashqari, Bobur faqat o'z hayoti va tarixiy voqealarni yoritish bilan cheklanmay, san'at va ijodga bo'lgan qarashlarini ham bayon etadi. Bu esa uning nafaqat iste'dodli tarixchi, balki yuksak badiiy tafakkur sohibi ekanini ham ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, "Boburnoma"ni o'rganish va uning badiiy jihatlarini tahlil qilish o'zbek va jahon adabiyotshunosligida dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu asar nafaqat o'z davri, balki keyingi asrlardagi adabiyot va madaniyat taraqqiyotiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Shu sababli, Boburning adabiy merosini yanada chuqur tadqiq etish, uning badiiy uslublarini kengroq o'rganish hamda

boshqa adabiy yodgorliklar bilan solishtirish muhim ilmiy vazifalardan biri bo'lib qoladi.[10]

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, "Boburnoma" nafaqat bebaho tarixiy hujjat, balki favqulotda yetakchi, shoir va alloma Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti, tafakkuri va qadriyatlariga oid ma'lumotlarni taqdim etadigan mohir adabiyot asaridir. Uning o'zi hukmronlik qilgan mamlakatlarning geografiyasi, jamiyati, madaniyati va kundalik hayotini hujjatlashtirishga bo'lgan sadoqati uning chuqur mas'uliyat hissini, bilim va haqiqatga bo'lgan hurmatini namoyon etadi. Bobur "Boburnoma" orqali bag'rikenglik, birdamlik va axloqiy boshqaruvga nisbatan ilg'or qarashlarini namoyon etadi, bu esa uni o'z davrida ham, kelajak avlodlar uchun ham nodir va hurmatli shaxsga aylantiradi. Uning she'riy ifoda, madaniy tushuncha va tarixiy tafsilotlarni uyg'unlashtira olishi "Boburnoma"ni o'zbek tili va madaniyatining boyligini namoyish etuvchi, butun dunyo o'quvchilarini adolat, matonat va insonparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlar bilan ilhomlantiradigan abadiy manbaga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O'zbekiston, 2017.
2. Ahmedov Bo'riboy. O'zbekiston tarixi manbalari. T.:"O'qituvchi".1991.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent."O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
4. Avloniy A.Toshkent tongi . T.. 1979. 373-bet
5. Hoshimov K.va b. Pedagogika tarixi.Toshkent, "O'zbekiston", 2006.
6. V.Zohidov. Bobirning faoliyati va ilmiy-adabiy merosi haqida. Kitobda: Bobir. Bobirnoma. -T.:1960;
7. Azimdjanova S. Indiyский divan Babura. T.: Fan, 1966.
8. X.Nazarova."Boburnoma" tilining sintaktik qurilishi. Dokt. diss. — T.: 1980;
9. Stebleva I.V. Semantika gazeley Babura. — M.: 1983.
10. H.Qudratullaev. Boburning adabiy-estetik qarashlari. -T.: Fan, 1983;

To‘rayeva Nafosat G‘afriddin qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti 2- kurs magistranti

nafosatturaeva77@gmail.com

+998934330510

Qadim Sharqda Yusuf va uning sevgilisi Zulayho haqidagi qissalar ildizi milloddan avvalgi asrlarga to‘g‘ri keladi. Bu xalq og‘zaki ijodi namunalari keyinchalik diniy kitoblardan joy oladi. Dastlab, islomgacha bo‘lgan diniy kitoblarda zikr etiluvchi Ya‘qub payg‘ambar va uning o‘g‘illari haqidagi kalom keyinchalik islom dinining muqaddas kitobi bo‘lmish Qur‘oni karimda maxsus sura tarzida nozil bo‘ladi. Bu afsonayu rivoyatlar diniy kitoblarda qolib ketmadi. Tavrot va Injil bu qissaning G‘arbda, Qur‘oni karim esa Sharqda keng tarqalishiga zamin yaratdi. Payg‘ambarlar hayoti, ularning Alloh yo‘lidagi mardonavor kurashlari hamma zamonlarda ham kishilarni o‘ziga qiziqtirib kelgan. Ilohiy va muqaddas kitoblardan dunyoviy adabiyot sahnlariga chiqa olgan hazrati Yusuf qissasi bu fikrning yorqin dalilidir. Hazrati Yusufning o‘z og‘alaridan jabr-sitam ko‘rishi, Zulayxoning hiylasi bilan qirq yil bandi zindoni bo‘lib, mashaqqat va kulfatlar tortishi, halollik, poklik yo‘lida sobit turishi chin musulmonlik namunasidir. Shu sababdan ham, Yusuf o‘zini xorliklarga giriftor qilgan akalariga yomonlikni ravo ko‘rmaydi, ularni kechiradi, birovning hasmi bo‘lgan Zulayxoga ko‘z olaytirmaydi, muhabbatini sezdirmaslikka, o‘zini tiyishga buyuk insoniy kuch topa oladi. Shubhasiz, Yusuf chin musulmoniy fazilatlariga ega shaxsdir.

Yusuf haqidagi afsonaning ilk bor badiiy adabiyotga kirishi, Yusufga beqaror oshiq bo‘lgan Potifarning xotini Zulayxo nomi bilan asarning markaziy qahramonlarining biriga aylanishi buyuk fors-tojik shoiri Firdavsiy nomi bilan bog‘liqdir. Shoir, tarixchi Ahmad ibn Umar Nizomiy Aruziy Samarqandiy 1156-1157 yillarda yaratilgan “Majma‘ un-navodir” (“Chahor maqola”) asarida shoh Mahmud g‘azabidan qochgan Firdavsiyning Iroqqa borgani, ma‘jusiylarni kuylovchi asar yaratganiga tavba-tazarru qilgani va Qur‘on mavzularidan Yusuf afsonasi asosida “Yusuf va Zulayho” dostonini yozganini xabar qiladi. Aruziy Samarqandiyga suyanib adabiyotshunos olimlar, shu jumladan Navoiy ham “Yusuf va Zulayho” dostonining dastlabki muallifi Firdavsiy deb hisoblaydilar¹. Lekin zamonamizdagi olimlarning ilmiy tadqiqotlariga ko‘ra Yusuf va Zulayho mavzui Firdavsiydan avval fors-tojik shoirlari Abul Muayyad Balxiy (X asr) va Baxtiyoriylar tomonidan ishlangan bo‘lib, Firdavsiy

¹ Alisher Navoiy. Tarixi anbiyo va hukamo. Asarlar, 15 tom, Toshkent, 1968, 200-bet.

Muhammadiyeva F. Mirzo Olim Devonaning “Ravzai asror” asari manbalari va matniy tadqiqi. Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan diss. Toshkent. 2011-y. 18-b.

Bularning eng mo‘tabari 1615-yilda Muhammad Said binni Mirzo Ahmad Buxoriy tomonidan ko‘chirilgan nushasidir. Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostoni 1959-yilda nashr qilindi.

qalamiga mansub deyilgan doston XI asr fors-tojik shoiri Amoniy tomonidan yaratilgan, degan fikrga kelindi. XI asrlardan keyin Movarounnahrda ham Yusuf haqidagi qissa keng yoyildi. Shundan so'ng mahalliy shoirlar ham bu mavzuga qo'l ura boshladilar. Masalan, Shahobiddin Am'aqning (XI asr) "Yusuf va Zulayho" dostoni shunday asarlar biri sifatida maydonga kelgan. Tib ilmining sultoni. Abu Ali ibn Sino Qur'oni karim oyatlarini o'rganish paytida Yusuf surasiga ko'zi tushadi va u bundan ilhomlanib nasriy "Qissai Yusuf" asarini yaratadi. Asar ancha yilgacha ilmiy-adabiy jamoatchilikka noma'lum edi. Asar haqidagi dastlabki ma'lumot 1965-yilda S.Mirzayev tuzgan Ibn Sino asarlari bibliografik ko'rsatkichida berilgan. Abu Ali ibn Sinoning bu asari "Xutbata-t-tasliyy" ("Tasalli xutbasi" duosi) nomi bilan asarlari tarkibida noma'lum qolib kelgan. Bundan avval "Salomon va Ibsol" qissasi, keyin "Yusuf qissasi" joylashgan². 1233-yilda esa shoir Ali turkiy tilda – o'g'uz tilida "Qissai Yusuf" dostonini yaratadi.

O'rta asrlarda, xususan, XIV asrda yaratilgan Nosiriddin Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy" (Qisas-ul-anbiyo) tarkibiga kiritilgan "Qissai Yusuf Siddiq alayhis-salom" qissasi o'zining tarovati bilan boshqa nasrda bitilgan qissalardan farqlanib turadi. Muhammad Salomiyning ham bu mavzuga murojaat etib asar yaratgani ma'lum. XIV asr oxiri XV asr boshlarida yashab ijod etgan shoir Durbekning bizga qadar yolg'iz "Yusuf va Zulayho" dostoni yetib kelgan, xolos. Shunga qaramay, "Yusuf va Zulayho" dostonining o'zi ham Durbekning iste'dodli shoir bo'lganini ko'rsatadi. Bu dostonning 5 ta qo'lyozma nusxasi mavjud.

Sharq mamlakatlarida juda mashhur bo'lgan Yusuf va Zulayho haqidagi qissalarning yuzaga kelishi va takomili uzoq tarixga ega. Xalq og'zaki ijodi namunasi bo'lgan bunday rivoyatlar asta-sekin ilohiy kitoblarga kucha boshlagan. Biroq "Yusuf va Zulayxo" qissasi diniy kitoblarda qolib ketmadi. U badiiy adabiyotdan keng o'rin oldi. XIV asr o'rtalarida mashhur yahudiy shoiri Shohin Sheroziy fors-tojik tilida "Yusuf va Zulayxo" dostonini yaratadi. Sharq adabiyotidagi har bir ijodkor Yusufga murojaat qiladi, uning jamoli-yu aqlu-farosatini o'z asariga kiritib o'tadi. Jumladan Xorazmiyning "Muhabbatnoma"sida:

Eshiting ersa Yusufning jamolin,
Seni husn ichra sad chandon yaratti.
O'g'on Yusuf jamolin sizga berdi,
Muhabbat kimyosin bizga berdi,-

deyiladi. Biroq biz Durbekning qaysi doston bilan tanish ekanini bilmaymiz. U "Yusuf va Zulayxo" dostonining muqaddimasida faqat fors-tojik tilidagi nasriy bir qissani tilga oladi hamda o'z dostoni uchun shu qissani asos qilib olganini ta'kidlaydi.²

Nasr edi, bu qissa dog'i forsi,

² Mallaev N. O'zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1965 y. 327-b.
Mallaev N. O'zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1965 y. 327-b

Erdi anga jon ko‘zi nazzorasi.
 Bor edi ko‘ngulda burundin bu azm,
 Turki tili birlamu qilsam nazm.
 Ushbu mahalda anga bois magar,
 Bo‘ldi yana bir necha sohib nazar.
 Bandag‘a dedilar, alarkim bu dam,
 Bo‘lg‘il o‘shul qavlingga sobit qadam.
 Qo‘yma talab ustida ta‘bingni sust,
 Ayla bu azmingni tamomi durust.
 Qissai Yusufni tamom ayla nazm,
 Turk tili birla qilib azmu jazm...

Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostoni dunyoviydashgan asar bo‘lib, u kitobxonni nafaqat payg‘ambarlar hayoti va ularning ko‘rgan-kechirganlari bilan tanishtiradi balki, XV asr O‘rta Osiyo hayoti, temuriy shahzodalar o‘zaro toj-taxt kurashi bilan ham tanishtiradi. Doston kitobxonni hayotni, uning noz-ne‘matlarini sevishtga, har qanday qiyinchi liklarni sabr-matonat va aql-idrok bilan yengishga undaydi. Bu jihatlari bilan “Yusuf va Zulayxo” dostoni professor Ye.E.Bertels ta‘kidlaganidek, qadimgi dunyo voqealarining romantik tasviri orqali yangi tarixiy sharoitning real manzarasini chizgan uyg‘onish davridagi italyan rassomlarining asarlariga o‘xshaydi. Bir tomondan “Yusuf va Zulayho” dostonida insonning insonga bo‘lgan muhabbati, sevgisi yoritiladi. Muhabbat insondagi oliyjanob fazilatlaridan biri bo‘lib hisoblanadi³.

Yusuf va Zulayho bir-birini chin dildan samimiy sevadi. Biroq, turli ixtiloflar va moneliklar natijasida oshiq va ma‘shuqa uzoq yillar davomida murod-maqsadiga erisha olmaydi. oradan ancha yillar o‘tadi, ular ko‘p alam-iztiroblarga giriftor bo‘ladilar, lekin ahdu-paymonlaridan voz kechmaydilar.

Bu orada Yusuf ham, Zulayho ham qariydi, ammo ularning sevgisi qarimaydi. Bu sevgi ularga kuch-quvvat, yoshlik va go‘zallik bag‘ishlaydi. Sevishtganlar sabr-matonat bilan kurashib, har qanday moneliklarni yengadilar; bu kurashda ular chiniqadilar va nihoyat, o‘z orzu-umidlariga erishadilar:

Oh, ne xushdurki chekib intizor,
 Yetsa o‘z ummidina ummidvor.
 Kimgaki bor himmat ila e‘timod,
 Oqibat-ul-amr topar ul murod...
 Kimki talab yo‘lida sobit qadam,
 Bo‘lsa, topar maqsadini lojaram...
 Chekti Zulayxo bila chun ranji vasl,
 Toptilar oxir xush ikov ganji vasl...

³ Mallaev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 1965 y. 329-b.

Ushbu “Yusuf va Zulayxo” dostoni yuksak badiiy mahorat bilan to‘liq ishlangan va bizga ma’lum bo‘lgan o‘zbek tilidagi barkamol dostonlarning qadimgisidir.

Turkiy adabiyotda Yusuf va Zulayho mavzusida yaratilgan asarlarning aksariyati nazmda bitilgan. Bunga sabab, birinchidan, o‘qilishi oson; ikkinchidan, ta’sirchanligi kuchli; uchinchidan esa, o‘ynoqi ohangga ega ekanligidan kuylashga va yodlashga qulay. Bundan tashqari asrlar davomida musulmon olami badiiy so‘z san’ati tarixida she’riyatning yetakchilik qilganligi ham ta’sir qilmay qolmagan. Dostonning necha asrlardan buyon sevib o‘qilib, ko‘chirilib kelayotganligining bosh sababi unda sof, beg‘ubor va ilohiy ishqning badiiy ifodalanishidir. Zulayxoni tushida maftun etgan yigitga- Yusufga bo‘lgan sevgisiga umrining oxirigacha sodiq qoladi.

Ma’lumki, Abdurahmon Jomiy ham 1483-yilda “Haft avrang”ning uchinchi kitobi sifatida Yusuf va Zulayho afsonasi asosida yuksak badiiy mahorat bilan yozilgan yirik doston yaratgan. “Yusuf va Zulayho” dostonini Jomiy o‘z “Xamsa”siga “Xisrav va Shirin” o‘rniga kiritgan edi. Muallif Yusuf va Zulayho haqidagi “ahzan-ul-qisas” deb yuritilgan rivoyatlardan foydalanish bilan birga, o‘z asarini yangi, realistik lavhalar bilan boyitadi. Sodda uslub va ravon til bilan yozilgan bu doston Jomiyning eng keng tarqalgan va shuhrat qozongan asarlaridan biridir. Kelib chiqishi jihatidan Qur’on afsonalariga borib taqaladigan bu syujet Jomiy qalamida real insoniy sevgini tarannum etuvchi ajoyib ishqiy-sarguzasht asarga aylangan. Jomiy asosiy e’tiborini oshiq Zulayxoning visol shodliklari va hijrondagi qayg‘u-alamlari tasviriga qaratadi. Zulayxo o‘zini tanigan kundan boshlab umrining so‘nggiga qadar ishq jafosini chekadi. U o‘z muhabbatiga erishish yo‘lida qo‘lidan kelgan barcha ishni qiladi. Yusuf esa Zulayhoning aksi bo‘lib, u hissiz, jur’atsiz, zohid inson. Jomiy bularning ikkalasini taqqoslab bunday deydi:

Erursan sho‘la, men bir punbai xushk,
Erursan sarsari, men nafhan mushk.
Nechuk punba bo‘lur o‘tg‘a muqobil?⁶
Nechuk nahfa bo‘lur sarsarg‘a moyil?

Dostondagi butun-butun boblar Zulayhoning otashin muhabbatining tasviriga bag‘ishlangan. Jomiy Zulayho xarakterini mukammal yaratish uchun uni ko‘proq o‘z tilidan gapirtiradi. U xoh shodlikdan, xoh g‘amdan gapirsin, uning nutqi hamma vaqt hayajonlidir. Jomiy o‘zidagi san’atkorlik mahorati bilan qur’oniy qissaga yangicha sayqal berdi. Jomiy asarida Yusufning ta’rifi o‘ziga xos. Ijodkorda Yusuf shunchalik go‘zalki, iuning jamoliga hatto tabiatdagi narsalar ham havas qiladi, unga yaqinlashishdan quvonadi, undan uzoqlashsa g‘amgin bo‘ladi. Yusufning harakatlari nihoyatda latif qilib tasvirlangan. Shoir Zulayho siymosini chizish bilan uning Yusufga munosib go‘zal ekanligini bayon qiladi:

Ki, Mag‘rib mulkida bor erdi ilohi,

Oti Taymus sohib dastgohi.
 Bor erdi bir qizi rangu zebo,
 Jamol ahli aro oti Zulayxo.
 Bayon haddi emas vasfi jamoli,
 Ko'ngilga kelgusi mo'jzi hayoli⁴

Ushbu dostonni tojik tilidan o'zbek tiliga birinchi martaba XIX asr o'zbek adabiyotining atoqli namoyondasi Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan tarjima qilingan. Jomiyning "Yusuf va Zulayho"sidan ilhomlanib bir qancha ijodkorlar asarlar yaratishdi.

Islomgacha bo'lgan davr adabiyotida, xususan Yusuf haqidagi qissalarda Zulayxo obrazi bo'lmagan. Bu obrazni Sharq adabiyoti namoyandalari o'z asarlariga kiritganlar. Zulayho obrazining berilishi, uning xatti-harakatlari Yusuf xarakterini ochib berishda muhim rol o'ynadi. Yusufning sabr-qanoati, metindek irodasini hech qanday kuch yenga olmaydi. Adib Zulayxoni faollashtiradi, u Yusufga hiylayu tuhmatlar qiladi. Yusuf bunga javoban sabrli bo'ladi. U ishonadiki, albatta, sabr-qanoat o'z mevasini beradi. Natijada Yusuf o'zining komil shaxs ekanligini ko'rsata oladi. Zulayxoni umuman, dostonning barcha qahramonlarni to'g'ri yo'lga boshlaydi. Hamza Hakimzoda Niyoziyning ham ushbu qissaga murojaat qilib, Yusuf qissasini yaratgan va uni "Qiroat" kitobining tarkibiga kiritgan. Bu afsona bugungi kun ijodkorlarini ham befarq qoldirmadi. Xususan, Ramz Bobojonning "Yusuf va Zulayho" dramatik dostoni e'tiborga molikdir. U bu qissaga o'zgacha ruhda yondashadi. Qadim Sharqning mahzun rivoyati Ramz Bobojonning dramatik dostonida o'ziga xos yangi mazmun va yangi shakl-shamoyil, badiiy shukuh va yorqin zamonaviy ruh kasb etganligiga guvoh bo'lish mumkin.

Xulosa qilib aytilganda, Qadim Sharqning eng hazin, eng go'zal va eng umidbaxsh rivoyatlaridan biri payg'ambarzoda Yusuf va uning sevgilisi Zulayxo haqida bo'lib, u uzoq zamonlar osha kuylanib, yashab keladi. Bu mashhur rivoyatning ildizi miloddan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Dastlab, islomgacha bo'lgan dinlarning muqaddas kitoblaridan o'rin olgan bu qissa keyinchalik Qur'oni karimdan ham joy oladi. Shu tariqa bu qissa Injil va Tavrot orqali G'arb adabiyotiga, Qur'oni karim orqali esa Sharq adabiyotiga tarqaladi. Birgina Sharq adabiyotining o'zida bu qissaga qirqdan ziyod adibning qiziqqanligi va bu mavzuda asarlar yaratganligi haqida ma'lumotlar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Tarixi anbiyo va hukamo. Asarlar, 15 tom, Toshkent, 1968,

⁴ Jomiy. Yusuf va Zulayho. - Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1977. 272-bet.

⁷ Jomiy. Yusuf va Zulayho. Ogahiy tarjimasi. 3-jild. 27-bet.

2. Muḥammadiyeva F. Mirzo Olim Devonaning “Ravzai asror” asari manbalari va matniy tadqiqi. Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan diss. Toshkent. 2011-y.

Bularning eng mo‘tabari 1615-yilda Muhammad Said binni Mirzo Ahmad Buxoriy tomonidan ko‘chirilgan nushasidir. Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostoni 1959-yilda nashr qilindi.

3. Mallaev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 1965 y.

4. Jomiy. Yusuf va Zulayho. - Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1977.

5. Jomiy. Yusuf va Zulayho. Ogahiy tarjimasi. 3-jild.

6. Qobilov U. Nubuvvat haqiqati – badiiy ijod ruhi (Monografiya). – Samarqand: SamDU nashri, 2021.

7. Qobilov U. Profetologiya va o‘zbek adabiyoti. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashri, 2023.

**УЧИТЫВАТЬ, СОВЕРШЕНСТВОВАТЬ И РАЗВИВАТЬ ЛИЧНОСТНЫЕ
КАЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ**

Шадиева Нигора Шариповна

Бухарский государственный университет

nigrollashadiyeva10@gmail.com

Аннотация: В современных процессах глобализации в нашей стране возникает необходимость подготовки квалифицированных кадров, углубления демократических преобразований и реализации концепции основ гражданского общества, творческого мышления, овладения инновационными науками и технологиями, международного педагогического опыта на основе инновационных образовательных тенденций. Обеспечение преемственности образования и воспитания является одним из вопросов, который всегда находился в центре внимания. Для этого необходимо создать благоприятные условия для развития речи детей, коммуникативных навыков, эмоционального, умственного, физического и социального развития в образовательном процессе в том числе: чистое пространство, свежий воздух, помещение с нормальной температурой и достаточным освещением, технику безопасности, занятия спортом, отдыха, детские площадки оборудованы соответствующим образом.

Ключевые слова: обсуждение, тренинг, деловая игра, интеллект, мышления, самооценка, развитие ребенка

**GEOGRAFIYA DARSLARIDA TALABALARNING SHAXSIY SIFATLARINI
HISOBGA OLISH, IJOBIYLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISH.**

Shadiyeva Nigora Sharipovna

Buxoro davlat universiteti

nigrollashadiyeva10@gmail.com

Annotatsiya: Mamlakatimizda kechayotgan zamonaviy globallashtirish jarayonlarida malakali kadrlar tayyorlash, demokratik o'zgarishlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari konsepsiyasini hayotga tatbiq etish, ijodiy tafakkur, innovatsion fan va texnologiyalarni, innovatsion ta'lim yo'nalishlari asosida xalqaro pedagogik tajribani o'zlashtirish zarurati tug'ilmoqda. Ta'lim va tarbiya uzluksizligini ta'minlash doimo e'tiborda bo'lib kelgan masalalardan biridir. Buning uchun ta'lim jarayonida bolalarning nutqi, muloqot qobiliyatlari, hissiy, aqliy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish kerak, jumladan: toza joy, toza havo va yetarli

darajada normal haroratli xona, yoritish, xavfsizlik choralari, sport, dam olish maydonchalari mos ravishda jihozlangan bo'lishi kerak.

Kalit so'zlar: munozara, trening, ishbilarmonlik o'yini, aql, fikrlash, o'z-o'zini hurmat qilish, bola rivojlanishi

TO CONSIDER, IMPROVE AND DEVELOP THE PERSONAL QUALITIES OF STUDENTS AT GEOGRAPHY LESSONS.

Shadieva Nigora Sharipovna

Bukhara State University

nigrollashadiyeva10@gmail.com

Abstract: In the process of modern globalization in our country, there is a need to train qualified personnel, deepen democratic transformations and implement the concept of the foundations of civil society, mastering international thinking based on creative thinking, innovative sciences and technologies, and innovative education. Ensuring the continuity of education and upbringing is one of the issues that has always been in the spotlight. To do this, it is necessary to create favorable conditions for the development of children's speech, communication skills, emotional, mental, physical and social development in the educational process, including: clean space, fresh air, a room with a normal temperature and sufficient lighting, safety precautions, sports, recreation playgrounds are equipped accordingly.

Keywords: discussion, training, business game, intelligence, thinking, self-esteem, child development

В целях формирования научно-методической подготовки будущих учителей географии и повышения уровня этой подготовки «Национальная учебная программа непрерывного образования Республики Узбекистан» ставит ежегодные задачи и реализует на практике новый учебный план. методического обеспечения системы контроля и оценки знаний и умений студентов по географии, создания учебников по географии нового поколения и создания и применения самостоятельных рабочих тетрадей для студентов [4].

В соответствии с требованиями Закона Республики Узбекистан «Об образовании», принятого в новой редакции, реформы в системе высшего образования направлены на подготовку высококвалифицированных и конкурентоспособных специалистов, отвечающих требованиям мировых стандартов, и коренным образом повысить качество образования требует реализации. Подготовка квалифицированных педагогических специалистов зависит от их методической подготовки [6].. Особенно сегодня доведение до сознания учащихся сложных сведений, географических явлений

и причин, естественно-географических и социально-экономических понятий и фактов и их формирование представляет собой чрезвычайно сложный процесс и требует от учителя большого мастерства. Принимаемые меры по повышению эффективности системы профессиональной подготовки и переподготовки в области педагогики создают прочную основу для обеспечения государственных органов и отраслевых организаций квалифицированными специалистами.

Развивать творческие способности будущих специалистов в процессе интеграции производства и образования в мир; формирование профессиональной и конструкторско-технологической компетентности на основе инновационных образовательных технологий; широкое использование передовых технологий и программных средств обучения в высшем образовании; интеграция традиционных и современных методов обучения признана одной из актуальных задач [5]. В частности, практические результаты были достигнуты путем проведения исследований по повышению качества образования в престижных научных центрах, таких как Принстонский университет (США), Информационно-методический центр «Навигатор образовательных технологий» (Россия) и Киберуниверситет (Южная Корея).

Широкое использование виртуального дизайна (Simulations), дистанционного обучения (Moodle, Ilias, Dokeos и др.) в Европе и других развитых странах, преемственность образования в контексте информационно-образовательной среды и практической направленности, развитие важную роль играют творческие способности студентов, развитие процесса инновационной подготовки к профессиональной деятельности, совершенствование методов использования программных средств обучения. Гармонизация со стандартами Международной стандартной классификации образования (МСКЗ), принятой ЮНЕСКО; полное внедрение Национальной рамки квалификаций в образовательный процесс; инновационный дизайн содержания образования для того, чтобы подготовленные кадры заняли достойное место на рынке труда; разделение профессиональных компетенций на составляющие; требуется создание новых методологических моделей образования и применение их в конкретных образовательных практиках.

В современных процессах глобализации в нашей стране возникает необходимость подготовки квалифицированных кадров, углубления демократических преобразований и реализации концепции основ гражданского общества, творческого мышления, овладения инновационными науками и технологиями, международного педагогического опыта на основе инновационных образовательных тенденций [3].

Создание новых поколений программных средств обучения, разработанных на базе таких программ, как AutoCAD, Visual Basic и Masromedia Flash, профессиональных, методических и интегративных знаний в преподавании общеобразовательных и профильных наук на основе базы данных виртуальной реальности, виртуальной лаборатории, система интеллектуальных заданий

общепрофессионального характера) в процессе подготовки студентов к педагогической деятельности за счет эффективного использования программных средств обучения для полного раскрытия их возможностей. Актуальность исследования определяется широким внедрением в практику совершенствования преподавания реальных, общих и специальных наук на основе методов использования компьютерных программ NanoCAD, Дискрет 3DS Max, Animation Master.

Концепция Стратегии развития Республики Узбекистан до 2035 года, ПФ-5847 «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года», Президент Республики Узбекистан 7 Указ № ПФ- № 4947 от 20 февраля 2017 года «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» № ПЗ-2909 от 30 июня 2017 года, № ПЗ-5099 от 30 июня 2017 года «О мерах по коренному улучшению условия развития информационных технологий в республике» Постановления № ПП-3151 от 1 июля «О мерах по дальнейшему расширению участия отраслей и отраслей экономики в повышении качества подготовки специалистов с высшим образованием» и др. правила, связанные с этой деятельностью в определенной мере способствует профессионализму педагогов в выполнении задач, поставленных в

Инновационная подготовка будущих учителей зависит от их творческой компетентности, и учеными зарубежных стран и в нашей стране проведено множество исследований по использованию программных средств. В частности, рассмотрены научно-теоретические основы совершенствования процесса подготовки будущих учителей географии, изучение содержания и сущности таких понятий, как «творчество», «проектирование» и «изобретательская деятельность», исследование, формирование, развитие и диагностика посещенных Абдурахманов Б.М., один из ученых республики, в своей научной работе усовершенствовал описательно-дидактические аспекты процесса формирования географической культуры учащихся средних школ в классификации средств обучения с учетом образования, среды и преемственности и преемственности между ними; Разработана модель методической системы формирования географической культуры учащихся средней школы на основе взаимообусловленности механизмов использования средств обучения и компонентов модели. Результаты рефлексивно-аналитической деятельности уровней сформированности географической культуры учащихся средних школ определялись показателями гарантированной эффективности картографической грамотности; на основе электронных учебников, интерактивных картографических пособий усовершенствованы дидактические, эргономические методические требования к использованию комплекса средств обучения, обеспечивающих формирование географической культуры учащихся.

Научно-исследовательская работа доктора философских наук (PhD) в области педагогики З.Д.Расуловой на тему «Совершенствование использования программных

средств в развитии творчества учащихся (на примере технологического образования)), «Смешанное обучение», «Трехэтапное обучение» Инновационное обучение такие методы, как «Межсетевое общение», «Творческий полет», «Упражнение на память» усовершенствовали методы обучения, основанные на использовании в реальных ситуациях; программные средства обучения, развивающие творческие способности студентов и методы обучения и дидактического обеспечения (графическое оформление, инновационные уровни профессиональной подготовки за счет разработки программных алгоритмов обучения, (репродуктивная, продуктивная, частично исследовательская, творческая) оценка параметров содержания Усовершенствованная разработка подходов (логический, эвристический, интегративный, критический, творческий, инновационный) подходы, направленные на совершенствование профессионально-педагогических качеств обучающихся и развитие модели оптимизации творческих способностей; разработаны рекомендации по развитию таких навыков, как инновационный, творческий подход к профессиональной деятельности. деятельность, проектирование и моделирование с использованием программ NanoCAD, Discreet 3DS Max, Animation Master.

В своей научно-исследовательской работе С.Ю.Тураев анализирует научно-исследовательскую работу по программному обучению студентов в области программной инженерии в технических вузах и подготовке будущих программистов к профессиональной деятельности, а также программному инженерному образованию. подготовки студентов к профессиональной деятельности в области математики, естественных наук, общеобразовательных и профильных дисциплин на основе междисциплинарной интеграции образовательных технологий, компьютерных технологий и программного обеспечения.

Э.Р.Ахмедов в докторской диссертации по педагогическим наукам на тему «Совершенствование методики преподавания общеобразовательных предметов с помощью виртуальных технологий обучения» на основе наглядно-наглядных и информационных принципов общеобразовательных предметов в высшей школе таких общепедагогических компетенций, как дивергентные, пространственные и техническое мышление учащихся улучшилось благодаря виртуальному обучению. В структуре учебных курсов по общеобразовательным дисциплинам (цель, задача, технический и практический навык) переплетаются логическая последовательность и взаимосвязанность; Виртуальные лабораторные занятия посредством педагогической нивелировки и технического описания порядка выполнения проблемно-творческих заданий на основе использования интерактивных методов типа «виртуальное обучение» и «кейс», направленных на развитие практической деятельности будущих инженеров по общеобразовательным дисциплинам. учебные материалы.

Техническим отделом разработаны критерии оценки общепрофессиональной компетентности студентов (мотивационной, познавательной и активной) на основе

виртуальных образовательных технологий и диагностических педагогических программных средств для организации самостоятельной учебной деятельности студентов в общеобразовательных учреждениях высшего образования.

С.А. Панджиев новинка «Методика развития технической подготовки студентов в виртуальной дидактической среде», возможности модульной объектно-ориентированной динамической обучающей среды самостоятельного критического мышления и интеллектуального развития личности, усовершенствованной на основе технологий виртуальной реальности; усовершенствована методическая система создания и применения наглядно-дидактических средств образов в виртуальной дидактической среде на основе определения организационной структуры информационного обмена, уровня технической готовности; технический обучающий потенциал виртуальной дидактической среды, возможности визуального создания виртуальных образов и работы с реальными ситуациями, усовершенствованы формы дистанционного обучения на базе мобильных приложений «Дидактическая поддержка дистанционного обучения»; методология организации виртуального обучения позволила улучшить структуру обучения на основе интеграции смешанных модельных форм, таких как проблемные технологии обучения, этапы обучения средств обучения и творческая компетентность.

Суть научной деятельности В.Т. Джуроева заключается в подготовке перспективных квалифицированных учителей в области информатики и информационных технологий, создании педагогических программ в электронной образовательной среде и дальнейшем совершенствовании методов их эффективного использования в образовательном процессе.

С.Х.Алибаев усовершенствовал содержание компонентов интерактивного тренажера электронного обучения (интенсивного, оперативного и содержательного) на основе современных информационно-коммуникационных технологий, исходя из приоритета целостности, открытости, вариативности и многофункциональности электронной образовательной среды, современных программный интерактивный симулятор электронного обучения на основе информационно-коммуникационных технологий, позволяющий осуществлять дистанционное обучение с использованием компьютерной или мобильной техники и интегрирующий деятельность субъектов образовательного процесса.

Творческие качества воспитателя направляют его личностные способности, природный и социальный потенциал на качественную и эффективную организацию профессиональной деятельности. Наличие у студентов творческих качеств помогает им создавать новые идеи, отличные от традиционного подхода к образовательному процессу, не мыслить одинаково, оригинальность, инициативность, нетерпимость к неопределенности[1]. Поэтому необходим творческий подход к организации профессиональной деятельности учителей, обладающих творческими качествами,

активных в создании новой, опережающей, воспитательной деятельности будущих учителей, создание идей, служащих развитию личностных качеств, самостоятельных педагогических достижений и опыта обучения, а также как направленность на непрерывный, последовательный обмен мнениями о педагогических достижениях с коллегами создает творческую способность сам по себе.

Эти соображения являются ключевым критерием при определении текущих и будущих приоритетов специальностей, преподаваемых в высшей школе. Это связано с тем, что наука о специализации - это наука, ставящая своей целью обобщение и применение всех естественных и социально-экономических знаний в соответствии с их содержанием, сущностью и задачами. С этой точки зрения профессиональные, специальные науки являются основным фактором, обеспечивающим единство теории и практики, позволяющим студентам применять свои знания на практике. Это, в свою очередь, требует развития творческого подхода к обучающимся, уделяя особое внимание повышению эффективности системы

Обеспечение преемственности образования и воспитания Обеспечение преемственности образования и воспитания является одним из вопросов, который всегда находился в центре внимания. Для этого необходимо создать благоприятные условия для развития речи детей, коммуникативных навыков, эмоционального, умственного, физического и социального развития в образовательном процессе в том числе: чистое пространство, свежий воздух, помещение с нормальной температурой и достаточным освещением, технику безопасности, занятия спортом, отдыха, детские площадки оборудованы соответствующим образом. Вот некоторые эксперименты в этой области: Крекинговая технология и школа В.Эрхарда. Эта технология состоит из тренингов по переподготовке менеджеров, цель которых состоит в том, чтобы решить традиционные задачи способностей и стремлений, которые существуют во внутреннем мире каждого человека (но захлебываются монотонной повседневной жизнью и работой) новая проблема заключается в том, чтобы сразу перейти к повседневным исследованиям[2]. Эти курсы состоят из ряда занятий, призванных сломать личностные стереотипы в мышлении и поведении слушателей, активизировать и изменить их способность видеть новые пути решения устаревших проблем. Преимущество этих курсов в том, что они ориентированы на человеческий фактор и не требуют специального финансирования; достигнутый эффект не угасает, то есть полученный эффект дает в несколько раз больший эффект, так как постоянно усиливается в новых формах и условиях; создавать отдельные крупные инновации, искать нестандартные пути выхода из сложившегося тупика. Курсы и семинары по 48 направлениям проводятся в 94 городах США и 128 городах других стран. Эти курсы посещают 57 000 человек в год. Технология интенсификации обучения на основе моделей учебного материала, состоящих из схем и символов (конспектов основных сигналов) (В.Ф. Шаталов, Донецк). Конспекты основных сигналов состоят из

наглядных схем, которые отражают единицы информации, подлежащие усвоению, показывают различные связи между ними, а также примеры, иллюстрирующие абстрактный материал, о значении символов и целях припоминания экспериментов. При работе с рефератами основных сигналов используется ряд конкретных методов и методических решений.

Вопросы практического использования личностно-ориентированного обучения при реализации личностно-ориентированного обучения педагогами в школе на уровне педагогического коллектива или методических объединений. Направления изучения личности учащегося, способы общения, учитывать различия в уровне знаний, интересов, различной учености студентов, для создания благоприятной среды, для ознакомления с теоретическим, методическим и практическим опытом студентов по другим вопросам, для изучения, популяризации обучения должно проводиться время от времени. Данное занятие рекомендуется проводить в одной из форм, таких как обсуждение, тренинг, деловая игра или семинар, в зависимости от имеющихся условий и возможностей. На основе следующих теорий повышения эффективности личностно-ориентированного обучения получаются хорошие результаты:

Теория интеллектуального развития ребенка. Эту теорию разработал швейцарский психолог Жан Пиаже (1896-1980). Эта теория имела большое значение для понимания развития детского интеллекта. По его словам, были выявлены многие особенности детского мышления. Это: эгоцентризм — неспособность перейти на чужую точку зрения; синкретизм — тип мышления, склонный связывать между собой разные события без адекватной внутренней основы; является особенностью трансдукционно-логического мышления, при котором происходит переход от частного к частному, избегая общности; артефактизм — восприятие вселенной как искусственно созданной человеком; анимизм — считать вселенную живой, не чувствовать противоречий. Он разработал теорию четырех стадий развития детской психики. Это следующие шаги:

1. Сенсомоторный этап (от рождения до 2 лет) - физические ощущения: кожные ощущения, голод, боль, шум, свет и др.
2. Додеятельностный этап (2-7 лет) - ребенок смотрит на себя глазами других. При этом важна позитивная обстановка. Положительная самооценка ребенка ведет к хорошему развитию, низкой самооценке и наоборот.
3. Конкретный этап деятельности (7-11 лет) - этап сопоставления фактов, получения объективных умственных выводов, получения признания окружающих и избавления от детского эгоцентризма, усвоения существующих норм и правил.
4. Формально-деятельностный этап (11-15 лет) - переоценка жизненных ценностей с стремлением к самостоятельному мышлению, личным убеждениям, отношениям к ценностям, взаимодействию с новыми людьми, надеждам, выбору ближайшего пути, духовному герой или сосредоточение внимания и интересов на

поле деятельности, фаза интенсивного, часто смешанного, иногда выборочного сбора информации.

На каждом из этих этапов выделяют две стадии, состоящие из возникновения постоянной операции одного уровня и развития ее изменчивости. В этом случае, если знакомые переживания повторяются ребенку, он легко принимается и операция остается неизменной. Если это другой или новый опыт, ребенок выходит из равновесия, приспосабливается к новой ситуации и меняет содержание своих знаний. Таким образом, ребенок все больше обогащает содержание адекватных знаний.

В заключение, в образовательном процессе необходимо планировать занятия, соответствующие уровню развития учащегося и помогающие ему развиваться логически, умственно и личностно.

Ближайшее направление теории развития Эту теорию разработал русский психолог Выготский Лев Семенович (1896-1934). Согласно этой теории, образование должно идти вперед и следовать за развитием ребенка. Развитие происходит только тогда, когда ребенок приобретает новые навыки. Но он должен овладеть ею не в отрыве от реальной жизни, а на основе имеющихся у него знаний. Она была названа «ближайшей областью развития» и вошла в науку педагогики. Ближайшие направления развития Л. С.Выготский характеризовал как «функции в процессе созревания, созревающие завтра, возникающие сейчас не как плоды развития, а как почки, цветки, т.е. только возникающие функции». Ближайшая область развития определяется как процесс, посредством которого ребенок с помощью взрослого решает трудные для своего возраста задачи. Например, для малыша, который научился ползать, ползание является навыком, который усваивается, а стояние и ходьба являются навыками, которые сейчас усваиваются им и усваиваются с помощью взрослых, находится в области близкого развития. В общении с учащимся ожидаемый результат достигается за счет нахождения признаков, наиболее близких к его непосредственной области развития, исходя из его интересов, и постепенного дополнения ее новыми знаниями. Дружба и взаимоуважение к детям – главные условия.

СНОСКИ:

1. Жураев А.Р. Выбор оптимизированного содержания трудового образования и методика его обучения (5A112101–Методика трудового обучения). Ташкент – 2014 г. с 107.
2. Жураев А.Р., Аслонова М.С., Бахранова У.И. Методика использования электронных учебников в обучении направления “Технология и дизайн” предмета технологии // “Проблемы педагогики” научно–методический журнал № 3 (35) / Россия, Москва. 2018. – С. 23 – 25.

3. Жураев А.Р., Рауфова Н.Р. Методика использования программы Flash при обучении предмета технологии по направлению “Технология и дизайн” // “Academy” научно–методический журнал № 6 (33) / Россия, Москва. 2018. – С. 79 – 80.
4. . Р.Курбонниёзов География ўқитиш методикаси. УрГУ, Урганч, 2001 год, 222с (Methods of teaching geography)
5. . Р.Курбанниязов Географиядан ўқувчилар билимини текширишнинг шакли ва методлари. Т.1993 (Forms and methods of testing students' knowledge of geography)
6. N Komilova, H Oblakulov, U Egamberdiyeva, S Mirzayeva, N Shadieva Some theoretical issues of social geographical research. Asia Life Sciences 22 (2), 157-170
7. ZM Anvarova, ID Mirzayeva, NS Shodiyeva. The factors that influence begetting desertification process. South Asian Journal of Marketing & Management Research 10 (11), 129-132
8. A Nematov, N Shadyeva Ecotourism opportunities in the Bukhara region Экономика и социум, 206-208

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INTERFAOL METODLAR VA INTERAKTIV
O'YINLARDAN FOYDALANISH**

PhD, dotsent. Suyarov Akram Musayevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Axborot texnologiyalari kafedrası

Suyarova Komila Samandarovna

Samarqand shaxar 24– umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ch sinfi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola o'qish savodxonligida interfaol metodlardan, zamonaviy innovatsiyalar, interaktiv o'yinlardan foydalanish. O'qitish samaradorligini oshirish. Shuningdek ular o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: o'qish, , innovatsiya,

KIRISH

Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, insoniyat hayotiga turli yangiliklarning kirib kelishi ta'lim sohasida ham bir qator o'zgarishlar qilinishini taqozo etmoqda. Hozirgi kunda ta'lim sohasida erishilgan yutuqlarni saqlagan holda, bir xillikdan, bir qolipga tushib qolishdan saqlanmoq zarur. Ta'limning kishi xotirasini rivojlantirishga asoslangan turidan inson tafakkurini har tomonlama rivojlantirish, o'quvchilar egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llash, ularda amaliy ko'nikma va malakalar hosil etishga qaratilgan turiga o'tishga harakat qilish shu kunning talabi. Shunga erishilsagina vatanimiz kelajagi bo'lgan yosh avlod tarbiyasi oldiga qo'yilgan vazifa oqilona hal etilishi mumkin.

Inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatish yo'l-yo'riqlarini o'qish metodikasi ishlab chiqadi. O'qish metodikasi kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, psixologiya, xususiy metodika sohasidagi yutuqlar asosida takomillashtirilib boriladi.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligida asosan she'rlar, masallar, ertaklar, hikoyalar, afsonalar, maqol va topishmoqlar, ilmiy-ommabop asarlar o'qib o'rganiladi. Tabiiyki, ularning har biri o'ziga xos shakl, uslub va mazmunda yaratiladi. Shuning uchun ham har bir janrga mansub asarlarni o'ziga xos usulda o'qib o'rganish taqazo qilinadi.

O'qish savodxonligining samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim metodlarining to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Binobarin, fanning o'zi kabi o'qish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo'ladi. Masalan, eski maktablarda o'qish quruq yod olish metodi asosida o'rgatilgan bo'lsa, hozir izohli o'qish asosida olib boriladi.

Yod olish metodida matndagi so'zlarga izoh berishga, ma'nosini tushuntirishga, o'qilganni qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga mutlaqo

e'tibor berilgan. Ularda ko'proq to'g'ri talaffuz, qiroat bilan o'qish, ifodali o'qish nazarda tutilgan.

Boshlangich maktabda oqish ta'limi o'quvchilarning qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olish, egallagan bilimlarini hayotga tatbiq qilish xizmat qiladi. Biz talim deyilganda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishini, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini tushunamiz.

ASOSIY QISM

O'qishni o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish.

Zamonaviy sharoitlarda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li- bu mashg'ulotlarning interfaol metodlari yordamida tashkil etish deb hisoblayman. Xo'sh interfaol metodlarning o'zi nima? Ular qanday didaktik imkoniyatlarga ega? Ta'lim jarayonida interfaol metodlarning o'rinli, maqsadga muvofiq qo'llanilishi qanday samaralarni kafolatlaydi? Quyidagi an ash kabi savollarga qisqacha javob topildi.

“Interfaol” tushunchasi inglizcha **“Interact”** so'zidan olingan (**“inter”** **“birgalikda”**, **“act”** – **“harakat qilish”**).

Interfaol o'qitish - bu kognitiv faoliyatni tashkil etishning maxsus turidir, Unda to'liq, aniq va rejalashtirilayotgan maqsadlar bo'ladi. Ushbu maqsadlardan biri o'qitish jarayonida shunday yuqori darajadagi sharoit yaratish kerakki, unda tinglovchi o'qitish jarayonini produktiv jarayonga aylanturuvchi o'zining muvaffaqiyati, intellectual darajasini anglab yetish lozim.

Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Bunda har bir o'quvchi o'z intellectual darajasiga muvofiq ravishda turli darajada o'zlashtiradi.

Interfaol ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari –o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs – munozaralar, o'zorafikir almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etishi, muammoli vaziyatlarda echimlarni birgakikda izlash, o'quv matriyallarini yuzaga keltirish, **“o'qituvchi – o'quvchi – o'quvchilar guruhi”** ning o'zora bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy erishlari kabilar bilan tavsiflanadi.

O'qitish usuli deganda ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning kutilgan maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyati tushuniladi. O'qitish usullari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishini, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini belgilab beradi.

O'qitish usullari har ikkala faoliyati:

a) o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish;

b) o'quvchilar tomonidan berilayotgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish faoliyatida qo'llanadigan yo'llarni o'z ichiga oladi.

Inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatish yo'l-yo'riqlarini o'qish metodikasi ishlab chiqadi. O'qish metodikasi kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, psixologiya, xususiy metodika sohasidagi yutuqlar asosida takomillashtirilib boriladi.

O'qish darsining samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim metodlarining to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Binobarin, fanning o'zi kabi o'qish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo'ladi. Masalan, eski maktablarda o'qish quruq yod olish metodi asosida o'rgatilgan bo'lsa, hozir izhli o'qish asosida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi sozlarga izoh berishga, ma'nosini tushuntirishga, o'qilganni qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga mutlaqo e'tibor berilgan.

Ularda ko'proq to'g'ri talaffuz, qiroat bilan o'qish, ifodali o'qish nazarda tutilgan.

Hozir maktablarda eng ommaviy interfaol ta'lim usularidan foydalaniladi, ular quydagilar sanaladi.

1. Interfaol metodlar: “Keys-stadi” (yoki “o'quv keslari”), “Bilts- so'rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Munosabat”, “Reja”, “Suhbat” va boshqalar;

2. Strategiyalar: “Charxpalak”, “Aqily hujum”, “Bumerang”, “Galereya”, “Zigzag”, “Zinma-zina”, “Muzyorlar”, “Rotatsiya”, “T-jadval”, “Yumaloqlangan qor” va boshqalar;

3. Grafik organayzerlar: “Baliq skeleti”, “BBB”, “Konseptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” va boshqalar.

Interfaol ta'lim metodlari va ularni qo'llash tartibi.

Ayni o'rinda bir guruh interfaol ta'lim metodlari va ularni amliyotda qo'llash tartibi to'risida so'z yuritiladi.

“CHARXPALAK” USUSLI

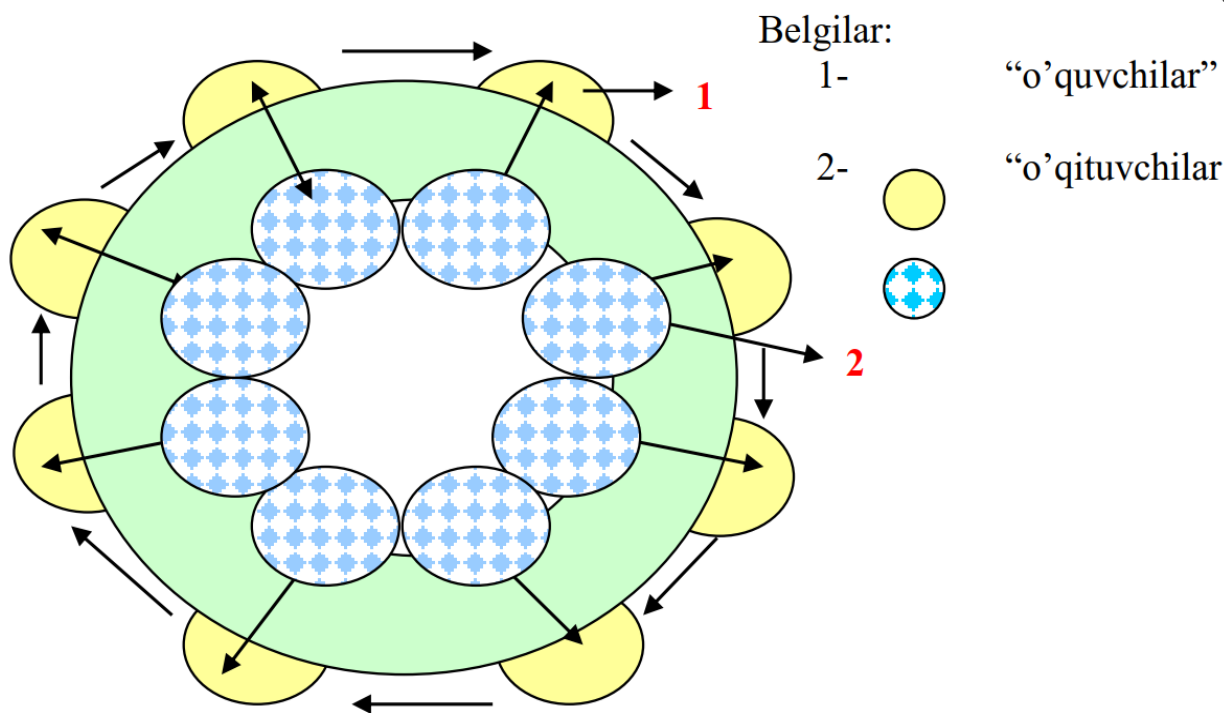
“Charxpalak” metodi-o'quvchilarga o'tilgan mavzu boyicha bilimlarini mustahkamlash yoki tekshirish hamda bir-birini baholash imkoniyatini beruvchi metoddir

«Charxpalak» metodidan foydalanganda huddi «Davra suhbat» metodida foydalanilgandek

aylana stol (“charxpalak”) atrofida o'tkaziladi. Ushbu metodni guruhni ikkita kichik guruhga ajratgan

holda ham o'tkazish mumkin. Har bir guruhga bittadan “nazoratchi”ni biriktirib qoyish lozim.

“Nazoratchi”lar o'quvchilarning javoblarini va baholashning haqqoniyligini nazorat qilib turadilar

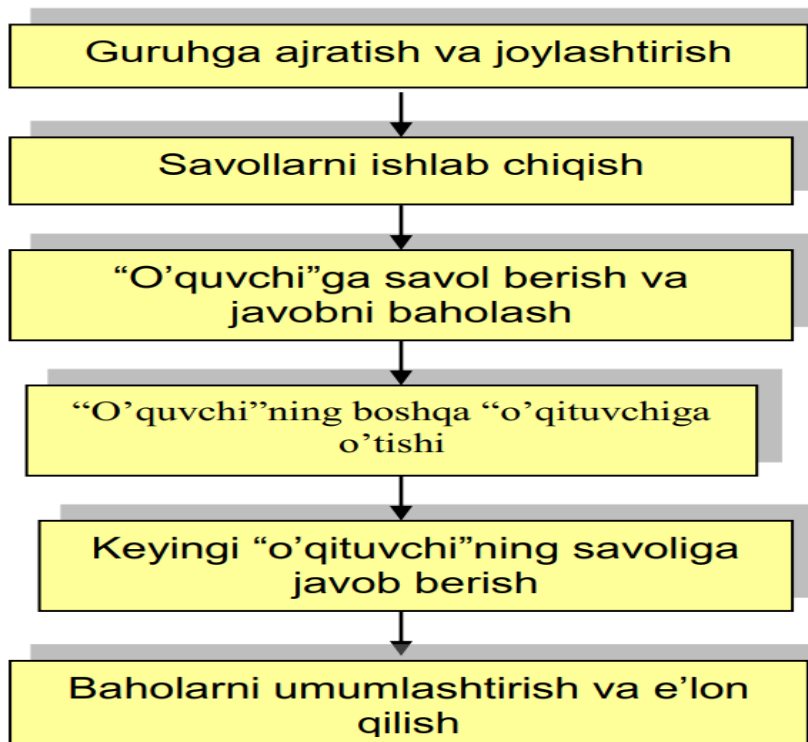
Chizma. Aylana stol (“charxpalak”) ko’rinishi.

yuqoridagi chizmada (8-chizma) “Charxpalak” metodidan foydalanishda aylana stolning ko’rinishi tasvirlangan. Guruh o’quvchilarini ikki guruhga ajratish kerak o’ladi. Birinchi guruhdagilar “o’quvchilar”, ikkinchi guruhdagilar esa “o’qituvchilar” etib tayinlanadilar. “O’quvchilar” aylana stolning tashqarisida (“charxpalarning chelakchalari”), “o’qituvchilar” esa aylana stolning ishkarisida (“charxpalakning o’qlari”) joylashadilar. Keyingi bosqichda “o’qituvchilar” “o’quvchi”, “o’quvchilar” esa “o’qituvchi” bo’lib joylarini almashadilar.

«Charxpalak» metodining bosqichlari

1. O’qituvchi metodni o’tkazish uchun tanlab olgan mavzuni e’lon qiladi hamda o’quvchilarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.
2. Shundan so’ng o’quvchilarni ikki guruhga- “o’qituvchi” va “o’quvchilar”ga ajratadi. Guruhlar aylana stolga joylashadi.
3. O’qituvchi o’zi ishlab chiqqan savollarni “o’qituvchilar”ga tarqatadi yoki “o’qituvchilar” o’zlari berilgan mavzu boyicha savollarni ishlab chiqadilar.
4. “O’qituvchi” ro’parasida o’tirgan “o’quvchi”ga savol beradi. “O’quvchi” javob bergandan so’ng uni baholaydi.
5. Berilgan vaqt tugagandan so’ng, “o’quvchilar” soat yo’nalishi boyicha o’z joylarini almashtiradilar, bunda “o’quvchi” keyingi “o’qituvchi” ning ro’parasiga o’tadi. “O’qituvchilar” joylarini o’zgartirmaydilar.
6. “O’quvchi” keyingi “o’qituvchi” ning savoliga javob beradi va “o’qituvchi” tomonidan baholanadi.
7. “O’quvchi” “charxpalak”dagi barcha “o’qituvchilar”ning savollariga javob bergandan so’ng, baholar jamlanadi.

8. Bu bosqichda “o’qituvchilar” “o’quvchi”, “o’quvchilar” esa “o’qituvchi” bo’lib joylarini almashadilar va yuqoridagi bosqichlar takrorlanadi. Metod so’ngida o’quvchilarning baholari e’lon qilinadi.

Chizma.	“Charxpalak”	metodining	tuzilmasi.
«Charxpalak»	metodining		afzalliklari:
• o’quvchilarda	bir-birini	baholash	ko’nikmasi
• o’quvchilar	tez	fikrlashni	shakllanadi;
• o’quvchilarning bilimlarini	sinab ko’rish	uchun yaxshi	imkoniyat yaratiladi;
• barsha	o’quvchilarning	ishtiroki	ta’minlanadi.
«Charxpalak»	metodining		kamchiliklari:
• o’quvchilarda	yuqori	motivastiya	talab
• noto’g’ri	savollar	berish	xavfi
• o’qituvchi tomonidan	o’quvchilarga	sub’ektiv (xolis bo’lmagan)	baho berilishi
mumkin.			
• ko’p vaqt talab etiladi.			

“AQLIY HUJUM” USUSLI

Bu shunday usulki, muhokama qilinayotgan mavzu yuzasidan har bir ishtirokchi o’z fikrini bildirishi shart. O’qituvchi esa har bir javob variantlarini diqqat bilan tinglashi va e’tirozsiz qabul qilishi zarur.

Bu usuldan qachon foydalaniladi? - Bu usuldan darsning boshida foydalanish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, guruh kayfiyatini bilish, ularning bilim darajasini aniqlab olish va darsdan nima kutayotganliklarini bilib olishda bu - eng qulay usul hisoblanadi.

Aqliy hujum natijasida olingan ma'lumotlar guruh bilan olib boriladigan keyingi ishlar uchun ham yo'llanma bo'lishi mumkin.

Aqliy hujum usulining foydaliligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Bu usulning dars jarayonida foydali jihatlari ko'p bo'lib, u ayniqsa quyidagi hollarda juda qo'l keladi:

➤ Nozik va munozarali savollarni muhokama qilish uchun

➤ O'ziga ishonmaydigan ishtirokchilarni munozaraga tortish va ularni qiziqtirish uchun (bu ishtirokchini albatta rag'batlantirish shart)

➤ Qisqa vaqt mobaynida ko'proq fikr yig'ish uchun.

Aqliy hujum o'tkazishning uchta qoidasi bor:

➤ Barcha fikrlarni e'tirozsiz qabul qilish va har bir ishtirokchiga bildirgan fikri uchun minnatdorchilik bildirish;

➤ Fikrlarni yozib olayotganda birorta ham fikrni tashlab ketmaslik, ya'ni har bir ishtirokchi bildirgan fikrni albatta yozib boorish;

➤ Bildirilgan fikrlarni yakunlash va yagona qarorga kelish uchun xar bir ishtirokchidan uning rozi yoki rozi emasligini so'rash shart.

"Aqliy hujum" bosqichlari:

1. O'qituvchi "Aqliy xujum" mavzusini taqdim qiladi.

2. Taqdim qilingan mavzu yuzasidan fikr-mulohaza bildirish uchun ishtirokchilarga vaqt beriladi.

3. Taqdim qilingan mavzu yuzasidan fikr-mulohaza bildirish uchun ishtirokchilarga imkon beriladi

4. Bildirilgan barcha fikr-mulohazalar maxsus qog'oz yoki doskaga yozib boriladi.

5. Muhokama yakunida guruhda turli fikrlilikdan yagona fikrga kelinadi.

Aqliy hujum natijasi - bu - turli xil g'oyalar, fikrlar, mulohazalar yig'indisidir. Asosiysi esa - ishtirokchilarning faol ishlashi. Shuning uchun trening davomida aqliy hujum natijalariga tez-tez murojaat qilib turish kerakki, bunda ishtirokchilar o'zlarining faol harakatlari natijasini, bu fikrlardan keyinchalik ham foydalanilayotganligini ko'rishlari kerak.

"ASSESSMENT" METODI

"Assesment" inglizcha **"assessment"** so'zidan olingan bo'lib, **"baho"**, **"baholash"** ma'nolarini bildiradi. Assesment metodi talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami hisoblanadi.

"Assesment" metodi o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarida (dars boshlanish yoki dars oxirida yoki o'quv predmetning biron-bir bo'limi tugallanganida) o'tilgan mavzuni o'zlashtirilganlik darajasini baholash takrorlash mustahkamlash yoki oraliq va yakuniy nazorat o'tkazish uchun, shuningdek, yangi mavzuni boshlashdan oldin ta'lim

oluvchilarning bilimlarini tekshirib olish, malaka oshirishga kelgan tinglovchilarning dastlabki bilimlari, ko'nikma, malakalarini aniqlab olish uchun mo'ljallangan.

“Assesment” metodi bo'yicha topshiriq namunasi:

Test. Tegishli fan bo'yicha o'tilgan (bo'lim, kurs) yuzasidan 1- 2 ta test beriladi.	Muammoli vaziyat. O'tilgan mavzu asosida aniq hayotiy vaziyat, hodisaga asoslangan muammo beriladi.
Simptom. Mavzu bo'yicha ilmiy-nazariy fikrlar, g'oyalar, ta'riflar tugallanmagan fikr ko'rinishida beriladi, masalan: ...ta'rif bering, ...ilmiy asoslang, yoriting... va b.	Amaliy ko'nikma. O'tilgan mavzu mazmunini hayotda ish faoliyatida qo'llashdagi ko'nikmalarga tegishli topshiriq beriladi, masalan: chizing, hisoblang, to'ldiring, toping, solishtiring ... va b.q.

“Assesment” metodi bo'yicha topshiriq namunasi:

Test. 1. Alisher Navoiy, Mirak naqqosh kabi qahramonlar qaysi hikoyaga tegishli? a) Jasurlik b) Ixloslik c) *Tanbeh d) Mardlik 2. “Qo'rqqoq” hikoyasi muallifi? a) Fitrat b) *Sunnatilla Anarboyev c) Alisher Navoiy d) Bobir Mirzo	Muammoli vaziyat. Alisher Navoiyning dostonlari “Farhod va Shirin” va “Layli va Majnun” dostonlari, “Saba'i Sayyor” va “Saddi Iskandariy” dostonlari. Savol. 1. Sizningcha bu dostonlardan nimalarni o'rganamiz. 2. Qahramonlar o'rnida siz nima qilgan bo'lar edingiz?
Simptom. Hikoya tushunchasiga ta'rif bering.	Amaliy ko'nikma. Sharq mutafakkirlari yosh avlodning ilm olish haqida qanday qarashlarni ilgari surganlar?

Yuqorida ta'kidlangan metodlardan tashqari, boshlang'ich sinf o'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiya usullaridan “Tarmoqlash”, “Guruhlar bilan ishlash”, “Blis texnologiyasi” kabilardan ham foydalanish yaxshi samara beradi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, har bir darsda qanday metoddan foydalanish, darsda qanday usullarni qo'llash o'qituvchi o'qituvchi tomonidan oldindan belgilab olinishi va puxta ishlab chiqilishi lozim.

O'qish darsidagi ish turlarini quyidagicha belgilash mumkin

– O'qituvchi topshirig'i bo'yicha matnni to'liq o'qish.

–Matnni bo'laklarga bo'lish.

–Tayyor reja bo'yicha o'qish.

–Matnni o'qib, mazmunini hikoya qilish.

–Matnni tayyorgarlik ko'rgan o'quvchilar tomonidan o'qilishi. Matnni qisqartirib o'qish.

–Xatboshi bo'yicha o'qish.

–Matndan rasmga bag'ishlangan qismini o'qish.

–O'qituvchining savollariga matndan javob topib o'qish.

–Tanlab o'qish.

–Gapning boshi yoki oxiridagi so'z asosida to'liq gapni topish. «Me'yor»dagidan yo'qori tezlikda o'qish.

–Ertak yoki masalni o'qiganda «Nima haqiqatga yaqin, nima o'ylab topilgan» mavzusida suhbat.

–Maqol sifatida aytiladigan gaplarni topish.

–Matndan xulosalarni topish.

–Matnga o'z sarlavhasini tanlash.

–Rollarga bo'lib o'qish.

–Dialoglarga bo'lib o'qish (muallif so'zlarisiz).

–O'qiganlarni qayta gapirishda mimika, imoishoralardan foydalanish.

“Kim tezroq?” o'yini. Bu o'yinda o'quvchilarning o'qish tezligini va diqqatini oshirishga qaratilgan. O'yin qoidalari quyidagicha:

1. O'quvchilar ikki guruhga bo'linadi.

2. Duskada o'tilgan mavzu matnidani parchalar yoziladi.

3. O'qituvchi signal berishi bilan har bir guruhdan bir o'quvchi doskaga yugurib boradi va o'qituvchi aytgan so'zni matndan topadi.

4. So'zni birinchi bo'lib topgan o'quvchi g'olib hisoblanadi va guruhiga ball olib keladi.

5. O'yin oxirida eng ko'p ball to'plagan guruh g'olib deb e'lon qilinadi.

Ushbu o'yin o'quvchilarda raqobat ruhini uyg'otadi, o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va matnni tezroq tushunishga yordam beradi. O'yin davomida o'qituvchi o'quvchilarni rag'batlantirib turishi, xatolarni tuzatishi va yordam berishi lozim.

«Jonli tasvirlar» o'yini. Bir kishi o'qiydi, ikkinchi kishi eshitganlarini mimika, imoishoralar yordamida takrorlaydi. Matndagi har xil kayfiyatga xos qismlarni topish (quvnoq, xafa, befarq).

Matndagi diqqat bilan o'qishni talab qiladigan qismni topish.

Matndan undov, so'roq xarakteridagi gaplarni topish. Musobaqa' o'qish.

Siymlarni ifodalovchi so'zlarni topish.

Urg'u berilganda so'zlar ma'nosining o'zgarishini kuzatish va o'qish.

Sekin, tez, baland o'qiladigan gap va so'zlarni aniqlash.

She'rlarni bandlar bo'yicha o'qib, pauza bilan tugatish. She'rdan bir bandni tanlab, ifodali o'qish.

Matndan yoyiq gapli qismni topib o'qish.

O'qish darslari jarayonning samarali o'tishida motivlar muhim o'rin tutadi. Chunki qiziqib, aniq maqsad asosida egallangan bilimlarga samarali bo'ladi.

Mustahkamlash-umumlashtirish darslarining maqsadi esa o'quvchilarning bo'lim yuzasidan o'rgangan bilimlarini mustahkamlash, umumlashtirishga xizmat qiladi, bundan tashqari o'quvchilar bilimni nazorat qilishga ham xizmat qilishi mumkin. Shuning uchun ham bunday darslar loyihasini qiziqarli yoki noan'anaviy tarzda ishlashga e'tibor qaratilsa ancha samarali bo'ladi.

“REKLAMA” METODI

“Reklama” metodidan foydalandik. Bu metod boshlang'ich sinf o'qish darslarida qo'llanilsa o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan ishtiyoqi, og'zaki nutqi shakllanadi, so'z boyligi oshadi, har bir mavzuga savol tuza olishga, erkin va mustaqil fikrlashga o'rganadilar. Ushbu metod orqali o'quvchilar ertaklarni, badiiy asarlarni reklama qiladilar. Reklama qilish jarayonida ertak, asar qahramonlariga xos sifatlarni ochib beradilar. Ya'ni asarni o'qib, asardagi voqea-jarayonlarni reklama qiladilar. Metodni qo'llash jarayonida quyidagi harakatlar amalga oshiriladi.

1. o'quvchilar guruhlariga ajratiladi;
2. o'quvchilarga ertak yoki biror bir asarning mavzusi e'lon qilinadi;
3. o'quvchilar mavzudagi jarayonlarni, undagi qahramonlarni qisqa fikrlar bilan reklama qiladilar;
4. sinfdagi boshqa o'quvchilar esa ertak yoki asarning nomini topishadi;
5. mazmunli, aniq va qiziq reklama tayyorlagan o'quvchi rag'batlantiriladi.

Bu metodning o'ziga xos jihati shungaki, unda o'quvchilar asar qahramonlarining rollariga kirib, she'rlarni esa ifodali tarzda o'qishga harakat qiladilar.

XULOSALAR.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki bugungi dunyo miqiyosida axborot kommunikatsiya tizimining yuksak darajada rivoj topib borayotganligi va bu boshqa sohalar qatorida ta'lim jarayoniga ham kirib kelib, uni yanada sifatli tashkil etishga o'z ta'sirini ko'rsatayotganligi ehtiyojidan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi texnika va texnologiyani chuqur bilishi, tahlil qila olishi va yangilik yaratilish darajasida bilimli va mahoratli bo'lishi juda muhim. Buning uchun darsni tashkil etish jarayonida barcha o'quvchilarga tushunarli, oson, qiziq bo'lgan usullarni tanlashi va qo'llay olishi, ko'rgazmali qurollardan foydalanishi, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tadbiq qilishi, ta'lim oluvchilarni ijodiy, mustaqil ishlashga undashi, pedagogik texnologiyalardan to'g'ri va unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari boshqarishga moyil, qiziquvchan, ta'sirchan bo'lganliklari uchun ham o'qituvchidan o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lgan, darsni oson o'zlashtirishlarini, bilimlarni mustahkam o'rganishni kafolatlaydigan metodlarni tanlashi va foydalanishi talab etiladi.

Darslarni samarali va sifatli tashkil etish uchun pedagogning tashkiliy hamda uslubiy jihatdan tayyorgarligi va ta'lim olish jarayonini tashkil etishni ta'minlovchi o'quv-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish talab etiladi. Taminot bazasida o'quv jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash imkoniyati bo'lishi muhim.

Bu uslubiy ishimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishda qo'yiladigan didaktik talablar hamda asosiy e'tiborni qaratish kerak bo'lgan jihatlar yoritib berildi, boshlang'ich sinflarda "Reklama" metodidan foydalanildi hamda shu asosda tajriba-sinov ishlari olib borildi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini rivojlantirishda faol ta'lim usullarini qo'llash imkoniyatlari o'rganilib, mohiyati yoritib berildi.

Olib borgan ishimiz natijasi va xulosalarimiz asosida quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblayman.

1. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari muntazam ravishda pedagogik texnologiyalardan qo'llashlariga erishish.
2. Ta'lim jarayoni asosida o'quvchining erkin tafakkurini shakllantirish va ijtimoiy xayotga tayyorlashga erishish.
3. Har bir o'qituvchi o'quvchining diqqati, e'tiborini jalb qilish uchun o'qish darslarida texnologik yondoshishga o'rgatish.
4. O'qituvchi mahoratini oshirish uchun tajribali o'qituvchining ishlarini doimiy kuzatib borishlariga erishish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston Respublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». - T.: O'zbekiston, 1997-yil.
2. O'zbekiston Respublikasining «ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. – Toshkent, 1997-yil.
3. Karimov I.A «Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz faravonligini yuksaltirishdir». T.: O'zbekiston, 2010-yil. 48-bet.
4. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. «Tafakkur»jurnali, 1998-yil, 2-son, 29 bet.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008-yil
6. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T.: O'zbekiston, 2000-yil
7. Avliyoqulov N.X., Musaeva N. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent-2008-yil
8. Avliyoqulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari – Toshkent, 2001

9. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped.fan.dok. diss. T., 2003-yil
10. Azizxo'jaev N.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar (Reklama - rejalar). – Toshkent, 2002-yil
11. Azizxodjaeva N.N. Pedagogicheskie texnologii i pedagogicheskoe masterstvo.- T.: «Moliya», 2002-yil.
12. Bepalko V.P. Slagaemie pedagogicheskoy texnologii – M.: «Pedagogika», 1989-yil.
13. Bepalko V.P. Pedagogika i progressivnie texnologii obucheniya. – M.: 1995-yil.

НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В ЖИЗНИ СТУДЕНТА: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ

Азимова Гулрухбону Бобирмирзо кизи

*Студентка 1-курса магистратуры Ташкентского Государственного
Педагогического университета имени Низами*

Туленова Карима Жандаровна

*Д.ф.н профессор кафедры общественных наук Ташкентского Государственного
Педагогического университета имени Низами*

Аннотация: Статья посвящена исследованию роли нравственных ценностей в жизни студента, их теоретическим основам и практическому применению в образовательной и повседневной деятельности. Актуальность темы обусловлена необходимостью формирования у студентов не только профессиональных компетенций, но и морально-нравственных качеств, которые позволят им стать ответственными членами общества. В статье использованы методы анализа научной литературы, обобщения теоретических подходов и практического опыта. Основное внимание уделено интеграции нравственных ценностей в образовательный процесс, а также вызовам, с которыми сталкиваются современные студенты. Результаты исследования показывают, что нравственные ценности играют ключевую роль в формировании личности студента, а их практическое применение требует комплексного подхода, включающего развитие критического мышления, социальной активности и профессиональной этики. Статья предлагает рекомендации для образовательных учреждений по внедрению нравственных принципов в учебные программы и воспитательную работу.

Annotation: This article focuses on the study of the role of moral values in students' lives, exploring their theoretical foundations and practical application in both education and daily activities. The relevance of this topic stems from the need to cultivate not only professional competencies in students but also moral and ethical qualities that enable them to become responsible members of society. The research employs methods of scientific literature analysis, synthesis of theoretical approaches, and examination of practical experience. Special attention is given to the integration of moral values into the educational process, as well as the challenges modern students face in upholding these values. The findings indicate that moral values play a crucial role in shaping students' personal and professional identities. Their effective application requires a comprehensive approach that includes fostering critical thinking, social engagement, and professional ethics. The article also offers recommendations for educational

institutions on incorporating moral principles into curricula and student development programs.

Ключевые слова: нравственные ценности, студенты, образование, этика, социализация, профессиональная ответственность, моральное развитие, волонтерская деятельность, эмоциональный интеллект, культурные различия, цифровая среда, индивидуализм, критическое мышление, воспитание, социальная активность

Современное общество находится в состоянии постоянной трансформации, что предъявляет новые требования к системе образования. Одной из ключевых задач высших учебных заведений становится не только подготовка высококвалифицированных специалистов, но и формирование нравственно зрелых личностей, способных к осознанному и ответственному участию в общественной жизни. Студенческий возраст, как период активного личностного и профессионального становления, играет ключевую роль в этом процессе. Именно в это время молодые люди не только приобретают знания и навыки, но и формируют свою систему ценностей, которая в дальнейшем определяет их поведение, мировоззрение и отношение к окружающему миру.

Актуальность исследования нравственных ценностей в жизни студентов обусловлена рядом факторов. Во-первых, в условиях глобализации и цифровизации происходит значительное изменение традиционных ценностных ориентиров. Современные студенты живут в мире, где границы между добром и злом, правдой и ложью зачастую размыты, что создает серьезные вызовы для их морального самоопределения. Во-вторых, современное образование все больше акцентирует внимание на развитии гибких навыков, таких как - критическое мышление, эмоциональный интеллект, коммуникативные навыки и социальная ответственность. Эти компетенции тесно связаны с нравственными принципами, такими как уважение, эмпатия, справедливость и ответственность. В-третьих, формирование нравственных ценностей у студентов является важным условием их успешной интеграции в общество и профессиональную среду. Без четкой системы моральных ориентиров молодые люди рискуют столкнуться с трудностями в построении карьеры, налаживании межличностных отношений и выполнении гражданских обязанностей.

Теоретической основой исследования послужили работы отечественных и зарубежных авторов, посвященные проблемам нравственного воспитания и формирования ценностных ориентаций. В частности, в книге О.Г. Дробницкого "Проблемы нравственности" (1974) подробно рассматриваются философские аспекты морали, а также механизмы ее формирования в сознании человека. Автор подчеркивает, что нравственные ценности не являются врожденными, а формируются в процессе социализации и воспитания (с. 45-67). В работе В. Франкла "Человек в

поисках смысла" (1990) акцент делается на важности смыслообразующих ценностей в жизни личности. Франкл утверждает, что именно осознание смысла жизни и своих ценностей позволяет человеку преодолевать трудности и оставаться верным своим принципам даже в самых сложных ситуациях (с. 112-130). Эти идеи особенно актуальны для студентов, которые находятся в поиске своего места в мире и сталкиваются с множеством вызовов, связанных с учебой, карьерой и личной жизнью.

Кроме того, в исследовании были использованы работы Л. Кольберга, который разработал теорию морального развития личности. В своей книге "The Philosophy of Moral Development" (1981) Кольберг выделяет несколько стадий морального развития, через которые проходит каждый человек. На начальных стадиях поведение индивида определяется страхом наказания или желанием получить одобрение, тогда как на высших стадиях человек руководствуется универсальными принципами справедливости и уважения к правам других (с. 78-95). Эта теория помогает понять, как нравственные ценности формируются у студентов и какие факторы могут способствовать их развитию.

В контексте современного образования важно учитывать, что нравственные ценности не только формируют личность студента, но и влияют на его профессиональную деятельность. В условиях растущей конкуренции на рынке труда и увеличения требований к специалистам, наличие четких моральных принципов становится важным конкурентным преимуществом. Работодатели все чаще обращают внимание не только на профессиональные навыки, но и на личностные качества сотрудников, такие как честность, ответственность, умение работать в команде и уважение к коллегам.

Особое значение нравственные ценности приобретают в свете современных глобальных вызовов, таких как экологические проблемы, социальное неравенство и межкультурные конфликты. Студенты, как будущие профессионалы и активные члены общества, должны быть готовы к решению этих проблем, что невозможно без развитого чувства ответственности и понимания общечеловеческих ценностей. В этом контексте важно отметить работу Н. Ноддингс "Educating Moral People: A Caring Alternative to Character Education" (2002), в которой автор подчеркивает важность воспитания заботливого отношения к окружающим и формирования у студентов чувства ответственности за свои действия (с. 34-56).

Кроме того, в условиях цифровизации и распространения социальных сетей студенты сталкиваются с новыми вызовами, связанными с этикой виртуального общения. Кибербуллинг, распространение фейковых новостей и нарушение конфиденциальности данных становятся все более распространенными явлениями, что требует от молодых людей не только технических знаний, но и высоких моральных стандартов. В этом контексте важно развивать у студентов критическое

мышление и способность к этической рефлексии, что позволит им принимать осознанные решения в цифровой среде.

Цель данной статьи – исследовать роль нравственных ценностей в жизни студента, рассмотреть их теоретические основы и предложить практические рекомендации по их интеграции в образовательный процесс. Для достижения этой цели были использованы методы анализа научной литературы, обобщения теоретических подходов и практического опыта.

Статья состоит из нескольких разделов. В первом разделе рассматриваются теоретические основы нравственных ценностей, их роль в формировании личности студента. Во втором разделе анализируется практическое применение нравственных ценностей в образовательной и повседневной деятельности студентов. Третий раздел посвящен вызовам, с которыми сталкиваются современные студенты в процессе формирования и применения нравственных принципов. В заключении представлены рекомендации для образовательных учреждений по внедрению нравственных ценностей в учебные программы и воспитательную работу.

Таким образом, данное исследование направлено на углубление понимания роли нравственных ценностей в жизни студентов и разработку практических подходов к их формированию в условиях современного образовательного процесса. В условиях быстро меняющегося мира, где традиционные ценности зачастую подвергаются сомнению, а новые еще не успели сформироваться, важно помочь молодым людям найти твердую опору в виде нравственных принципов, которые позволят им стать не только успешными профессионалами, но и ответственными членами общества.

Теоретические основы нравственных ценностей и вызовы современности

Нравственные ценности представляют собой систему принципов, норм и идеалов, которые регулируют поведение человека в обществе и определяют его отношение к окружающему миру. Они включают такие категории, как справедливость, честность, уважение, ответственность, эмпатия, толерантность и забота о других. Эти ценности формируются под влиянием культуры, религии, философии и личного опыта, а также передаются через воспитание и образование.

Философские и психологические основы нравственных ценностей

Философское осмысление нравственных ценностей имеет глубокие корни. Аристотель в своей работе "Никомахова этика" подчеркивал, что добродетель заключается в нахождении "золотой середины" между крайностями, а счастье достигается через нравственное совершенствование (Аристотель, 2002, с. 45-60). Иммануил Кант, в свою очередь, разработал концепцию категорического императива, согласно которой человек должен действовать так, чтобы его поступки могли стать универсальным законом для всех (Кант, 1994, с. 78-92).

С точки зрения психологии, нравственные ценности формируются в процессе социализации и личностного развития. Лоуренс Кольберг выделил шесть стадий морального развития, начиная с уровня, где поведение определяется страхом наказания, и заканчивая уровнем, где человек руководствуется универсальными принципами справедливости (Kohlberg, 1981, с. 78-95). Кэрол Гиллиган дополнила эту теорию, предложив "этику заботы", которая акцентирует внимание на ответственности и эмпатии (Gilligan, 1982, с. 34-56).

Социокультурные аспекты и роль образования

Нравственные ценности тесно связаны с культурой и традициями общества. В условиях глобализации, как отмечает Зигмунд Бауман, традиционные ценности сталкиваются с новыми вызовами, такими как мультикультурализм и цифровизация (Бауман, 2011, с. 67-89). Образовательные учреждения играют ключевую роль в формировании нравственных ценностей у студентов. В.С. Селиванова подчеркивает, что образование должно быть направлено не только на передачу знаний, но и на развитие моральных качеств, таких как ответственность и уважение к другим (Селиванова, 2018, с. 102-120).

Вызовы современности

Современные студенты сталкиваются с рядом вызовов, которые затрудняют формирование и применение нравственных ценностей.

1. Цифровизация и виртуальная реальность

Цифровизация создает новую среду, где границы между добром и злом часто размыты. Кибербуллинг, распространение фейковых новостей и зависимость от гаджетов становятся серьезными проблемами, требующими развития критического мышления и этической рефлексии.

2. Глобализация и мультикультурализм

Глобализация стирает границы между культурами, создавая необходимость уважать и понимать традиции других народов. Однако это также приводит к конфликту ценностей, когда традиционные и современные нормы вступают в противоречие.

3. Экономические факторы и конкуренция

Стремление к материальному успеху и конкуренция могут отодвигать нравственные ценности на второй план. Нечестные методы достижения целей, такие как списывание или плагиат, становятся распространенными явлениями.

4. Этические дилеммы в профессиональной сфере

Современные технологии, такие как искусственный интеллект и генная инженерия, ставят перед студентами новые этические вопросы. Использование персональных данных и защита конфиденциальности также требуют глубокого понимания этических принципов.

5. Кризис идентичности и ценностей

В условиях быстро меняющегося мира многие студенты сталкиваются с потерей

ориентиров. Традиционные ценности подвергаются сомнению, а новые еще не успели сформироваться, что создает чувство растерянности и одиночества.

Исходя из вышесказанного, теоретические основы нравственных ценностей включают философские, психологические и социокультурные аспекты. Их формирование у студентов требует комплексного подхода, учитывающего как индивидуальные особенности личности, так и современные вызовы общества.

Рекомендации для образовательных учреждений

Формирование нравственных ценностей у студентов является одной из ключевых задач современного образования. В условиях быстро меняющегося мира, где традиционные ценности зачастую подвергаются сомнению, а новые еще не успели сформироваться, образовательные учреждения должны играть активную роль в воспитании морально зрелых личностей. Для успешной реализации этой задачи необходим комплексный подход, включающий как учебные, так и внеучебные методы, а также создание среды, способствующей развитию нравственных качеств.

Одним из важных шагов является **разработка учебных курсов, направленных на формирование нравственных ценностей**. Такие курсы могут быть интегрированы в учебные планы как отдельные дисциплины или как модули в рамках существующих предметов. Например, введение курсов по этике, философии и моральной философии поможет студентам осмыслить базовые принципы нравственности, такие как справедливость, ответственность и уважение. Эти дисциплины позволяют студентам не только познакомиться с теоретическими основами морали, но и научиться применять их в реальной жизни.

Междисциплинарный подход также может быть эффективным. Нравственные аспекты могут быть включены в программы по истории, литературе, социологии и другим гуманитарным дисциплинам. Например, анализ исторических событий с точки зрения морали позволяет студентам понять, как нравственные принципы влияют на развитие общества. Изучение литературных произведений, где поднимаются вопросы добра и зла, справедливости и милосердия, помогает студентам глубже осмыслить природу нравственных ценностей.

Использование кейс-стади и этических дилемм в учебном процессе также играет важную роль. Реальные ситуации и моральные дилеммы, с которыми сталкиваются люди в профессиональной и повседневной жизни, помогают студентам развивать критическое мышление и способность к этической рефлексии. Обсуждение таких кейсов в группах позволяет студентам учиться аргументировать свою позицию, учитывать мнение других и находить компромиссы.

Создание условий для социальной активности студентов является еще одним важным направлением. Социальная активность позволяет студентам применять теоретические знания на практике, что способствует развитию эмпатии, ответственности и готовности помогать другим. Волонтерские программы, такие как

помощь пожилым людям, детям из неблагополучных семей или участие в экологических инициативах, могут стать эффективным инструментом для формирования нравственных качеств. Через такие проекты студенты не только учатся заботиться о других, но и осознают свою роль в обществе.

Студенческие организации, ориентированные на социальные, культурные и экологические проекты, также играют важную роль в развитии лидерских качеств и чувства коллективной ответственности. Участие в таких организациях позволяет студентам не только реализовать свои идеи, но и научиться работать в команде, уважать мнение других и принимать ответственные решения.

Включение социальных практик в учебный процесс, например, проведение благотворительных акций или участие в общественных мероприятиях, позволяет студентам почувствовать свою значимость в обществе. Такие практики помогают студентам осознать, что их действия могут иметь реальное влияние на окружающий мир, и способствуют формированию активной гражданской позиции.

Внедрение практик рефлексии является важным инструментом для осмысления собственных поступков и формирования нравственных ценностей. Регулярное ведение дневников, где студенты могут записывать свои мысли, переживания и размышления о моральных дилеммах, помогает развивать самосознание и способность к самоанализу. Это позволяет студентам лучше понимать свои мотивы, ценности и принципы, а также видеть, как их действия влияют на окружающих.

Организация дискуссионных клубов и дебатов на темы, связанные с нравственностью, также способствует развитию критического мышления и этической рефлексии. В процессе дискуссий студенты учатся аргументировать свою позицию, уважать мнение других и находить компромиссы. Это помогает им не только лучше понимать сложные моральные вопросы, но и развивать навыки конструктивного диалога.

Групповая рефлексия, например, обсуждение пройденного материала или совместное решение моральных дилемм, также играет важную роль. В процессе такой рефлексии студенты учатся слушать друг друга, делиться своими мыслями и находить общие решения. Это способствует развитию навыков взаимодействия и взаимопонимания, которые необходимы для жизни в обществе.

Особое внимание следует уделить подготовке преподавателей, способных быть нравственными ориентирами для студентов. Преподаватели играют ключевую роль в формировании нравственных ценностей, так как их личный пример и профессиональная этика оказывают значительное влияние на студентов. Для этого необходимо проводить тренинги и семинары, направленные на развитие педагогической этики, эмоционального интеллекта и навыков морального

наставничества. Преподаватели должны быть готовы не только передавать знания, но и вдохновлять студентов на нравственное самосовершенствование.

Тем самым, интеграция нравственных ценностей в образовательный процесс требует комплексного подхода, включающего разработку специализированных курсов, создание условий для социальной активности, внедрение практик рефлексии и подготовку преподавателей. Только так можно сформировать у студентов устойчивую систему нравственных ценностей, которая поможет им стать ответственными и сознательными членами общества.

Заключение: Рекомендации для образовательных учреждений

Формирование нравственных ценностей у студентов является одной из ключевых задач современного образования. В условиях быстро меняющегося мира, где традиционные ценности зачастую подвергаются сомнению, а новые еще не успели сформироваться, образовательные учреждения должны играть активную роль в воспитании морально зрелых личностей. Для успешной реализации этой задачи необходим комплексный подход, включающий как учебные, так и внеучебные методы, а также создание среды, способствующей развитию нравственных качеств.

Одним из важных шагов является разработка учебных курсов, направленных на формирование нравственных ценностей. Такие курсы могут быть интегрированы в учебные планы как отдельные дисциплины или как модули в рамках существующих предметов. Например, введение курсов по этике, философии и моральной философии поможет студентам осмыслить базовые принципы нравственности, такие как справедливость, ответственность и уважение. Эти дисциплины позволяют студентам не только познакомиться с теоретическими основами морали, но и научиться применять их в реальной жизни.

Междисциплинарный подход также может быть эффективным. Нравственные аспекты могут быть включены в программы по истории, литературе, социологии и другим гуманитарным дисциплинам. Например, анализ исторических событий с точки зрения морали позволяет студентам понять, как нравственные принципы влияют на развитие общества. Изучение литературных произведений, где поднимаются вопросы добра и зла, справедливости и милосердия, помогает студентам глубже осмыслить природу нравственных ценностей.

Использование кейс-стади и этических дилемм в учебном процессе также играет важную роль. Реальные ситуации и моральные дилеммы, с которыми сталкиваются люди в профессиональной и повседневной жизни, помогают студентам развивать критическое мышление и способность к этической рефлексии. Обсуждение таких кейсов в группах позволяет студентам учиться аргументировать свою позицию, учитывать мнение других и находить компромиссы.

Создание условий для социальной активности студентов является еще одним важным направлением. Социальная активность позволяет студентам применять

теоретические знания на практике, что способствует развитию эмпатии, ответственности и готовности помогать другим. Волонтерские программы, такие как помощь пожилым людям, детям из неблагополучных семей или участие в экологических инициативах, могут стать эффективным инструментом для формирования нравственных качеств. Через такие проекты студенты не только учатся заботиться о других, но и осознают свою роль в обществе.

Студенческие организации, ориентированные на социальные, культурные и экологические проекты, также играют важную роль в развитии лидерских качеств и чувства коллективной ответственности. Участие в таких организациях позволяет студентам не только реализовать свои идеи, но и научиться работать в команде, уважать мнение других и принимать ответственные решения.

Включение социальных практик в учебный процесс, например, проведение благотворительных акций или участие в общественных мероприятиях, позволяет студентам почувствовать свою значимость в обществе. Такие практики помогают студентам осознать, что их действия могут иметь реальное влияние на окружающий мир, и способствуют формированию активной гражданской позиции.

Внедрение практик рефлексии является важным инструментом для осмысления собственных поступков и формирования нравственных ценностей. Регулярное ведение дневников, где студенты могут записывать свои мысли, переживания и размышления о моральных дилеммах, помогает развивать самосознание и способность к самоанализу. Это позволяет студентам лучше понимать свои мотивы, ценности и принципы, а также видеть, как их действия влияют на окружающих.

Организация дискуссионных клубов и дебатов на темы, связанные с нравственностью, также способствует развитию критического мышления и этической рефлексии. В процессе дискуссий студенты учатся аргументировать свою позицию, уважать мнение других и находить компромиссы. Это помогает им не только лучше понимать сложные моральные вопросы, но и развивать навыки конструктивного диалога.

Групповая рефлексия, например, обсуждение пройденного материала или совместное решение моральных дилемм, также играет важную роль. В процессе такой рефлексии студенты учатся слушать друг друга, делиться своими мыслями и находить общие решения. Это способствует развитию навыков взаимодействия и взаимопонимания, которые необходимы для жизни в обществе.

Особое внимание следует уделить подготовке преподавателей, способных быть нравственными ориентирами для студентов. Преподаватели играют ключевую роль в формировании нравственных ценностей, так как их личный пример и профессиональная этика оказывают значительное влияние на студентов. Для этого необходимо проводить тренинги и семинары, направленные на развитие педагогической этики, эмоционального интеллекта и навыков морального

наставничества. Преподаватели должны быть готовы не только передавать знания, но и вдохновлять студентов на нравственное самосовершенствование.

Следовательно, интеграция нравственных ценностей в образовательный процесс требует комплексного подхода, включающего разработку специализированных курсов, создание условий для социальной активности, внедрение практик рефлексии и подготовку преподавателей. Только так можно сформировать у студентов устойчивую систему нравственных ценностей, которая поможет им стать ответственными и сознательными членами общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. **Аристотель.** Никомахова этика. — М.: Академический проект, 2002. — 256 с.
2. **Кант И.** Основы метафизики нравственности. — М.: Мысль, 1994. — 168 с.
3. **Франкл В.** Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
4. **Бауман З.** Этика в эпоху глобализации. — М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2011. — 240 с.
5. **Селиванова В.С.** Нравственное воспитание в современной школе: проблемы и перспективы. — М.: Просвещение, 2018. — 192 с.
6. **Турчин А.С.** Цифровая этика: вызовы и решения. — СПб.: Питер, 2020. — 320 с.
7. **Kohlberg L.** The Philosophy of Moral Development. — New York: Harper & Row, 1981.
8. **Gilligan C.** In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development. — Cambridge: Harvard University Press, 1982.
9. **Noddings N.** Educating Moral People: A Caring Alternative to Character Education. — New York: Teachers College Press, 2002. — 192 p.
10. **Дробницкий О.Г.** Проблемы нравственности. — М.: Наука, 1974. — 336 с.

**PEDAGOGIK STRESS VA O'QITUVCHINING IJODIY POTENSIALINI
RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI**

Jumanova Ug'iloj Sodiqjonovna
TDPU mustaqil izlanuvchisi (PhD)
Ugiloyjumanova4@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola pedagogik stressning o'qituvchining ijodiy potensialini rivojlantirishdagi ahamiyatini o'rganadi. Pedagogik stress o'qituvchilarning faoliyatiga turli salbiy ta'sirlar ko'rsatishi mumkin, ammo stressni boshqarish va uni to'g'ri yondashuv bilan bartaraf etish o'qituvchilarni innovatsion g'oyalar yaratishga va pedagogik yondashuvlarini takomillashtirishga undaydi. Maqolada stressning ijobiy tomonlari, stressni boshqarishning samarali usullari, innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash orqali ijodiy rivojlanish va shaxsiy o'sish haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada stressni boshqarish orqali o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy jihatdan qanday yuksalishlari mumkinligi haqida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik stress, stressni boshqarish, ijodiy potensial, innovatsion metodlar, o'qituvchi, stressning ijobiy tomoni, ta'limda stress, shaxsiy rivojlanish, pedagogik faoliyat, kreativ yondashuv

Kirish. Pedagogik faoliyat – bu o'qituvchining nafaqat bilim berish, balki hissiy va psixologik holatini boshqarish talab qiladigan murakkab jarayon. O'qituvchining ishida stress ko'plab omillar natijasida yuzaga keladi: talabalar ehtiyojlari, ta'lim metodologiyasining o'zgarishi, vaqtni boshqarish va pedagogik innovatsiyalarni joriy etish zarurati. Ko'p hollarda stressning salbiy ta'siri ko'rilsa-da, ushbu maqolada stressning ijodiy potensialni yuksaltirishdagi noan'anaviy tomonlari haqida so'z yuritiladi. Agar stressni to'g'ri boshqarish va undan ijobiy tarzda foydalanish mumkin bo'lsa, u o'qituvchilarning ijodiy fikrlashini va pedagogik yondashuvlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada stressning pedagogik faoliyatdagi o'rni va uni boshqarish usullari haqida so'z boradi.[2]

Pedagogik stress o'qituvchining professional faoliyatiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. O'qituvchining kundalik ishida darsni tashkil qilish, o'quvchilarning ehtiyojlariga javob berish va pedagogik vazifalarni bajarish kabi ko'plab omillar stressni keltirib chiqaradi. Biroq, stressning faqat salbiy tomoni haqida gapirish adolatsizlik bo'ladi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stressning ma'lum darajasi o'qituvchini yangi yondashuvlar va kreativ g'oyalar ishlab chiqishga undaydi.

Stress, o'qituvchining o'z ichki resurslarini to'liq ishga solib, yangi pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va o'quvchilarga samarali ta'lim berish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Bunday holatda, stress o'qituvchining kasbiy va ijodiy

rivojlanishining katalizatoriga aylanadi. Masalan, o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlashda yangi metodlarni qo'llashga harakat qilish, stress holatida yangi pedagogik texnologiyalarni izlashga undaydi.

Stressni boshqarishning noan'anaviy usullari. Stressni boshqarish o'qituvchining ishdagi muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Biroq, stressni faqatgina salbiy holat sifatida ko'rmaslik kerak. O'qituvchining stressni ijobiy energiyaga aylantirishi mumkin bo'lgan bir qancha usullar mavjud. Bunga mindfulness texnikalari, meditatsiya, stressni yengish uchun zamonaviy psixologik usullarni o'z ichiga olgan treninglar kiradi. Shuningdek, o'qituvchilar darslarda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashda o'zlarini yanada ijodiy his qilishadi. Bu innovatsion metodlar o'quvchilarga yanada samarali ta'lim berish imkonini yaratadi va o'qituvchining ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchining shaxsiy rivojlanishi va professional yuksalishi, stressni boshqarish va yangi yondashuvlarni kiritish orqali amalga oshiriladi. Stressni boshqarish, o'qituvchiga nafaqat ta'lim jarayonida muvaffaqiyat qozonishga, balki o'zining shaxsiy rivojlanishiga ham yordam beradi.[4]

Stress va o'qituvchining ijodiy potentsiali. Pedagogik stressning eng ijobiy tomonlaridan biri, o'qituvchining ijodiy potentsialini rivojlantirishga olib kelishidir. Stress, o'qituvchining yangi metodlarni qo'llashga, turli pedagogik yondashuvlarni sinashga va o'zgarishlarga moslashishga undaydi. Bu holat o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishini tezlashtiradi.[1] Stress, shuningdek, o'qituvchining yangi g'oyalar va ijodiy yechimlar ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan motivatsiyani ta'minlaydi. O'qituvchining ijodiy yuksalishi, o'z navbatida, o'quvchilarga ta'lim berishda yangi, samarali yondashuvlarni yaratishga yordam beradi.

Xulosa. Pedagogik stress faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki o'qituvchining ijodiy potentsialini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega. Stressni to'g'ri boshqarish, o'qituvchiga nafaqat kasbiy rivojlanish, balki yangi pedagogik metodlarni joriy etish imkoniyatini yaratadi. Stressni boshqarish va undan ijobiy tarzda foydalanish, o'qituvchilarga o'z kasbiy faoliyatlarini yaxshilash va ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqishga yordam beradi. Shunday qilib, pedagogik stressni ijobiy energiyaga aylantirish, nafaqat o'qituvchilar, balki o'quvchilar uchun ham samarali natijalarga erishishga olib keladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Csikszentmihalyi, M. A. (1990). Flow: The Psychology of Optimal Experience. Harper & Row.

2. Quick, J. E., & Quick, J. T. (2004). *Stress and Well-Being in the Workplace: Assessing and Improving Health and Human Performance*. American Psychological Association.
3. Swaminathan, R. A., Mann, T. G., & Young, J. W. (2000). Teacher Stress: A Review of the Literature and Its Implications. *Journal of Educational Psychology*, 92(3), 663-671.
4. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer Publishing.

**SUN'IY OQSIL OZUQA MODDALARINING ISHLAB CHIQRILISHI VA
ULARNING TIBBIYOTDAGI O'RNI**

Abduganiyeva Nargiza Azimbekovna

Shabonova Mohichehra Boboyor qizi

Baxronova Mexrangiz Raxmonkulovna

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti, Samarqand, O'zbekiston

Ilmiv rahbar: Pardayeva Sohiba Bo'riyevna

Annostatsiyasi: Ushbu maqolada sun'iy oqsil ozuqa moddalari ishlab chiqarish texnologiyalari, ularning tibbiy va biologik xususiyatlari, hamda kelgusidagi natijalarini ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qildik. Fermentatsiya, o'simlik asosida ajratib olish va hujayra yetishtirish kabi usullar solishtirib, har birining afzallik va kamchiliklarini yoritishga harakat qildik. Tibbiy kimyo fanining bu jarayondagi roli, ya'ni oqsillarning molekulyar tuzilmasi, aminokislotalar tarkibi va biologik faolligini muhokama qildik. Maqola sun'iy oqsillarning sog'liqni saqlash va farmatsevtika sohalarida tutgan o'rnini hamda kelgusidagi qo'llanilish imkoniyatlarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy oqsil, tibbiy kimyo, fermentatsiya, o'simlik oqsili, hujayra asosida ishlab chiqarish, aminokislota, biologik faollik, oqsil tanqisligi, biotexnologiya, sun'iy oziqlantirish.

Abstract: In this article, we analyzed the production technologies of artificial protein nutrients, their medical and biological properties and future results from a scientific point of view. We compared methods such as fermentation, plant extraction and cell culture and tried to highlight the advantages and disadvantages of each of them. We discussed the role of medicinal chemistry in this process, that is, the molecular structure, amino acid composition and biological activity of proteins. The purpose of the article is to clarify the role of artificial proteins in the field of health care and pharmaceuticals and the possibilities of their further use.

Key words: Artificial protein, medicinal chemistry, fermentation, plant protein, cellular production, amino acid, biological activity, protein deficiency, biotechnology, artificial nutrition.

Аннотация: В этой статье мы проанализировали технологии производства искусственных белковых питательных веществ, их медико-биологические свойства и будущие результаты с научной точки зрения. Мы сравнили такие методы, как ферментация, экстракция растений и культура клеток, и попытались выделить преимущества и недостатки каждого из них. Мы обсудили роль медицинской химии в этом процессе, то есть молекулярную структуру, аминокислотный состав и

биологическую активность белков. Целью статьи является выяснение роли искусственных белков в сфере здравоохранения и фармацевтики и возможностей их дальнейшего использования.

Ключевые слова: Искусственный белок, медицинская химия, ферментация, растительный белок, клеточное производство, аминокислота, биологическая активность, дефицит белка, биотехнология, искусственное питание.

Kirish: Zamonaviy jamiyatda oziq-ovqat xavfsizligi va inson salomatligini ta'minlash muhim ijtimoiy-iqtisodiy masalaga aylangan. Aholi sonining barqaror o'sib borishi, urbanizatsiya, resurslar cheklanganligi va ekologik izlanishlar oqibatida an'anaviy oqsil manbalariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Xususan, hayvonlardan olinadigan oqsil mahsulotlari (go'sht, sut, tuxum) ishlab chiqarilishi uchun katta yer maydonlari, suv resurslari va energetik vositalar talab qilinadi. Shu bilan birga, chorvachilik faoliyati atmosferaga zararli gazlarning chiqishini ko'paytiradi va bu iqlim o'zgarishlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Oqsil esa — inson hayoti uchun zarur bo'lgan asosiy biomakroelement hisoblanadi. U organizmda hujayralarning qurilishi, regeneratsiyasi, fermentlar va gormonlar sintezi, immun tizimi faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Aynan shuning uchun ham, oqsil tanqisligi global sog'liq muammolariga sabab bo'lmoqda, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda bolalar va homilador ayollar orasida bu muammo dolzarbdir.

Ana shu muammolarga javoban ilm-fan ilgari surayotgan eng istiqbolli yo'nalishlardan biri bu — sun'iy yo'l bilan ishlab chiqariladigan oqsil ozuqa moddalaridir. Bu yo'nalish bir necha sohalarni — biotexnologiya, genetika, mikrobiologiya, oziq-ovqat sanoati va eng asosiysi, tibbiy kimyo fanini birlashtiradi. Tibbiy kimyo bu jarayonlarda quyidagilarni o'rganadi: sun'iy oqsillarning molekulyar tuzilmasi va izomeriyasi, ularning biokimyoviy reaksiyalarda ishtirok etishi, farmakokinetik va farmakodinamik xossalari, allergik yoki toksik ta'sir xavfi, inson organizmiga o'zlashtirilish darajasi.

Hozirgi kunda sun'iy oqsil ishlab chiqarishda bir necha texnologiyalar mavjud: mikroorganizmlar yordamida fermentatsiya qilish, laboratoriya sharoitida hujayra klonlash, o'simlik oqsillarini ajratib olish va modifikatsiyalash. Ular orasida eng ommabop va samarador usullar bakteriyalar yoki xamirturushlar asosida oqsil ishlab chiqarish sanaladi. Bunday oqsillar hayvon oqsillariga muqobil bo'lib, ekologik, iqtisodiy va sog'liq uchun xavfsizroq bo'lishi mumkin. Shuningdek, bu soha nafaqat oziq-ovqat sanoati, balki tibbiyot, farmatsevtika, parenteral oziqlanish, intensiv terapiya, hatto kosmik tibbiyot uchun ham keng imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Ushbu maqolada sun'iy oqsil moddalari qanday ishlab chiqarilishi, ularning tibbiy kimyo nuqtayi nazaridan o'rganilishi, afzalliklari, xavflari va kelgusidagi istiqbollari atroflicha yoritdik.

Tadqiqot maqsadi: Sun'iy oqsil ozuqa moddalarini ishlab chiqarishning zamonaviy usullarini o'rganish, ularning tibbiy kimyo nuqtayi nazaridan ahamiyatini tahlil qilish hamda ushbu moddalarning sog'liqni saqlash, oziqlanish va farmatsevtika sohalarda qo'llanilish istiqbollari aniqlashdan iborat. Tadqiqotda, shuningdek, biologik faollikka ega oqsil tuzilmalarini yaratishning imkoniyatlari va amaliyotda qo'llanilishini yoritish ko'zda tutilgan.

Tadqiqot materiali va usullar: Ushbu tadqiqot doirasida sun'iy oqsil ozuqa moddalarining ishlab chiqarilishi va ularning tibbiy ahamiyatini chuqur o'rganish maqsadida bir nechta manbalardan foydalanildi. Asosiy materiallar sifatida ilmiy maqolalar, xalqaro nashrlar, darsliklar va O'zbekiston Respublikasida tibbiy kimyo faniga oid amaliy qo'llanmalar tanlab olindi. Ayniqsa, so'nggi yillarda nashr etilgan xorijiy manbalarda sun'iy oqsil texnologiyalaridagi innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etdi. Metodologik yondashuvda esa bir nechta ilmiy-tadqiqot usullari qo'llanildi. Bular orasida:

Taqqoslash usuli – sun'iy oqsil olishning har xil texnologiyalarini o'zaro solishtirish uchun ishlatildi. Fermentatsiya, o'simlik asosida ajratib olish va hujayra yetishtirish kabi usullar tahlil qilindi.

Tahliliy usul – oqsil tuzilmalari, aminokislotalar ketma-ketligi va ularning biologik ta'sirini aniqlashda foydalanildi.

Sistematik yondashuv – mavjud ma'lumotlar asosida umumiy xulosa chiqarish va kelajakdagi imkoniyatlarni baholashda qo'llanildi.

Nazariy taxmin va faraz – hali amaliyotga joriy etilmagan istiqbolli g'oyalarni asoslashda xizmat qildi.

Shuningdek, tibbiy kimyo fanining asosiy yo'nalishlari, ya'ni oqsillar va aminokislotalar kimyoviy xossalari, ularning organizmdagi o'rni, so'rilish va parchalanish jarayonlari haqida mavjud nazariy bilimlar asosida tahlillar olib bordik. Ushbu metodik yondashuvlar asosida olib borilgan tahlillar orqali sun'iy oqsil moddalari ishlab chiqarish texnologiyalarining amaliy imkoniyatlari aniqladik va ularning tibbiyot sohasidagi istiqbollari asoslab berishga harakat qildik.

Tadqiqot natijalari va muhokama: Olib borilgan nazariy tahlillar asosida sun'iy oqsil ozuqa moddalarining ishlab chiqarilishi sohasida bir qancha muhim natijalar aniqlandi. Avvalo, ushbu moddalarning ishlab chiqarish texnologiyalari tobora takomillashib borayotgani va ularning turli sohalarda, xususan tibbiyot, farmatsevtika va oziq-ovqat sanoatida keng qo'llanilayotgani tasdiqlandi. Tahlil natijalariga ko'ra:

Fermentatsiya asosida oqsil olish texnologiyasi ekologik xavfsiz, tezkor va yuqori samaradorlikka ega usul hisoblanadi. Ushbu usul orqali organizm uchun zarur bo'lgan barcha asosiy aminokislotalar yetkazib berilishi mumkin.

O'simlik asosida oqsil olish texnologiyasi biologik faolligi yuqori va allergik reaksiyalarni kamaytiradigan tabiiy manba bo'lib, ayniqsa vegetarianlar va parhezda bo'lgan shaxslar uchun muhim hisoblanadi.

Laboratoriyada hujayra asosida yetishtirilgan oqsillar esa hozircha qimmatga tushsa-da, kelajakda bemorlar uchun maxsus individual oqsil preparatlarini ishlab chiqishda asos bo'lishi mumkin.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, sun'iy oqsillarning kimyoviy va biologik xususiyatlari tabiiy oqsillardan farq qilmaydi yoki hatto ba'zida ularning faoliyatini takrorlaydi. Ayniqsa, sun'iy oqsillarning tarkibida kerakli aminokislotalar nisbati yuqori bo'lgani sababli, ularni parenteral oziqlantirish vositalari tarkibida ishlatish imkoniyati mavjud. Bundan tashqari, tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim jihat — sun'iy oqsillarning tibbiy kimyo sohasida yangi davrni boshlab bergani. Ular dorivor preparatlar, oziqlantiruvchi vositalar va biotibbiy materiallar ishlab chiqarishda muhim xomashyo sifatida xizmat qilmoqda. Ayni paytda, ushbu yo'nalishda olib borilayotgan ishlarda quyidagi muammolar mavjud:

- Ishlab chiqarish tannarxining yuqoriligi;
- Ba'zi oqsillarning organizm tomonidan to'liq so'rilmasligi;
- Sun'iy oqsillarning uzoq muddatli ta'siri bo'yicha yetarli klinik ma'lumotlarning mavjud emasligi.

Shunga qaramay, olimlar bu yo'nalishda faol tadqiqotlar olib bormoqda va sun'iy oqsillarning keyingi 10–20 yil ichida keng amaliyotga kirib borishi tahmin qilinmoqda.

Xulosa: Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy oqsil ozuqa moddalarining ishlab chiqarilishi zamonaviy ilm-fanning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, kelajakda ularning tibbiyot, farmatsevtika va oziq-ovqat sanoatidagi ahamiyati yanada ortadi. Fermentatsiya, o'simlik asosidagi va hujayra yetishtirish texnologiyalari yordamida olinayotgan oqsillar organizmga zarur bo'lgan aminokislotalar bilan boyitilgan bo'lib, ularning biologik faolligi yuqori darajada ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida sun'iy oqsillar nafaqat oziqlanishda, balki parenteral oziqlantirish, immunoterapiya va regenerativ tibbiyotda ham keng qo'llanilishi mumkinligi asoslandi. Shuningdek, tibbiy kimyo fanining nazariy asoslariga tayangan holda, ushbu moddalarning molekulyar tuzilmasi va farmakologik ta'siri o'rganildi. Xulosa qilib aytganda, sun'iy oqsil ozuqa moddalarining ishlab chiqarilishi fanga yangicha yondashuvlarni olib kirayotgan, innovatsion va istiqbolli yo'nalish bo'lib, bu boradagi tadqiqotlar chuqurlashgan sari inson salomatligi uchun yanada foydali va xavfsiz oqsil manbalarini yaratish imkoniyati kengayadi.

1. Mahmudov A.X., Karimov R.A. Tibbiy kimyo asoslari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 352 bet.
2. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Oqsillar va ularning tibbiy qo‘llanilishi bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2022. – 48 bet.
3. Najmiddinova D.X. Farmatsevtik kimyo va oqsil strukturasi. – Samarqand: SamDTU nashriyoti, 2021. – 275 bet.
4. Khan, M. A., & Hossain, M. S. (2021). Artificial proteins: Promises and prospects in biotechnology. *Journal of Protein Science*, 30(9), 1795–1812.
5. Liu, Y., & Li, J. (2022). Synthetic proteins in medical applications: Recent advances. *Biotechnology Advances*, 54, 107821.
6. World Health Organization (WHO). Nutrition and food systems. Technical Report, Geneva, 2020.
7. FAO. The future of food: Artificial proteins in global food security. Rome: FAO Publishing, 2021.
8. Bakhodirov A.M. Oziqlanish biokimyosi va parenteral terapiya. – Toshkent: Istiqlol, 2019. – 190 bet.
9. Пардаева С., Жумаева Ф, Ахмедов А. Функция белков клетки /] Восточный ренессанс: Инновационные, образовательные, естественные и социальные науки. - 2021.- Т.1.- №. 10. - С. 369-379.
10. Файзуллаев Н., Пардаева С. Технология осушки природного газа /I E3S Web of Conferences. - EDP Sciences, 2023. - Т.462.- С. 03010,
11. Пардаева С.Б., Файзуллаев Н.И. Получение интеркалярных сорбентов и их применение /Азиатский журнал многомерных исследований. - 2021.— Т. 10.— №. 6. - С. 39-53
12. Pardayeva S., Fayzullayev N. Application of intercalary sorbents and technology of their extraction /ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. — 2022.— Т.12.— N.6. — С. 2334.
13. Пардаева С. Б, Файзуллаев Н. И. Разработка оптимальных условий синтеза образцов высококремнистого цеолита /Universum: химия и биология. - 2022.— №. 7-1 (97). - С. 49-55,
14. Пардаева С, Файзуллаев Н.И. Исследование текстуры и сорбционных свойств высококремнистых цеолитов, синтезированных на основе бентонита. - 2021.
15. Fayzullaev N., Pardayeva S. Synthesis of NaA-type Zeolite and its sorption properties /I E3S Web of Conferences. - EDP Sciences, 2023.- Т. 402.- С. 14012.

COMMUNICATIVE ACTIVITIES IN ESL CLASSES FOR INTERNATIONAL
RELATIONS STUDENTS

Ernazarova Shaira Dalavaevna

Senior Teacher

Tashkent International Finance and Technology University

Department of Foreign Philology

Tel.: 99890 975 05 05

Abstract. In the globalized world of diplomacy, politics, and international cooperation, effective communication is paramount for students of International Relations. English, as the dominant lingua franca in international affairs, necessitates a tailored approach to English as a Second Language (ESL) instruction for these students. This article explores the role of communicative activities in enhancing ESL proficiency for International Relations students, focusing on task-based learning, role-plays, simulations, debates, and discussions that mirror real-world diplomatic scenarios. The article argues that communicative competence is not merely linguistic but also pragmatic and intercultural, which can be effectively fostered through meaningful and context-specific ESL methodologies.

Key words: communicative competence, ESL classes, international relations, lingua franca

Introduction

In the field of International Relations (IR), language is more than a medium of exchange; it is a tool of negotiation, persuasion, and cultural diplomacy. Students in IR programs are expected to engage with global issues, participate in international forums, and communicate across cultures—often in English. Therefore, ESL instruction for IR students must go beyond grammar and vocabulary, emphasizing communicative competence, fluency, and intercultural awareness.

Traditional ESL methods may not adequately prepare IR students for the nuanced demands of their future careers. Thus, communicative activities—designed to simulate real-life diplomatic and political interactions—serve as essential tools in bridging the gap between language learning and professional application. This paper explores various communicative activities and their pedagogical benefits in ESL classrooms tailored for International Relations students. Communicative Language Teaching (CLT) is a language teaching approach that emphasizes interaction as both the means and the ultimate goal of learning a language. It promotes the use of authentic language in realistic contexts, encouraging students to develop their speaking, listening, reading, and writing skills in an integrated manner. For IR students, the CLT approach is

particularly beneficial because it mirrors the communicative demands of diplomacy and global cooperation. The emphasis is on fluency, negotiation of meaning, and strategic competence. Moreover, CLT fosters learner autonomy, critical for students who must analyze complex international issues and articulate informed opinions. There are communicative activities for IR students that can stimulate learning:

1. Role-Plays and Simulations

Role-plays and simulations are among the most effective communicative activities for IR students. These exercises allow learners to assume the roles of diplomats, negotiators, or representatives of international organizations. For example: Students simulate a United Nations Security Council meeting, where each student represents a different country. They must research their country's policies, prepare position papers, and engage in negotiations over global issues such as climate change or conflict resolution. Definitely, there are benefits that enhance public speaking and persuasive skills and encourage cultural awareness, empathy and provide practice in formal and diplomatic language.

2. Debates on Global Issues

Debates are a dynamic way to develop critical thinking, argumentation, and fluency. They are particularly relevant to IR students who must often present and defend positions on contentious international matters. For example: debating topics such as "Is globalization beneficial for developing countries?". Learning outcomes from this activity is as follows: develops structured speech and logical reasoning. Encourages the use of precise vocabulary and transitions and builds confidence in expressing opinions in English.

3. Problem-Solving Tasks

Task-based learning involves students working together to solve a problem or complete a task. For IR students, these tasks can be designed around international crises, peace-building scenarios, or trade negotiations. For example: Students are divided into teams representing different countries involved in a regional conflict. They must negotiate a peace agreement based on given data and constraints. Learning outcomes are as follows: promotes teamwork and collaborative communication. Engages students in real-world problem-solving. Enhances listening and negotiation skills.

4. Case Study Discussions

Analyzing real-world case studies helps students to apply their language skills to authentic materials and encourages deeper engagement with global issues.

For example: Students read and discuss case studies on Brexit. There are benefits: develops reading comprehension and critical analysis. Encourages use of academic and political vocabulary and also fosters informed discussion and debate.

5. Informal Discussions and Opinion Sharing

Not all communication in the field of International Relations is formal. Informal discussions help students cultivate fluency and comfort in spontaneous conversation. For example: Weekly discussion circles where students share their views on current international news, guided by prompts such as “What impact will AI have on international diplomacy?” This activity contributes to building confidence in conversational English. Encourages spontaneous language use and promotes peer interaction and intercultural dialogue.

Comparative cultural presentations where students discuss traditions, political systems, or diplomatic protocols of their countries. Critical incident analysis, where students reflect on misunderstandings caused by cultural differences and propose solutions. These strategies not only enhance language skills but also prepare students to navigate complex cross-cultural interactions in their future careers.

Conclusion

In conclusion, communicative activities play a vital role in equipping International Relations students with the English language skills they need to succeed in a globalized world. Through task-based learning, role-plays, debates, and intercultural discussions, students not only improve their linguistic competence but also develop the pragmatic and intercultural skills essential for diplomacy and international collaboration. ESL instructors must therefore design curricula that reflect the communicative realities of the international arena and foster active, meaningful use of language in context.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2007). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Pearson.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Savignon, S. J. (2002). *Interpreting Communicative Language Teaching: Contexts and Concerns in Teacher Education*. Yale University Press.
4. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press.
5. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge University Press.

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ЯЗЫКА

Раджапова Наталья Базаровна*Преподаватель кафедры русского языкознания**Термезский государственный университет***Юсупова Мафтуна Умидовна***Филология и обучение языкам (русский язык), IV-курс**Термезский государственный университет*

Аннотация. Язык является не только средством общения, но и формирует наши представления о мире, а также отражает и усиливает существующие социальные неравенства и стереотипы. В статье объектом и предметом исследования является язык как социальное явление, а также его взаимосвязь с гендерными нормами и стереотипами. Анализируется, как язык отражает и поддерживает гендерные неравенства, а также как он может быть использован для изменения и переосмысления этих норм и стереотипов.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, стереотипы, язык, гендерная нейтральность, общество, коммуникация.

Гендерная проблематика является одной из наиболее актуальных и сложных проблем современного общества. Она затрагивает множество сфер жизни, включая политику, экономику, культуру и образование. Однако, одной из наиболее мощных и незаметных форм проявления гендерных неравенств является язык.

Цель данной работы – проанализировать гендерные аспекты языка и их влияние на общество, а также предложить возможные пути преодоления гендерных неравенств через языковые инструменты. Язык отражает и усиливает гендерные стереотипы. В лексике всегда можно найти примеры гендерно-неравноправных выражений и фраз, которые формируют негативные представления о женщинах и мужчинах. Посредством таких выражений формируются стереотипы, которые начинают влиять на общество, создавая неравенство в возможностях и ограничивая свободу прав человека.

Важно исследовать понятие гендерной нейтральности и его значение в языке. Выявить и проанализировать с научной точки зрения различные подходы к созданию гендерно-нейтральных форм, а также примеры языков, которые уже используют такие формы. Анализы преимущества и недостаток гендерно-нейтрального языка способствует выражению языка и его роли в преодолении гендерных неравенств⁵.

⁵ Раджапова, Н. Б. (2023). Семантика гендерной лексики в языковой картине мира (на материале русских и узбекских пословиц). *Educational Research in Universal Sciences*, 2(3), 339-342.

Гендерные аспекты языка отражаются в языковой политике и правовом регулировании. Критический анализ данных аспектов помогает в законах и политики, направленные на преодоление гендерных неравенств в языке, а также влияет на их эффективность и проблемы, с которыми они сталкиваются. Именно критический анализ гендерных аспектов языка и предложенные возможные пути преодоления гендерных неравенств, примеры успешных и неуспешных практик, а также предложенные рекомендации по созданию более гендерно-равноправного языка, помогают урегулированию социальных отношений субъектов в обществе.

Исследование «Гендерные аспекты языка» является важным и актуальным в современном обществе, где вопросы гендерного равенства и включения становятся все более значимыми. Язык является мощным инструментом формирования и поддержания социальных норм и стереотипов, включая гендерные роли и идентичность. Исследование позволяет обратить внимание на то, как язык отражает и влияет на нашу концепцию гендера, а также на проблемы, связанные с неравенством и дискриминацией⁶. Понимание того, как язык используется для создания и поддержания неравенства, может помочь нам развивать более демократично правильное и устойчиво-моральное равноправное общество, где каждый человек имеет право на свободное самовыражение и уважение.

Исследование включает в себя анализ различных языковых единиц, таких как лексика, грамматика, синтаксис, а также их использование в различных контекстах, включая публичную речь, массовые медиа и повседневную коммуникацию. Работа имеет целью расширить понимание влияния языка на формирование гендерных ролей и предлагает стратегии и рекомендации по созданию более инклюзивного и равноправного языкового пространства.

Гендерные стереотипы в языке являются одним из ключевых аспектов в изучении гендера сквозь призму языка. Они представляют собой предрассудки, установленные в обществе относительно мужчин и женщин, и влияют на то, каким образом мы описываем, воспринимаем и взаимодействуем друг с другом. Эти стереотипы проникают во все сферы нашей жизни, включая язык и коммуникацию.

Одним из основных проявлений гендерных стереотипов в языке является использование грамматического рода. Во многих языках существуют различия в грамматическом роде, которые отражаются в склонении и согласовании слов. Например, в русском языке существует разделение на мужской и женский род, а в некоторых других языках, таких как французский или испанский, есть еще и средний род. Это приводит к тому, что слова, относящиеся к мужскому роду, ассоциируются с мужчинами, а слова, относящиеся к женскому роду, - с женщинами [10].

⁶ Курьянович А. В. Юридическая лингвистика: теоретические аспекты, практика экспертизы, опыт преподавания // Образование через всю жизнь. Проблемы образования взрослых в Западно-Сибирском регионе. – 2014. – С. 270-276.

Таким образом, гендерные стереотипы могут быть закреплены в самом языке и влиять на то, как мы описываем и воспринимаем мир вокруг нас. Например, мужской род в языке может использоваться для обозначения общих понятий, в то время как женский род может быть связан с конкретными, менее значимыми объектами. Это может создавать представление о том, что мужчины являются более важными и общими, а женщины - менее значимыми и конкретными⁷.

Кроме того, гендерные стереотипы в языке могут проявляться и через использование определенных слов и выражений. Например, во многих языках существуют слова, которые используются только для обозначения мужчин или только для обозначения женщин. Это может создавать представление о том, что определенные профессии или роли в обществе доступны только для одного из полов. Например, слово «медсестра» в русском языке ассоциируется с женщиной, в то время как слово «врач» – с мужчиной. Это может приводить к тому, что женщины ограничивают себя в выборе профессии или чувствуют себя неподходящими для определенных ролей [14].

Кроме того, гендерные стереотипы в языке могут влиять на наше мышление и поведение. Когда мы используем язык, мы не только описываем мир, но и конструируем его. Язык формирует наши представления о том, что считается мужским или женским, что допустимо или недопустимо для каждого пола. Например, использование слов и выражений, связанных с женским полом, для обозначения слабости или неполноценности, может приводить к тому, что женщины начинают считать себя менее компетентными или менее ценными⁸.

Гендерные стереотипы в языке также могут оказывать влияние на наше поведение в социальных ситуациях. Например, использование определенных форм обращения или речевых конструкций может создавать неравенство между мужчинами и женщинами. Если, например, в языке существуют различные формы обращения для мужчин и женщин, это может приводить к тому, что мужчины получают больше внимания и уважения, а женщины - меньше. Это может создавать неравные условия для общения и влиять на наше восприятие себя и других.

В целом, гендерные стереотипы в языке имеют значительное влияние на общество. Они формируют наши представления о мужчинах и женщинах, определяют наши ожидания относительно их поведения и роли в обществе. Понимание и осознание этих стереотипов является важным шагом к созданию более паритетного общества, где каждый человек имеет равные возможности и права.

⁷ Каркищенко Е. А. Гендерные стереотипы: дискурсные средства формирования и репрезентации в коммуникативном поведении подростков // Автореферат дисс.... канд. филологических наук.–Московский государственный университет имени МВ Ломоносова, М. – 2013.

⁸ Раджапова, Н. Б. (2020). Гендерная паритетность прав человека в социальной сфере Узбекистана. *Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования* (с. 207-209).

В заключение данной статьи можно отметить, что язык является мощным инструментом формирования и поддержания гендерных стереотипов в обществе. В ходе исследования было выявлено, что гендерные стереотипы в языке не только отражают существующие неравенства между мужчинами и женщинами, но и влияют на формирование и поддержание таких неравенств.

Одним из важных аспектов гендерных стереотипов в языке является использование гендерно-специфичных профессиональных названий и местоимений. Такое использование может ограничивать возможности женщин и поддерживать представление о том, что некоторые профессии и роли в обществе предназначены исключительно для мужчин. В то же время, гендерно-нейтральные формы и местоимения могут способствовать преодолению гендерных неравенств и созданию более равноправного общества.

В ходе исследования были рассмотрены различные лингвистические инструменты, которые могут быть использованы для преодоления гендерных неравенств в языке. Одним из таких инструментов является использование гендерно-нейтральных форм профессиональных названий и местоимений. Например, вместо слов «врач» и «медсестра» можно использовать формы «медицинский работник» или «медицинский специалист»⁹.

В некоторых странах существуют законы и политики, направленные на преодоление гендерных неравенств в языке. Например, в Швеции было введено понятие «гендерного равенства в языке», которое подразумевает использование гендерно-нейтральных форм и местоимений в официальных документах и коммуникации.

Однако, несмотря на существующие инструменты и политики, преодоление гендерных неравенств в языке является сложной задачей. В работе были приведены примеры критического анализа гендерных аспектов языка, которые показывают, что даже в языках с гендерно-нейтральными формами все еще существуют гендерные стереотипы и неравенства. Поэтому, для преодоления гендерных неравенств в языке необходимо не только изменение языковых структур, но и изменение самого общества и его представлений о гендере.

В заключение можно отметить, что гендер сквозь призму языка является актуальной и важной темой для исследования. Гендерные стереотипы в языке не только отражают существующие неравенства в обществе, но и влияют на их поддержание и усиление. Однако, с помощью лингвистических инструментов, языковой политики и правового регулирования можно преодолеть гендерные неравенства в языке и создать более равноправное общество. Важно, чтобы такие

⁹ Волгина Е. В. Гендерные факторы формирования англо-американской правовой терминологии // Дисс... к. филол. н. Саратов. – 2006.

усилия были поддержаны и осуществлены на уровне общества в целом. Только тогда можно достичь реальных изменений и преодолеть гендерные неравенства в языке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Волгина Е. В. Гендерные факторы формирования англо-американской правовой терминологии // Дисс... к. филол. н. Саратов. – 2006.
2. Каркищенко Е. А. Гендерные стереотипы: дискурсные средства формирования и репрезентации в коммуникативном поведении подростков // Автореферат дисс.... канд. филологических наук.–Московский государственный университет имени МВ Ломоносова, М. – 2013.
3. Курьянович А. В. Юридическая лингвистика: теоретические аспекты, практика экспертизы, опыт преподавания // Образование через всю жизнь. Проблемы образования взрослых в Западно-Сибирском регионе. – 2014. – С. 270-276.
4. Раджапова, Н. Б. (2020). Гендерная паритетность прав человека в социальной сфере Узбекистана. Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (с. 207-209).
5. Раджапова, Н. Б. (2023). Семантика гендерной лексики в языковой картине мира (на материале русских и узбекских пословиц). *Educational Research in Universal Sciences*, 2(3), 339-342.

**BO'LAJAK MUTAXASSISNING SHAXSIY VA KASBIY RIVOJLANISHIDA
TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINING ROLI VA AHAMIYATI**

ISFT Instituti dotsenti
p.f.f.d (PhD) R.Y.Xaydarov

Kalit so'zlar: mustaqil tayyorgarlik, kasbiy rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, talabalar faoliyati, kasbiy kompetensiya, ta'lim jarayoni, refleksiya.

самостоятельная подготовка, профессиональное развитие, личностное развитие, деятельность студентов, профессиональная компетенция, образовательный процесс, рефлексия

independent preparation, professional development, personal development, student activity, professional competence, educational process, reflection

Annotatsiya Ushbu maqola talabalar mustaqil tayyorgarligining bo'lajak mutaxassislar uchun shaxsiy va kasbiy rivojlanishdagi o'rni va ahamiyatini o'rganadi. Talabalarining o'z-o'zini rivojlantirish, analitik fikrlash va amaliy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ularning kasbiy faoliyatga tayyorligi oshadi. Maqolada mustaqil tayyorgarlikning ta'lim jarayoniga ta'siri, shuningdek, uning samarali tashkil etish usullari, jumladan, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, axborot texnologiyalaridan foydalanish, refleksiya va tahlil metodlari yoritiladi. Raqamlashtirish bo'yicha takliflar ham kiritilgan.

Данная статья исследует роль и значение самостоятельной подготовки студентов в личностном и профессиональном развитии будущих специалистов. Развитие самостоятельного мышления, аналитических способностей и умения решать практические задачи способствует лучшей подготовке студентов к профессиональной деятельности. В статье рассматривается влияние самостоятельной подготовки на образовательный процесс, а также эффективные методы её организации, такие как проблемное обучение, проектное обучение, использование информационных технологий, рефлексия и анализ. Также предложены рекомендации по цифровизации этого процесса.

This article explores the role and importance of students' independent preparation in the personal and professional development of future specialists. By enhancing self-development, analytical thinking, and problem-solving abilities, students are better prepared for professional activities. The article discusses the impact of independent preparation on the educational process and presents effective methods for its organization, such as problem-based learning, project-based learning, the use of information technologies, reflection, and analysis. Proposals for digitizing this process are also provided.

Kirish

Bugungi kun talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash jarayonida talabalar mustaqil tayyorgarligi muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalarni faqat nazariy bilim bilan emas, balki kasbiy faoliyatga tayyorlash ham dolzarb vazifalardan biridir. Talabaning mustaqil tayyorgarligi uning o‘z-o‘zini rivojlantirish, analitik fikrlash va amaliy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqola talabalar mustaqil tayyorgarligining bo‘lajak mutaxassisga qanday ta’sir ko‘rsatishini, shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o‘rni va imkoniyatlarini yoritadi..

Bo‘lajak mutaxassisning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida talabalar mustaqil tayyorgarligi masalalarini o‘rganib chiqib, biz uning samarali, protsessual va tizimli xususiyatlarini ko‘rib chiqdik.

Metodologiya

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tahliliy va qiyosiy usullar qo‘llanildi. Shuningdek, talabalar mustaqil tayyorgarligini tashkil etishning zamonaviy texnologiyalari va metodlaridan foydalanish bo‘yicha ilmiy manbalar tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida mustaqil tayyorgarlikning ta’lim jarayoniga ta’siri ko‘rib chiqildi.

Biz tamondan olimlarning tadqiqot ishlari va ilmiy-pedagogik adabiyotlar o‘rganildi. Bo'lajak mutaxassislarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida talabalar mustaqil tayyorgarligi mavzusida MDH, xorij va mamlakatimiz olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar:

Rossiyalik pedagog A.A.Verbitskiyning kontekstual ta'lim nazariyasiga ko'ra, ta'lim jarayonida talabalar o'z faoliyatlarini mustaqil rejalashtirish va amalga oshirish orqali bilimlarni samarali o'zlashtiradilar. Bu yondashuv shaxsiy mas'uliyat va kasbiy bilimlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Verbitskiyning tadqiqotlari talabalar uchun o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi [7]

P.Race eng mashhur asariga aylangan *"The Lecturer's Toolkit"* (O'qituvchining Ishlash Quti) kitobida o'qituvchilar uchun bir qator samarali yondashuvlar va metodlarni taqdim etadi. Ushbu asar o'qituvchilarga o'quv jarayonini qanday yaxshilash, talabalar bilan samarali ishlash va o'qishning turli usullarini qo'llashni o'rgatadi. Kitobda pedagogik texnikalar, ta'limdagi eng yaxshi amaliyotlar, darslarni rejalashtirish va o'qitishning turli xil usullarini qo'llash haqida muhim maslahatlar mavjud. Asarda o'qituvchilar uchun interaktiv metodlarni qo'llash, o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirish va ularni mustaqil o'qishga yo'naltirish bo'yicha takliflar berilgan.

P.Racening ishlari, ayniqsa, ta'limda o'qishning faollashishini, o'quvchilarning fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni, va ular o'zlarining o'rganish jarayonlarini boshqarish qobiliyatini oshirishga qaratilgan. U o'quvchilarni o'z-o'zini o'rganishga,

baholashni va tahlil qilishni amalga oshirishga undaydi. Race, shuningdek, o'qituvchilarni o'quvchilarning o'rganish jarayonini doimiy ravishda kuzatib borishga, ularning ehtiyojlarini aniqlashga va darsni moslashtirishga chaqiradi [3].

The Lecturer's Toolkit asarida ta'limning asosiy qadriyatlari va usullariga oid ko'plab amaliy tavsiyalar mavjud. Race o'qitishning faqat bir tomonlama taqdimotdan iborat bo'lishi kerak emasligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, o'qituvchilar o'z faoliyatini interaktiv va ikki tomonlama aloqaga asoslangan holda tashkil qilishlari kerak. Shu tarzda, o'quvchilar o'z bilimlarini faol ravishda shakllantiradilar, o'qish jarayonida ishtirok etadilar va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

P.Racening metodologiyasi va o'qitish usullari bugungi kunda dunyoning turli mamlakatlarida keng qo'llanilib, ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda va o'quvchilarni o'z bilimlarini mustahkamlashga undashda katta ahamiyatga ega. Uning ishlari pedagogik jihatdan yangi yondashuvlarni ilgari surish va o'qituvchilarning o'z faoliyatini yanada samarali qilishga yordam beradi [3].

D.Boud – Avstraliyalik mashhur pedagog va ta'lim olimi, mustaqil o'rganish va reflektiv ta'lim sohalarida keng tadqiqotlar olib borgan. Uning ilmiy ishlari o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Boud o'z tadqiqotlarida, ayniqsa, talabalarining o'z-o'zini baholash va o'rganish jarayonidagi refleksiya (o'z o'rganish jarayoniga tahliliy qarash)ning ahamiyatini ta'kidlagan [2].

M.O.Usmonovning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodologiyasi bugungi kunda kasbiy ta'lim tizimida, ayniqsa, pedagogika va texnika sohalarida keng qo'llanilmoqda. Uning ishlari talabalarining kasbiy faoliyatga tayyorligini oshirish va ularni muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatga yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega.

Usmonovning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning metodologik asoslari talabalarga o'z kasbini mukammal o'zlashtirishga yordam beruvchi yondashuvlar, ta'lim metodlari va texnologiyalarni o'z ichiga oladi. U o'qituvchilarni o'quv jarayonida interaktiv metodlarni qo'llash, talabalarining faol ishtirokini ta'minlash va ularni o'z-o'zini o'rganish jarayonlariga jalb qilishga chaqirdi. Bu usullar orqali talabalar o'z kasbiy faoliyatlarini samarali boshqarish, o'zaro hamkorlikni rivojlantirish va o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab borish qobiliyatlarini o'zlashtiradilar.

Shuningdek, Usmonovning ishlarida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida mustaqil tayyorgarlik va o'z-o'zini baholashning o'rni muhim ahamiyatga ega. Mustaqil tayyorgarlik talabalarga o'zlari uchun zarur bo'lgan bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va professional rivojlanishlarini nazorat qilish imkonini beradi. U o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va refleksiya orqali o'z o'qish jarayonlarini doimiy ravishda yaxshilashga chaqirdi.

Bo'lajak mutaxassislarining rivojlanishi ikki yo'nalishda amalga oshadi:

1. **Shaxsiy rivojlanish:** Mustaqil tayyorgarlik orqali talabalar o'z-o'zini anglash, o'zini baholash va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning o'z maqsadlariga erishish motivatsiyasini oshiradi.

2. **Kasbiy rivojlanish:** Mustaqil tayyorgarlik kasbiy bilimlarni chuqurlashtirish, maxsus ko'nikmalarni rivojlantirish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi.

Mustaqil tayyorgarlikni tashkil etish usullari

Talabalarining mustaqil tayyorgarligini samarali tashkil etish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. **Muammoli ta'lim:** Talabalarga muammoli vazifalar berish orqali ularning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.

2. **Loyiha asosida o'qitish:** Talabalarining jamoaviy va individual loyihalar ustida ishlashlarini tashkil etish.

3. **Axborot texnologiyalaridan foydalanish:** Elektron o'quv materiallari, onlayn platformalar va virtual laboratoriyalar yordamida mustaqil tayyorgarlikni qo'llab-quvvatlash.

4. **Refleksiya va tahlil:** Talabalarni o'z faoliyatlarini baholashga va natijalarni tahlil qilishga undash.

Natijalar va muhokama

O'quv jarayonida mustaqil tayyorgarlikni samarali tashkil etish quyidagi natijalarga olib keladi:

1. **Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish:** Talabalar o'z kasbiy sohasida zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.

2. **Shaxsiy mas'uliyatning oshishi:** Talabalar o'z faoliyati uchun javobgarlikni his qiladi va o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga intiladi.

3. **Ijodiy yondashuvning shakllanishi:** Talabalar ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Raqamlashtirish bo'yicha takliflar:

- O'z-o'zini baholash va mas'uliyatni his qilish imkonini beruvchi avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish.

- Mustaqil mashg'ulotlarni baholash tizimini raqamli shaklda amalga oshirish.

- Talabaning shaxsiy rivojlanishi uchun masofaviy mentorlik xizmatlarini tashkil etish.

Xulosa

Bo'lajak mutaxassisning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida talabalar mustaqil tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon nafaqat kasbiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki talabaning shaxsiy sifatlarini ham shakllantiradi. Ta'lim muassasalari tomonidan mustaqil tayyorgarlikni qo'llab-quvvatlash va tashkil etish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilishi lozim.

1. Abdullayeva, N. A. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar." Toshkent: Fan, 2018. 25-bet.
2. Boud D. J. Published Enhancing Learning Through Self-Assessment | Find, read and cite all the research you need on ResearchGate. On Jan 1, 1995.
3. Usmonov, M. O. "Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning metodologik asoslari." Samarqand: Zarafshon, 2020. 42-bet.
4. Race, P. The lecturer's toolkit: a practical guide to learning, teaching and assessment. London: Kogan Page. 2000.
5. Rasulov, D. E. "Talabalar mustaqil tayyorgarligining psixologik xususiyatlari." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2019. 58-bet.
6. Xolmatov, A. T. "Axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi." Buxoro: Buxoro nashriyoti, 2021. 33-bet.
7. Karimova, S. H. "Muammoli ta'limning nazariy asoslari." Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022. 19-bet.
8. Вербицкий, А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. - Материалы к четвертому заседанию «РОССИЯ в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы» методологического семинара - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. С. 5.
9. Даутова, О.Б. Профессиональная компетентность педагога-воспитателя. - Санкт- Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005- С. 8-20.
10. Толипова Ж.О. Биологияни ўқитишда педагогик технологиялар. Педагогика олий ўқув юртлари 5140400 Биология ва инсон ҳаётий фаолияти муҳофазаси мутахассислиги та- лабалари учун дарслик. Тошкент-2007. Б. 164.
11. Raupova, M. (2021). Boiajak biologiya o'qituvchisi kvazi-professional faoliyatini loy- ihalash usullari. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 1(1). извлечено от <https://journal.buxdu.uz/index.php/journalsbuxdu/article/view/27>.
12. Январь 12022 10-кисм

**BOSHLANG'ICH SINFDA TABIIY FANLARNI O'QITISHNING TAMOYILLARI
VA AHAMIYATI**

Tillaxo'jayeva Madina Farrux qizi

yusupovam659@gmail.com

*Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko'chasi 1-uy, Tashkent 100149,
O'zbekiston*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich maktab o'quvchilariga tabiiy fanlarni o'rgatishning asosiy g'oyalari, metodologiyasi va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tabiatshunoslik fanlari bolalarning atrof-muhit haqidagi tushunchalarini kuchaytirish, ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish va kuzatish qobiliyatini rivojlantirish uchun juda muhimdir. Maqolada o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan samarali strategiyalar va interfaol va tajriba metodologiyalarining pedagogik jarayondagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlar, boshlang'ich ta'lim, pedagogik tushunchalar, interfaol metodologiyalar, kuzatish, ilmiy fikrlash.

Abstract: This article examines the main ideas, methodology, and importance of teaching natural sciences to primary school students. Natural sciences are essential for strengthening children's understanding of the environment, developing a scientific worldview, and developing observational skills. The article highlights effective strategies used by teachers and the importance of interactive and experimental methodologies in the pedagogical process.

Keywords: natural sciences, primary education, pedagogical concepts, interactive methodologies, observation, scientific thinking.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные идеи, методика и значение преподавания естественных наук ученикам начальной школы. Наука очень важна для укрепления понимания детьми окружающей среды, развития научного мировоззрения и развития навыков наблюдения. В статье освещаются эффективные стратегии, используемые учителями, а также важность интерактивных и экспериментальных методик в педагогическом процессе.

Ключевые слова: естественные науки, начальное образование, педагогические концепции, интерактивные методики, наблюдение, научное мышление.

Kirish. Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar o'quvchilarning atrof-muhit haqidagi tushunchalarini rivojlantirish uchun hal qiluvchi fan hisoblanadi. Ushbu fan bolalarda tabiatga qiziqishni, ekologik ongini, kuzatish qobiliyatini rivojlantiradi. Tabiiy fanlar nazariy bilim berish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish orqali o'quvchining bilimini

oshiradi. Ushbu insho asosiy ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish tamoyillarini va ularning amaliy ahamiyatini yoritib berishga harakat qiladi.

Metodlar. Matn o'quv adabiyotlarini tahlil qilish, pedagogik tajriba va sinfdagi kuzatishlar asosida ishlab chiqilgan. O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi interfaol pedagogik texnikalar, tajriba metodologiyalari va strategiyalar ham ko'rib chiqildi. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan asosiy tamoyillar ko'rib chiqildi.

Agar istasangiz, ushbu maqolani Word hujjati yoki PDF formatida ham tayyorlab bera olaman. Davom ettiraymi? Ta'limning hozirgi holati va uning rivojlanish holati murakkabligi va o'ziga xos qarama-qarshiliklari bilan alohida ahamiyatga ega. Yangi ta'lim talablarini, jumladan kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish mazmuni va o'qitish metodikasini yanada takomillashtirishni taqozo etadi. Yangi kompetensiyaga asoslangan paradigmaning amalga oshirilishi o'quvchilarda muayyan qobiliyat va malakalarni rivojlantirish uchun maxsus yondashuvlarni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi¹⁰. Bu kompetensiyalar o'quvchilarga tez rivojlanayotgan jamiyatga moslashish imkonini beradi, avtonomiya, o'z-o'zini intizom va kelajakda o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Bu rivojlanayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar sharoitida raqobatbardosh mutaxassislarni yetishtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratmoqda. Ta'lim jarayonida kompetensiyaga asoslangan yondashuv muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son qarorida kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida ta'limni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan. Ushbu hujjat talabalarda muhim kompetentsiyalarni shakllantirishning asosiy yo'llari va bosqichlarini belgilaydi. Talabalarda fundamental va ilmiy qobiliyatlarni rivojlantirishning birlamchi masalalari Mak.Gilvray, N.Xomskiy, G.Xamel, A.Xen, S.K.Prahalad, T.F.Gilbert, Dj.Raven, janob Valo Xutmacher, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, L.V.K. I.A.Zimnyaya va V.I.Baidenko. O'zbekiston ta'lim tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuv bo'yicha dastlabki tushunchalar mavjud. O'zbekistonda kompetensiyaga asoslangan yondashuv XXI asrning ikkinchi o'n yilligida boshlangan. Atrof-muhitni tushunishga yordam beradigan vakolatlar mavjudlikning moddiy landshaftini aks ettiruvchi haqiqiy harakatlar sifatida namoyon bo'ladi. Ko'nikma tabiatning kundalik faoliyati va turmush tarzidagi ahamiyatini tushunishni rivojlantiradi, vijdonan boshqarishni targ'ib qiladi, tabiatning go'zalligini qadrlaydi va uning elementlarini ehtiyotkorlik bilan saqlashga urg'u beradi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim jarayonining muhim xususiyati shundan iboratki, o'quvchilar bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtiradilar va amaliy sharoitlarda qo'llaydilar. Bundan tashqari, talabalarga ushbu bilimlarning kelib chiqishi haqida

¹⁰ Abduqodirov, A. (2019). Boshlang'ich sinfdagi amaliy mashg'ulotlar. Samarqand: Ziyo. 98-bet.

nazariy ma'lumotlar beriladi. Bu talabalarning aniq muammolarni mustaqil hal qilish uchun zarur bo'lgan tushuncha va bilimlarni tushunishlarini taqozo etadi. Ushbu yondashuv o'quv faoliyatiga tizimli tadqiqot sifatini beradi. Bunda o'quvchilarning ta'limga jalb etilishi amaliy xususiyat kasb etadi. Kompetensiyalar fundamental va ilmiy kompetensiyalar sifatida ifodalanadi. Bu kompetensiyalar bir-birini izchil oshirib boradi va amaliy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Asosiy va ilmiy kompetensiyalar universal va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kompetensiyalarning turlari: 1. Asosiy kompetensiyalar - bu barcha mahsulotlarga universal tarzda taalluqli bo'lganlar. Fanga taalluqli kompetensiyalar fan bilan bog'liq kompetensiyalardir. Xususan, "Tabiiy fanlar" mashg'ulotlarida shakllantirilgan individual ta'lim qobiliyatlari pedagogika fanining sohasiga tegishli. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning asosiy maqsadi rivojlangan amaliy tajribaga, tabiiy fanlar bo'yicha bilimga, ko'nikma va iste'dodga ega bo'lgan, badiiy ijodkor, atrof-muhit bilan faol munosabatda bo'la oladigan, tabiat resurslarini qadrlash va asrashga intiladigan o'quvchilarni tarbiyalashdan iborat.

"Tabiiy fanlar" fani bo'yicha o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun tegishli material, format, metod va strategiyalarni tanlash zarur. Boshlang'ich ta'lim davrida ba'zi vazifalar eskirishi mumkin. Chunki bunday mashqlar o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam bermaydi. O'quv topshiriqlarini tanlashda ularning o'quvchilarda muayyan kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berish imkoniyatlarini hisobga olish kerak. Masalan: - talabalarning atrof-muhit masalalarini tushunishlarini osonlashtiradigan va muammoni hal qilish ko'nikmalarini oshiradigan vazifalar; - o'quvchilarning malakalarini rivojlantirishga qaratilgan vazifalarning aniq va tushunarli ifodalanishi; - topshiriqni bajarishda qo'llaniladigan metodologiya va usullarni tekshirish; - topshiriqlardan olingan natijalarni sharhlash; - topshiriqlarning yakuniy qarorlarini ifodalash va hujjatlashtirish uchun mo'ljallangan vazifalar. Tabiatdagi zamonaviy muammolar kelajak avlodda ongli munosabatni rivojlantirishni talab qiladi. Maktab o'quvchilarida chuchuk suvning ifloslanishi, tabiatga hurmatsizlik, o'simlik dunyosining nobud bo'lishi kabi noxush holatlarga toqatsizlikni tarbiyalash zarur. 5 Bugungi kunda tabiatga nisbatan shafqatsizlik ekologik vaziyatning buzilishiga olib keladi. Jamiyatning ortib borayotgan talablari tabiiy resurslardan (suv, havo, tuproq, energiya) oqilona foydalanishga ko'maklashish uchun boshlang'ich ta'limga "Tabiiy fanlar" mavzusini kiritishni taqozo etmoqda. Tabiiy resurslarni asrash har bir insonning hal qiluvchi burchidir, chunki insoniyat tabiat va jamiyat o'rtasidagi foydali munosabatlarni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tabiiy resurslarni tejash uchun boshlang'ich maktab o'quvchilarida AI rivojlanishini rag'batlantirish uchun ilmiy kompetensiyalar juda muhimdir. Binobarin, talabalar tabiatdagi munosabatlarning rivojlanishini, uning ichki qonuniyatlari va hodisalarini tushunishlari kerak. Talabalar kunduz va tunning o'tishini, hayvonlarning xulq-

atvorini, o'simliklarning atrof-muhit sharoitlariga moslashishini, rivojlanish dinamikasini, fauna va flora populyatsiyasining o'sishini, ularning yo'q bo'lib ketishiga ta'sir etuvchi omillarni to'liq tushunib olishlari kerak. Ular hayvonlarni to'g'ri tasvirlashlari juda muhimdir. Talabalar, ayniqsa, ma'lum fazoviy va vaqtinchalik sharoitlarda tabiat hodisalarining ro'y berishiga qiziqishadi. Ular har qanday tirik mavjudotning omon qolishi uchun odamlar tomonidan o'rnatilishi kerak bo'lgan muayyan shartlar zarurligini tushunadilar. Hayvonlar u erda duch keladigan xavfli sharoitlar tufayli tabiiy yashash joylaridan uzoqda joylashgan. O'quvchilarga "Fan" fanini o'rgatish tabiatning afzalliklariga nisbatan foydali nuqtai nazarni tarbiyalaydi. Jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi munosabatni o'rganish o'quvchilarda uni ongli idrok etish va tushunishni tarbiyalaydi. Boshlang'ich maktab o'quvchilari ham tabiatning inson tomonidan o'zgartirilishi uning yaxlitligiga xavf tug'dirmasligi kerakligi haqida tushunchaga ega bo'lishi kerak. Tabiatdagi foydali o'zgarishlarning paydo bo'lishiga inson omillari ham ta'sir qiladi. Insonning ishlab chiqarish faoliyati orqali tabiiy jarayonlarga jalb etilishi alohida komponentlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuchaytiradi: tuproqni haydash va aralashtirish, uning atmosfera havosi, energiyasi va namligi bilan o'zaro ta'siri, shuningdek, o'quvchilarni tabiiy ob'ektlar o'rtasidagi yaxshilangan aloqalarga o'rgatishi kerak. Tabiat ne'matlarining o'zaro bog'liqligini tushunish o'quvchilarning tabiatshunoslik haqidagi tasavvurlarini oshiradi. Bu bilim, o'z navbatida, aniq kompetentsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ilmiy kompetensiyalar juda muhim, chunki ular tabiiy muhitdan foydalanish va o'zgartirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar uchun keng qamrovli ilmiy asos yaratadi. Tabiat va hodisalardagi barcha o'zgarishlar muayyan qonunlar bilan tartibga solinadi. Havo, suv, tuproq va quyosh nurlarining o'zaro ta'siri - asosiy tabiiy resurslar - o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha bilimlarini uzatishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy resurslar ichida suv eng muhimi hisoblanadi. Suv juda muhim, chunki u tirik organizmlar uchun hayotning asosi bo'lib xizmat qiladi. Xususan, organizmdagi suvning 15% yo'qotilishi o'limga olib keladi. Shu bois yosh avlodga musaffo suvni asrab-avaylash, uning ortiqcha isrofgarchiligiga yo'l qo'ymaslik zarurligini tushuntirish zarur.

Yer yuzasining taxminan 70-72% suv bilan qoplangan. Inson tanasining 70-72% suvdan iborat. Suv tabiatdagi o'sish va rivojlanishning asosiy katalizatoridir. Talabalar suv haqidagi bilimlarni bir nechta maqolalar, matnlar va rasmlar orqali oladilar. Tabiatda sodir bo'ladigan metabolik jarayon dastlab suvda sodir bo'ladi. Gidrosfera Yerdagi barcha suvlarni qamrab oladi. Gidrosfera okeanlar, dengizlar, ko'llar, daryolar, er osti suvlari va muzliklardan iborat Yerning suv qatlamini o'z ichiga oladi. Okeanlar cheksizdir va suv resurslari tsiklik jarayonlar orqali doimiy ravishda yangilanadi. Insoniyat sayyoradagi chuchuk suvning atigi bir foizidan foydalanadi, bu Yerdagi umumiy suvning 7,072 foizini tashkil qiladi. Bu ichimlik suvi toza suvdur. 1 litr toza suvda 1 grammgacha eruvchan tuzlar (0,1%) borligi qayd etilgan. Dunyo aholisi

o'rtacha 7-7,5 million kub metr toza suvga muhtoj bo'ladi. Suvning asosiy manbalari tog'li hududlarda qor va er osti suvlaridir. Toza suvni tejash masalasi bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda, bu esa ulardan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlash uchun suvdan foydalanish jarayonlarini tubdan isloh qilishni taqozo etadi. Suv haqidagi ma'lumotlar bolalarni o'ziga jalb qiladi va uni turli she'riyat matnlari, hikoyalar, grafikalar, rolli filmlar va didaktik o'yinlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilariga etkazish foydali natijalar beradi. O'quvchilarga ifloslanish oqibatida suv resurslarining yo'qolishi haqida aniq faktik ma'lumotlarni taqdim etish orqali ular ushbu tabiiy boylikka oqilona nuqtai nazarni tarbiyalaydilar. Suvni tejash juda muhim, chunki u asta-sekin va katta qiyinchilik bilan to'ldiriladigan tabiiy resursdir. Talabalar chuchuk suvdan foydalanishda e'tiborga olishlari kerak bo'lgan ikkita muhim o'zgaruvchini tan olishlari kerak: 1) Aholi sonining ko'payishi; 2) sanoat va qishloq xo'jaligini jadal rivojlantirish hisobiga suvdan foydalanishni ko'paytirish. Toza suv taqchilligi va undan oqilona foydalanish zarurligini ta'kidlab, ko'plab yondashuvlar orqali o'quvchilarga toza suv haqida bilim berish juda muhimdir. Ilmiy ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda toza ichimlik suvi mavjudligini ta'minlash muhim mas'uliyat ekanligini anglash va shu orqali amaliy suvni tejash qobiliyatini tarbiyalashdir. "Tabiiy fanlar" darslari uchun o'quv materiallari atrof-muhit tabiatiga oid tushuncha va faktlarni o'z ichiga olishi kerak. Bunday tushunchalar va faktlar suv, havo, quruqlik va hayvonlarga oid ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Barcha tabiiy resurslar o'zaro bog'liqdir. Tabiiy resurslarni saqlash va ko'paytirishda insonning muhim roli haqida o'quvchilarga ma'lumot berish juda muhimdir. Insonlar o'z sa'y-harakatlarini rivojlantirish va moddiy farovonlik yaratish uchun tabiiy resurslardan foydalanadilar. Tabiiy boyliklar insonning mavjudligi, urinishlari, moddiy va ma'naviy ustunliklarining asosini tashkil qiladi. Muqaddas matnlarimiz "Avesto", "Qur'on" va "Hadislar"da tabiiy boyliklar muhim ne'mat sifatida qadrlanadi. Ularni saqlab qolish uchun ko'plab strategiyalar mavjud. "Avesto"da suv musaffoligi va atrof-muhitning butunligini saqlashga ko'rsatma berilgan. O'tmishdoshlarimiz suv va atrof-muhitning insoniyat hayotidagi ahamiyatini anglagan holda, ularni asrab-avaylash tarafdori bo'lgan. Ular suv va atrof-muhitni oqilona boshqarish zarurligini ta'kidlab, tozalikni saqlash har bir insonning burchi ekanligini ta'kidladilar. Xalqimiz tabiat boylik poydevori ekanligini izchil ta'kidlab keladi. Tabiatga ehtirom ko'rsatish madaniyatimizning azaliy tamoyilidir. Bunday qoidalar bolalar ongiga yoshligidan chuqur singib ketgan va ular kamolga yetgan sari e'tiqod maqomiga ko'tariladi. Binobarin, bolalarga o'quv mashg'ulotlari orqali quyidagi tamoyillar o'rgatiladi: "Suvni iste'mol qiling, lekin manbani ifloslantirmang". Siz ichadigan suv manbasini ifloslantirmang. O'tmishdoshlarimiz o'zlarining ko'p asrlik hayotiy tajribalari bilan insoniyatning yashashi uchun toza suv, toza havo, o'simliklar muhim ahamiyatga ega ekanligini bizga o'rgatgan. Ular yam-yashil bog'lar barpo etdilar, hikmatlar berdilar va

suv va toza havoni saqlash va ulardan oqilona foydalanishni ta'kidlaydigan hikoyalar aytib berishdi. Yoshlar tabiat va uni asrash haqida ma'lumotlarga ega bo'ldilar.

Ota-onalar va o'qituvchilar doimiy ravishda yoshlarga tabiatga e'tibor bermaslik jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligini ta'kidladilar. Bugungi kunda "Tabiiy fanlar" ma'ruzalarida o'qituvchilarga ajdodlarimiz tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalardan unumli foydalanish muhimligi haqida tushuncha berish zarur. "Tabiiy fanlar" darslarida o'qish, ona tili, matematika, tasviriy san'at fanlari bilan bir qatorda tabiat to'g'risidagi bilimlar ham keng qamrovli, o'quvchilarni qiziqtiradi. Talabalarning tabiiy fanlar haqidagi tushunchalari har bir kurs doirasida transdisiplinar aloqalar orqali yetkaziladi. Talabalarga "Tabiiy fanlar" fanidan o'rgatish uchun tabiiy ilmiy bilimlarni tanlash muayyan me'yorlarga rioya qilish kerak, degan xulosaga keldik, chunki u bilim va tabiatni to'liq idrok etishga undaydi. Ularni talabalarga tanishtirish muayyan tartib-qoidalarini qo'llash va muayyan tamoyillarga rioya qilishni talab qiladi. O'z ichiga: - o'quvchilarning yoshiga mos tabiatshunoslik bilimlari; - o'quv dasturi mazmuniga mos keladigan tabiatshunoslik bilimlari; - o'quvchilarning tanlangan o'quv materiallarini o'zlashtirishi uchun qo'shimcha vaqt talab etilmaydi; - boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bilimlar, tushunchalar va rasmlarni jalb qilish; - o'quv materiallarining ilmiy va amaliy yo'nalishiga e'tibor qaratish; - darsliklardagi tabiiy bilim va tushunchalarni mintaqaviy va umuminsoniy muammolarga moslashtirish; - aniq va tushunarli tabiatshunoslik bilimlari va illyustratsiyalar; - bilimlarni ekologik, iqtisodiy, ma'naviy va axloqiy me'yorlarga muvofiq taqdim etish; - talabalarning ilmiy mazmunni tushunishlariga yordam berish; - o'quvchilarda tabiat va uning boyliklariga ongli munosabatni tarbiyalovchi bilim va tushunchalar. "Tabiiy fanlar" ma'ruzalarida talabalar fundamental ilmiy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Tabiatshunoslik fanlarini o'qitish texnikasi tabiatshunoslik bo'yicha bolalarga yaxlit ta'lim mazmuni va usullarini kengaytiradigan o'quv intizomi sifatida faoliyat yuritayotganini ko'rsatadi. Zamonaviy globallashtirish sharoitida boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda virtual o'quv platformalaridan samarali foydalanish, dasturlashtirilgan darslar va virtual ta'lim texnologiyalari orqali o'qitish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi muhim vazifani qo'yimoqda: kompyuter texnologiyalarini, jumladan, uning tahririy dasturlari va vositalarini oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonlariga keng ko'lamli integratsiyalash. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish bo'yicha konsorsiumni tasdiqlash to'g'risida"gi RF-5847-son qarorida "Ta'lim yo'nalishlari" bo'yicha ustuvor vazifalar, jumladan, zamonaviy tahririy ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish, masofaviy ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish, raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish, masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni

takomillashtirish, individual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish kabi vazifalar belgilab berilgan. ta'lim xizmatlari. 1 Binobarin, ta'lim taraqqiyotining hozirgi davrida texnologik resurslarsiz o'qitishni kuchaytirish mumkin emas. Zamonaviy tahririyat texnologiyasining muhim o'ziga xos xususiyati bu vositalar yordamida o'quvchilarga ma'lumot tarqatishning tezkorligidir.

Zamonaviy globallashtirish sharoitida boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda virtual o'quv platformalaridan samarali foydalanish, dasturlashtirilgan darslar va virtual ta'lim texnologiyalari orqali o'qitish usullarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Ilmiy va o'quv adabiyotlari, jumladan, dissertatsiyalar tahlili boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslik fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, muhim natijalarga erishdi. Mamlakatimizda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi qatoriga J.O. Tolirovaning "Biologiya o'qitishda ilmiy-metodik kompetentsiyani oshirish nazariyasi va amaliyoti" mavzusidagi ishi, A.K. Rahimovning "Innovatsion ta'lim doirasida talabalarning tabiatshunoslik nuqtai nazarini kengaytirish" tadqiqoti va M.M. Isabauevaning "5-9-sinflar uchun biologiya ta'limiga sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini singdirish" mavzusidagi tadqiqoti. "Yosh o'qituvchilarni elektron ta'lim resurslarini ishlab chiqishga rag'batlantirish" kabi tadqiqot ishlarini ko'rib chiqing." Ilm-fan taraqqiyoti ilmiy va texnikaviy o'sishni o'zaro axborot bilan ta'minlash va ijodiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etishni samarali boshqarishni taqozo etmoqda. uning faoliyati uchun ko'rsatmalar. Boshlang'ich maktab o'quvchilarini ijodiy faoliyatga o'rgatish samaradorligi ko'r-ko'rona boshqaruv ko'rsatmalariga va uzluksizligiga tizimli yondashishni talab qiladi. Tabiatshunoslik fanini o'qitish metodikasi – tabiatshunoslik yo'nalishi bo'yicha o'quvchilarga yaxlit ta'lim mazmuni va metodikasini yuksaltiruvchi pedagogik fandır. U pedagogik tadqiqotlarga asoslanadi va o'qitish tizimining mazmuni va xususiyatlarini hisobga olgan holda o'z metodologiyalaridan foydalanadi. O'quvchilarga tabiat to'g'risida ma'lumot berish ularga nafaqat o'quv va amaliy izlanishlari uchun zarur bilim va ko'nikmalar beradi, balki ularning dunyoqarashi, qat'iyati, xarakteri va kognitiv rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Binobarin, u tabiiy fanlarni o'qitishning texnika va yondashuvlarini shakllantiradi. Ta'lim jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan komponentlarni o'z ichiga oladi: o'quv dasturi mazmuni, o'quv faoliyati, mavzu va ko'nikmalarni egallash. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasining vazifalari tabiatshunoslik fanini o'quv intizomi sifatida belgilash, pedagogik texnikani o'rganish va zarur ta'lim resurslarini yaratishni o'z ichiga oladi. Tabiatshunoslik fanini o'qitish metodikasi nafaqat o'quv jarayonini tavsiflash va tushuntirish bilan, balki o'qituvchiga ushbu mavzu bo'yicha yoshlarni samarali o'rgatish imkonini beradigan qoidalarni o'rnatish bilan ham belgilanadi. Tabiatshunoslik ta'limi metodikasi sinf ichidagi, dars davomida, sinfdan tashqari va maktab muhitidan tashqaridagi faoliyatni hisobga olgan holda o'qituvchining malakasini oshirishdan ta'lim mazmunini o'zlashtirish

natijalarigacha bo'lgan barcha o'quv jarayonlarini qamrab oladi. Pedagogik amaliyotda keng qamrovli o'qitish va natijalarni umumlashtirish orqali o'qitishning muhim shakllari aniqlanadi va takomillashtirish strategiyalari ishlab chiqiladi. Binobarin, tekshirilayotgan ob'ektlar (o'simlik va hayvonot dunyosi) bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilish tushunchasiga muvofiq, uslubiy ko'rsatmalarni engillashtirish uchun muayyan tadbirlar shakllantiriladi. Tabiatshunoslikni o'qitish texnikasining maqsadi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini zamonaviy standartlarga mos didaktik usullar va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda yosh avlodni fanga o'rgatish uchun jihozlashdan iborat.

Natijalar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, keyingi tamoyillar boshlang'ich maktab darajasida fanni o'rgatishda samarali bo'ladi: Ilmiy ravshanlik: Materiallar to'g'ridan-to'g'ri, yoshga mos va tushunarli tarzda etkazilishi kerak. Kuzatish va eksperimental ta'lim: Bolalar atrof-muhit hodisalarini bevosita kuzatish orqali bilimga ega bo'ladilar. Ishtirok etish va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish: Talabalarning faol ishtiroki, so'rov va dialog orqali ko'rsatmalar. Amaliy rasmlar: Mavzular haqiqiy holatlarga tegishli bo'lishi kerak.

Muhokama. Bu tushunchalarni amaliyotga tadbqiq etish o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularni mustaqil izlanishga undaydi. Darslar samaradorligi yangi texnologiyalar, audiovizual vositalar, eksperimental apparatlar va o'quv jarayonida hamkorlikda ishlashdan keng foydalanish orqali oshiriladi. Pedagog innovatsiyalarni o'rganish bilan izchil shug'ullanishi, o'zining pedagogik usullarini oshirishi kerak.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy fanlardan o'rgatish ilmiy dunyoqarashni, tanqidiy fikrlashni va atrof-muhitga ongli nuqtai nazarni tarbiyalaydi. Ta'lim jarayonida ilmiy qat'iylik, jo'shqinlik, faollik va avtonomiya qadriyatlariga rioya qilish muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat bilim beradi, balki o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayeva, N. (2018). Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi. 125-bet.
2. Abduqodirov, A. (2019). Boshlang'ich sinfda amaliy mashg'ulotlar. Samarqand: Ziyo. 98-bet.
3. Abdurahmonov, I. (2020). O'quvchilar bilan tajriba o'tkazish. Buxoro: Ilm. 76-bet.
4. Ahmadjonova, M. (2017). Interaktiv metodlar va tabiiy fanlar. Toshkent: Fan. 113-bet.

5. Baxromovna, S. U. (2023). BOSHLANG'ICH SINF O 'QUVCHILARINING IQTISODIY O 'QUV MOTIVLARINI SHAKLLANTIRISHNING O 'ZIGA XOSLIGI. *World scientific research journal*, 20(1), 117-122.
6. Saparova, U. B. (2023). IN ENSURING ECONOMIC GROWTH, FAMILY BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP SHAPE CONCEPTS IN THE MINDS OF READERS. *Confrencea*, 6(6), 342-347.
7. Bahromovna, S. U. (2022). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATLARINING RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK USULLAR. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(9), 77-79.
8. Saparova, U. B. (2022). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 239-244.
9. Saparova, U. B. (2024). TARBIYA FANI ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARIDA IQTISODIY TARBIYA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI TARIXIY MEROSINING O'RNI. *МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ*. Илимий-методикалық журнал 2024-5/2-САН
10. Saparova, U. B. (2024). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA IQTISODIY TA'LIM TUSHUNCHASINING MOHIYATI. *Modern Science and Research* 3 (1), 1-3

**TALABALAR MALAKASINING ISH BERUVCHILAR TALABLARIGA
MOSLIGINI TA'MINLASH.**

Fozilova Oybarchin Isroiljon qizi
(*Andijon davlat universiteti, magistrant*)

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim tizimi va ish beruvchilar o'rtasidagi aloqalarni, shuningdek, talabalar malakasini ish bozorining talablariga moslashtirish masalasini muhokama qiladi. Ish beruvchilarning ehtiyojlari va yangi texnologiyalarning rivojlanishi talabalarga yangi ko'nikmalarni o'rgatish va ularni amaliyotga jalb qilish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ish beruvchilar talablarining zamonaviy iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar bilan qanday o'zgarishi tahlil qilinadi. Talabalar malakalarini yangilash va rivojlantirish zarurati, shuningdek, ish beruvchilarning innovatsion fikrlash, samarali muammolarni hal qilish kabi talablarining ahamiyati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Talabalar malakasi, ish beruvchilar talablari, ta'lim tizimi, amaliyot va stajirovka, raqamli ko'nikmalar.

Аннотация: В этой статье рассматриваются отношения между образовательной системой и работодателями, а также вопрос соответствия квалификации студентов требованиям рынка труда. Потребности работодателей и развитие новых технологий вызывают необходимость обучения студентов новым навыкам и привлечения их к практике. Проанализированы изменения в требованиях работодателей в условиях современных экономических и технологических изменений. Подчеркнута важность обновления и развития квалификации студентов, а также требований работодателей к инновационному мышлению и эффективному решению проблем.

Ключевые слова: Квалификация студентов, требования работодателей, образовательная система, практика и стажировка, цифровые навыки.

Annotation: This article discusses the relationship between the education system and employers, as well as the issue of aligning students' qualifications with the demands of the labor market. The needs of employers and the development of new technologies create the necessity for teaching students new skills and involving them in practical experiences. The article analyzes how employers' demands are changing in response to modern economic and technological shifts. It highlights the importance of updating and developing students' qualifications, as well as the significance of employers' requirements for innovative thinking and effective problem-solving.

Keywords: Student qualifications, employer demands, education system, practice and internship, digital skills.

Har bir jamiyatda iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili malakali mutaxassislar yetishtirishdir. Buning uchun ta'lim tizimi talabalarni nafaqat ilmiy bilimlar bilan, balki ish joylarida talab qilinadigan amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlashi lozim. Xususan, talabalarning malakalarini ish beruvchilar talablariga moslashtirish – bu nafaqat ta'lim tizimining, balki butun jamiyatning muhim vazifalaridan biridir.

Ish beruvchilar nafaqat nazariy bilimga, balki amaliy ko'nikmaga ega, jamoada ishlay oladigan, tashabbuskor, moslashuvchan va axborot texnologiyalaridan foydalana oladigan mutaxassislarni izlaydi. Biroq, ko'plab mamlakatlar, jumladan O'zbekistonda ham, bitiruvchilarning mehnat bozoriga moslashishida muammolar mavjud. Bu esa ta'lim mazmuni va ish beruvchilar talablarini muvofiqlashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Ish beruvchilar tomonidan bitiruvchilarga qo'yiladigan asosiy talablar quyidagilardan iborat:

- **Amaliy ko'nikmalar:** o'qish davomida o'zlashtirilgan nazariy bilimlar real ish sharoitida qo'llanilishi zarur.
- **Kreativ fikrlash va muammo yechish qobiliyati:** standart bo'lmagan vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish.
- **Texnologik savodxonlik:** zamonaviy dasturiy ta'minot, raqamli texnologiyalarni bilish, kompyuterda ishlay olish.
- **Jamoda ishlash:** kommunikativ ko'nikmalar va jamoaviy mas'uliyat.
- **Xorijiy tillarni bilish,** ayniqsa ingliz tilini — xalqaro hamkorlik va texnik hujjatlar bilan ishlashda muhim.

Ko'plab oliy o'quv yurtlarida ta'lim dasturlarining yangilanishi sekin amalga oshadi. O'quv rejalari ish beruvchilar bilan hamkorlikda ishlab chiqilmagani sababli, talabalar bitiruv paytida yetarlicha amaliy ko'nikmaga ega bo'lmaydi. Aksariyat talabalar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanadi, bu esa ularni real ish muhitiga tayyorlamaydi. Shuningdek, talabalar o'z yo'nalishi bo'yicha amaliyot o'tash imkoniyatidan to'liq foydalana olmaydi yoki bu jarayon yuzaki tashkil etiladi. Buning natijasida ular ish bozoriga chiqishda ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi.

Talabalar malakasini ish beruvchilar talablariga moslashtirishda ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasida yaqin hamkorlik aloqalari muhim rol o'ynaydi. Bu hamkorlikning samarali bo'lishi uchun bir nechta amallarni bajarish kerak:

❖ **Tajribali mutaxassislar bilan hamkorlik:** Ta'lim muassasalari o'zlarining o'qituvchilarini va murabbiylarini zamonaviy talablar asosida tayyorlashlari lozim. Bundan tashqari, ish beruvchilar o'z mutaxassislarini o'qituvchi sifatida jalb qilishlari, shu bilan birga talabalar uchun amaliy mashg'ulotlar, amaliyotlar va stajirovkalar tashkil etishlari muhimdir.

❖ **Kurs va treninglar tashkil etish:** Ish beruvchilar talab qiladigan yangi ko'nikmalarni o'rgatish maqsadida ta'lim muassasalari tomonidan qator kurslar va treninglar tashkil etilishi zarur. Bu talabalar uchun kerakli malakalarni rivojlantirishga yordam beradi.

❖ **Rag'batlantirish tizimi:** Yangi malakalar va ko'nikmalarni egallashni ta'minlash uchun rag'batlantirish tizimini joriy etish talabalar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Bu ish beruvchilar uchun ham, talabalar uchun ham ma'lum darajada kafolatlangan malaka darajasini taqdim etadi.

Talabalar malakasini ish beruvchilarning talablariga moslashtirishda amaliyot va stajirovka muhim omil hisoblanadi. Ko'plab universitetlar va ta'lim muassasalari o'z talabalarini amaliyotga yuborish orqali ularning ish tajribasini oshirishadi. Bu talabalar uchun juda muhim, chunki ish beruvchilar ko'pincha amaliy tajribaga ega bo'lgan mutaxassislarni afzal ko'rishadi. Shu bilan birga, talaba amaliyot o'tayotgan tashkilotda ish joyi olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Hozirgi kunda texnologiyalar tez rivojlanmoqda va ish beruvchilar o'z ishchilari tomonidan zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishni kutishadi. Buning uchun ta'lim muassasalari, talabalar raqamli texnologiyalarni, kompyuter dasturlashni, ma'lumotlar tahlilini o'rganishni, shuningdek, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar va boshqa ilg'or sohalarda ta'lim olishlari uchun imkoniyat yaratishlari lozim. Shu tariqa, talabalar o'z malakalarini zamonaviy ish bozorida muvaffaqiyatli ishlash uchun tayyorlashlari mumkin.

Talabalar malakasining ish beruvchilar talablariga mosligini ta'minlash, ta'lim tizimi va ish bozorining uzviyligini ta'minlaydi. Ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasida samarali hamkorlik, amaliyot va stajirovkalar, yangi texnologiyalarga

moslashish va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish orqali, talabalar o'z malakalarini ish beruvchilarning talablariga mos ravishda rivojlantiradilar. Natijada, ish bozorida yuqori malakali, zamonaviy talablar va ehtiyojlarga javob bera oladigan mutaxassislar paydo bo'ladi, bu esa iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchilar, ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasida samarali hamkorlik o'rnatilishi, ta'lim sifatini oshirishga va ish bozorida talabga javob beradigan malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Karimov, I.A. (2019). *O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini takomillashtirish va malakali mutaxassislar tayyorlashning ahamiyati*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
2. Shamsiyev, B. (2020). *Ta'lim va ish bozorining uzviyligi: Zamonaviy yondashuvlar*. Tashkent: Fan va texnologiya.
3. Mukhamedov, D. (2021). *Ish beruvchilar talablari va talabalarning malakasini moslashtirish*. Jurnal of Higher Education, 5(2), 45-52.
4. Tursunov, A. (2018). *Zamonaviy ta'lim tizimi va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish*. Tashkent: O'zbekiston ta'lim akademiyasi.
5. Amina, S., & Khusanov, Z. (2022). *Innovatsion texnologiyalar va ish bozorida muvaffaqiyat*. Tashkent: Science and Innovation Publishing.
6. Zaitov, E. (2021). *Ish bozorida talab etilgan ko'nikmalar va ta'lim tizimining moslashuvi*. Journal of Contemporary Education, 8(1), 72-80.
7. Jackson, D. (2019). *The impact of technology on workforce skills: A global perspective*. Educational Research and Development, 32(3), 18-26.

**“IJTIMOIY VA MADANIY KONTEKSTDA MAKTABGACHA TA'LIM
TIZIMLARI: O'ZBEKISTON VA FINLANDIYA MISOLIDA”**

ChDPU “Maktabgacha talim metodikasi” kafedrası magistranti

O‘rozmetova Zebo Raximbergan qizi

Elekton pochta: urazmetova1231@gmail.com

tel: +97-602-17-65

Annotatsiya: Ushbu maqola, ijtimoiy va madaniy kontekstda O'zbekiston va Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimlarini solishtirishga bag'ishlangan. Maktabgacha ta'lim tizimlarining har bir mamlakatda o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi, ta'lim jarayonining ijtimoiy ehtiyojlar, madaniy qadriyatlar va jamiyat tuzilishiga ta'sirini ko'rsatadi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi an'anaviy pedagogik metodlarga asoslangan bo'lib, jamiyatdagi oilaviy qadriyatlar va milliy urf-odatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Finlandiya maktabgacha ta'limi esa bolalarning erkin rivojlanishiga, mustaqil fikrlashga va ijtimoiy ko'nikmalarga katta e'tibor qaratadi. Maqolada ikki mamlakat tizimlari o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil qilinadi, shu bilan birga ta'limning jamiyat va madaniyat bilan bog'liqligi o'rganiladi. Natijada, maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida ijtimoiy, madaniy va pedagogik yondashuvlarning ahamiyati vurg'ulanadi. Maqola, har bir mamlakatda maktabgacha ta'limning ijtimoiy va madaniy kontekstga asoslanib shakllanishining qanday ta'sir ko'rsatishini tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta'lim, o'zbekiston ta'lim tizimi, Finlandiya ta'lim tizimi, ijtimoiy kontekst, madaniy kontekst, pedagogik metodlar, ta'lim siyosati, bolalar tarbiyasi, madaniy qadriyatlar, ta'limda tenglik, ta'limda innovatsiyalar, ta'lim tizimlari taqqoslash.

Maktabgacha ta'lim tizimi, har bir jamiyatning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy ehtiyojlari va tarbiyaviy an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bolalar tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Har bir mamlakatda maktabgacha ta'lim tizimi o'ziga xos ijtimoiy va madaniy kontekstga asoslanadi. O'zbekiston va Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimlari bu borada qiziqarli taqqoslashni taqdim etadi, chunki bu ikki mamlakatning ta'lim siyosati, jamiyat tuzilishi va madaniy qadriyatlari orasida sezilarli farqlar mavjud. Ushbu maqolada, O'zbekiston va Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimlarini ijtimoiy va madaniy nuqtai nazardan solishtirishga harakat qilamiz.

O'zbekiston maktabgacha ta'limi: Ijtimoiy va madaniy xususiyatlar

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi so'nggi yillarda jiddiy o'zgarishlarga uchragan. Mamlakatda 2017-yilda "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi qonun qabul qilindi va 2020-yildan boshlab maktabgacha ta'lim tizimi majburiy qilib belgilandi. Bu

davlatning ta'lim sohasidagi yuqori darajadagi e'tiborini va jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashishga bo'lgan intilishlarini ko'rsatadi.

Ijtimoiy kontekstda, O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi asosan davlat tomonidan boshqariladi. Mamlakatda maktabgacha ta'lim ko'plab oilalar uchun juda muhim ahamiyatga ega, chunki jamiyatda bolalarga bo'lgan g'amxo'rlik va tarbiya an'anaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek ota-onalari ko'pincha bolalarning tarbiyasini oilaviy va jamoat qadriyatlariga asoslanib olib borishadi, bu esa maktabgacha ta'limning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Bolalarga mehr-oqibat, hurmat va o'zaro yordamni o'rgatish — bu jamiyatda eng muhim tarbiyaviy qadriyatlar hisoblanadi.

Maktabgacha ta'limda bolalar, ko'pincha o'z milliy tilida va madaniyatida o'rganadilar. O'zbekistonning milliy an'analari va urf-odatlar ta'lim jarayoniga chuqur kirib boradi. Bu, bir tomondan, bolalar uchun o'z milliy meroslarini anglash imkoniyatini yaratadi, boshqa tomondan esa, jamiyatda ta'limning sifatini oshirish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Shuning uchun, davlat maktabgacha ta'limda an'anaviy va zamonaviy pedagogik metodlarni uyg'unlashtirishga intilmoqda.

Finlandiya maktabgacha ta'limi: Ijtimoiy va madaniy asoslar

Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimi butun dunyo bo'ylab yuqori baholanadi. Mamlakatda ta'lim sohasidagi siyosat bolalarning erkin rivojlanishi, o'zaro hurmat va tenglikka asoslangan. Finlandiyaning maktabgacha ta'lim tizimi davlat tomonidan ta'minlanadi va barcha bolalar uchun bepuldir, bu esa jamiyatning ta'limga bo'lgan e'tiborini va barcha bolalarga teng imkoniyatlar yaratishga bo'lgan intilishlarini ko'rsatadi.

Ijtimoiy kontekstda, Finlandiya jamiyatida bolalarning o'zini hurmat qilish, mustaqil fikrlash va jamoada ishlashga bo'lgan ehtiyojlar yuqori qadrlanadi. Maktabgacha ta'lim tizimida bolalar ko'proq o'yinlar orqali o'rganishadi. Bu, bolalarga o'z his-tuyg'ularini va fikrlarini erkin ifoda etishga imkon beradi. Finlandiyada bolalar maktabgacha ta'limda o'z ehtiyojlariga moslashgan individual yondashuvni qo'llab-quvvatlashadi. Bolalarning hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga katta ahamiyat beriladi.

Finlandiyada maktabgacha ta'limning madaniy asoslari shundan iboratki, bolalar ta'limda mustaqillik va ijodiy yondashuvni rivojlantiradilar. O'qituvchilar, bolalar bilan yaqin aloqada bo'lib, ularning shaxsiy xususiyatlariga mos ravishda ta'lim jarayonini olib boradilar. Finlandiya ta'lim tizimida ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida doimiy hamkorlik mavjud bo'lib, bu bolaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston va Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimlari: Taqqoslash

1. Ta'limga yondashuv:

- O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi an'anaviy tarzda rivojlanib, milliy qadriyatlar va oilaviy tarbiyani o'zida aks ettiradi. Bu tizimda davlatning ta'limga

e'tibori sezilarli, lekin ko'pincha maktabgacha ta'limga kirish imkoniyatlari cheklangan, ayniqsa qishloq joylarida.

- Finlandiyada ta'lim tizimi bolalarning erkin rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Bolalar o'z hissiyotlari va fikrlarini ifoda etishlari uchun imkoniyatlarga ega bo'lib, ta'lim tizimi ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarga katta e'tibor qaratadi. Maktabgacha ta'lim barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratadi.

2. Pedagogik metodlar:

- O'zbekistonda maktabgacha ta'limda pedagogik metodlar an'anaviy bo'lib, o'qituvchilar va tarbiyachilar ko'proq rasmiy metodlarni qo'llaydilar. Bolalar o'yin orqali o'rganishadi, lekin ta'lim jarayonida ko'proq tashkiliy va pedagogik yondashuvlar mavjud.

- Finlandiyada ta'lim o'yin va faol ishtirokni o'z ichiga olgan metodologiyalarni qo'llaydi. Bolalar ko'proq o'zaro muloqot va ijodiy faoliyatlar orqali o'rganishadi, bu esa ularning ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Ijtimoiy va madaniy farqlar:

- O'zbekistonda ta'lim jamiyatdagi an'anaviy qadriyatlar va madaniyatga asoslanadi. Tarbiyaviy jarayon ko'pincha oilaviy va jamoat qadriyatlariga bog'liq bo'lib, bolalarga hurmat, mehr-muhabbat va ahloqiy tarbiya o'rgatiladi.

- Finlandiyada ta'lim tizimi bolalarning o'z fikrini erkin ifoda etishiga va mustaqil rivojlanishiga yordam beradi. Finlandiya jamiyatida bolalarga bo'lgan hurmat va tenglik qadrlanadi, bu esa ta'lim tizimida aks etadi.

Xulosa: O'zbekiston va Finlandiya maktabgacha ta'lim tizimlari o'rtasida ko'plab ijtimoiy va madaniy farqlar mavjud. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi an'anaviy qadriyatlar va jamiyat ehtiyojlariga asoslangan bo'lsa, Finlandiya tizimi bolalarning erkin rivojlanishiga va teng imkoniyatlarga katta e'tibor beradi. Har ikkala mamlakatda ham ta'lim bolalar tarbiyasida katta ahamiyatga ega bo'lib, har bir tizim o'zining ijtimoiy va madaniy sharoitlariga moslashgan. Maktabgacha ta'limning kelajagi, albatta, bolalarning individual rivojlanishiga, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni uyg'unlashtirishga bog'liq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Muqaddamxon Saidrasulova – O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti. "So'nggi vaqtlarda og'izdan tushmayotgan Finlandiya ta'limining muvaffaqiyat siri nimada?", "Gazeta.uz" 2022 yil 28-oktabr.

1. Komil Jalilov – journalist. "Finlandiya tajribasi O'zbekistonning ta'lim muommolarini hal qila oladimi?", "Gazeta.uz" 2022 yil 8-noyabr.

2. <https://interjournal.uz>
3. <https://www.xabar.uz>

Мамирова Дилноза Улугбековна*Самарканд шаҳар 37-мактаб география уқитувчиси*

География — бу фақат хариталар ва давлатлар рўйхати эмас. У инсонни оламдаги турфа ҳил табиий ҳодисалар, ажойиб жойлар ва ҳайратланарли реал фактлар билан таништиради. Сиз билганмисизки, Ерда шундай жойлар борки, уларда кеча ва кун бир вақтда юз бериши, ёки сув денгиздан баландда жойлашган бўлиши мумкин? Ушбу мақолада сиз дунёдаги энг қизиқарли ва ноодатий географик маълумотлар билан танишасиз.

Антарктида — музликлар қиррасидаги материк

Антарктида дунёдаги энг совуқ, энг шамолли ва энг қуруқ материк ҳисобланади. Бу ерда биронта ҳам доимий яшовчи аҳоли йўқ. Энг қизиғи, бу материкда ҳайвонот дунёси асосан сувда яшовчилардан — тюлень, пингвин ва китлардан иборат.

Африка — дунёдаги энг кўп давлатли материк

Африкада 54 та мустақил давлат бор. Шунингдек, дунёдаги энг узун дарё — Нил ҳам шу материкда жойлашган. Танзанияда жойлашган Килиманжаро — Африканинг энг баланд нуқтаси бўлиб, унинг теги доимо қор билан қопланган.

Австралия — энг кичик материк ва энг катта орол

Австралия ҳам материк, ҳам орол ҳисобланади. Унда фақат шу ерга хос бўлган жонзотлар — кенгуру ва коалалар яшайди. Шунингдек, у ерда бутунлай чўл бўлган 'Аутбэк' ҳудудлари ҳам бор.

Хитой — энг кўп аҳолисига эга давлат

Хитой дунёдаги энг кўп аҳолига эга мамлакат бўлиб, унда 1,4 миллиарддан ортиқ одам яшайди. Шунингдек, у ердаги “Великая Китайская стена” — инсоният томонидан қурилган энг узун иншоот ҳисобланади.

Россия — энг катта ҳудудга эга давлат

Россия майдони бўйича дунёдаги энг катта мамлакат бўлиб, у 11 та вақт камари орқали узайиб кетган. Қиш ойларида баъзи шаҳарларда ҳаво ҳарорати -50°C гача тушиши мумкин.

АҚШ — географик хилма-хиллик ватани

АҚШ турли табиий зоналарга эга: Аризонадаги чўллардан тортиб, Аляскадаги музликлар ва Гавайидаги вулқонларгача. АҚШда жойлашган Гранд-Каньон — дунёдаги энг машҳур ва ҳайратланарли даралардан бири ҳисобланади.

Япония — вулқонлар ва зилзилалар мамлакати

Японияда 100 дан ортиқ фаол вулқонлар бор. Шу билан бирга, табиат ва технология ажойиб уйғунликда яшайди. Фужияма тоғининг чўққиси мамлакатнинг миллий рамзига айланган.

Бразилия — Амазонка ўрмонлари юрти

Бразилияда дунёдаги энг йирик тропик ўрмонлар — Амазонка жойлашган. У ерда миллионлаб турдаги ўсимлик ва ҳайвонлар яшайди. Рио-де-Жанейродаги Исо ҳайкали ҳам дунёнинг янги етти мўъжизасидан бири саналади.

Норвегия — фьордлар мамлакати

Норвегияда табиатга хос гўзалликлардан бири — фьордлар. Бу музликлар томонидан ҳосил қилинган чуқур денгиз кўрфазларидир. Улар табиат ва туризм ишқибозлари учун жуда жозибадир.

Боливия — ойга ўхшаш ландшафтлар

Боливиядаги Салар де Уюни — дунёдаги энг катта тузли чўл ҳисобланади. Ёмғир мавсумида бу ер осмонни акс эттирадиган 'гигант ойна'га айланади.

Хулоса

География фани бизни нафақат харита ва тоғлар, балки бутун оламдаги табиий гўзалликлар, халқлар маданияти ва ажойиб ҳодисалар билан таништиради. Дунёдаги ҳар бир давлат, ҳар бир материк ўзининг бетақрор хусусиятлари ва сир-асрорлари билан инсонни ҳайратга солади. Қизиқувчанлик ва билимга чанқоқлик бизни янги маълумотларни ўрганишга ундайди.

Сиз учун саволлар

1. Қайси материкда энг кўп давлат бор?
2. Дунёдаги энг катта тузли чўл қаерда жойлашган?
3. Фузияма тоғини қаерда кўриш мумкин?
4. Қайси давлатда энг кўп аҳоли яшайди?
5. Сизнингча, қайси давлат ёки табиий ҳодиса энг қизиқарли?

АДАБИЁТЛАР

1. <https://www.nationalgeographic.com>
2. <https://www.britannica.com>
3. География дарсликлари (7-9 синфлар учун)
4. <https://earth.google.com>
5. Википедия — География бўлими

**AKTIVLANGAN KO'MIR ISHTIROKIDA XLORID KISLOTANING
ADSORBSIYALANISHI VA UNING TIBBIY BIOLOGIK AHAMIYATI.**

Narzullayeva Aziza Nodir qizi

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti

pediatriya fakul'teti 125 guruh talabasi

Bahriddinov Tolibjon Shamsiddin o'g'li

Toshkent stomatologiya instituti davolash fakul'teti 503 guruh talabasi

Ilmiy rahbar. Kiyamova Dilfuza Shrifovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti tibbiy kimyo kafedrasida dotsenti.

Annotatsiya: Adsorbsiya – bu suyuq yoki qattiq modda sirtida boshqa modda molekulalari, atomlari yoki ionlarining yig'ilishidir. O'z sirtiga yutuvchi modda sorbent (adsorbent), yutilgan modda esa sorbat (adsorbtiv) deyiladi. Tabiiy adsorbentlarga ko'mir, qattiq, qotgan non, tvorog, sut, piyoz, tabiiy tolalar misol bo'ladi. Tibbiyotda organizmdan toksik moddalar, gazlarni, toshqollarni chiqarib yuborish uchun adsorbent sifatida aktivlangan ko'mir (karbolen) keng qo'llaniladi.

Kalitli so'zlar: Adsorbsiya, sorbent, aktivlangan ko'mir, desorbsiya, me'da shirasi, Xlorid kislota.

Kirish: G'ovak adsorbentlarda, xususan, aktivlangan ko'mirda adsorbsiya uning ichki yuzasida sodir bo'ladi. Sorbat va sorbentlarning o'zaro ta'sirlashuvi sorbat konsentratsiyasiga bevosita bog'liq. Gazlar uchun esa bosim qiymatiga bog'liq bo'ladi. Agar konsentratsiya kichik qiymatlarda bo'lsa, kimyoviy, yuqori qiymatlarda esa fizik omillar ta'sirida adsorbsiya amalga oshadi. Haroratning ortishi yoki kamayishi yuqoridagi omillarga ta'sir etishi natijasida adsorbsiyani kuchaytirishi yoki sussyaytirishi mumkin. Ya'ni harorat ortganda fizik adsorbsiyani kamaytiradi, chunki, bu jarayonda adsorbsion qavatdagi molekulalarning harakati kuchayadi. Natijada adsorbsiyalangan molekulalarning orientatsiyasi buzilib, desorbsiya kuchayadi. (Desorbsiya – sorbent sirtida yutilgan modda molekulalarining avvalgi xossasini saqlagan holda ajralib chiqshidir). Shuningdek haroratning ko'tarilishi, adsorbsiyalangan zarralarning energiyasini oshirishi natijasida, kimyoviy omillar kuchayadi va buning oqibatida adsorbsiyani tezlashishiga olib keladi. Bundan ko'rinib turibdiki, harorat ortishi fizik omillarni sussyaytirib, adsorbsiyani sekinlashtirsa, kimyoviy omillarni kuchaytirib, adsorbsiyani faollashtiradi. Haroratning pasayishi ko'pchilik gazlarning adsorbsiyasini kuchaytiradi. Adsorbsiya tezligi sorbentning solishtirma sirt yuzasiga bog'liq bo'lib, qancha katta bo'lsa, jarayon shuncha tez boradi.

Aktivlangan ko'mir faol antidot hisoblanib oziq-ovqat bilan zaharlanishda, og'ir metallarning tuzlari shuningdek har xil infeksiyon kasalliklarda samarli dori vositasi

sifatida qo'llaniladi. Hozirgi kunda kuchli bakteridsidlar hamda antibiotiklarning ishlab chiqarilishi natijasida aktivlangan ko'mirning qo'llanilishini kamaytirdi. Ammo ko'pgina jarayonlarda hozirgacha ishlatiladi. Chunki bu usul oson va iqtisodiy jihatdan qulay. Organizmda toksik zaharlanish bo'lganda, tana massasini har bir kg ga 0.05 gr aktivlangan ko'mir beriladi. Sorbent organizmda so'rilmaydi balki organizmda sorbat bilan o'zaro ta'sirlashib, 24-soat ichida tanadan chiqib ketadi. Adsorbent zaharlanish bo'lganda oshqozonni yuvishdan oldin va yuvilgandan so'ng, qabul qilinadi. Oshqozon shirasi tarkibidagi xlorid kislota 0.3 – 0.5% yoki 0.16 mol/l bo'lib, oshqozon kislotali muhitini taminalydi. Ovqat massalarini hazm bo'lishida ishtirok etadi. Oshqozon shirasining tarkibi suv (995 g/l), xloridlar – (5-6 g/l),

Fosfatlar (10-60 mg/l), sulfatlar (10 mg/l), gidrokarbonatlar (0-1.2 g/l), natriy, kaliy, kalsiy, ammiak, magniy (20-80 g/l) dan tashkil topgan. Oshqozon shirasining asosiy anorganik qismini erkin va oqsillar bilan bog'langan holdagi xlorid kislotalar tashkil etadi. Me'da shilliq qavatidagi pariental hujayralar tomonidan xlorid kislota ishlab chiqariladi. Katta yoshli odamlar organizmida bir kecha kunduzda 1.5-2 l me'da shirasi ishlab chiqariladi. Me'da shirasi kislotali muhitga (pH=1.5-1.8) ega. Lekin oshqozonda kechadigan jarayonlar natijasida bu ko'rsatkich o'zgarib turadi. Masalan: Pepsin fermenti optimal faollika ega bo'lganda va gastriksinlar faolligi oshganda pH 1,5 dan 3.5 gacha o'zgarib turadi. Me'da shirasining osmotik bosimi plazmadan yuqori bo'ladi.

Maqsad: Oshqozonda toksik zaharlanish bo'lganda aktivlangan ko'mirning me'da shirasi tarkibidagi xlorid kislota (HCl) bilan qancha vaqt ichida, qancha miqdorda adsorbsiyalinishini hisoblab topish.

Laboratoriya tajribasi va natijasi: Ushbu laboratoriya tahlillari Samarqand davlat tibbiyot universitetining tibbiy kimyo kafedrasida o'tkazildi. Laboratoriya sharoitida aynan me'da shirasi tarkibidagi xlorid kislotadan emas, balki noma'lum konsentratsiyali xlorid kislotadan foydalanildi. Shuning uchun tajriba ikki bosqichda: 1-bosqich – titrimetrik tahlil (Atsidimetriya)

2-bosqich – Adsorbsiya jarayoni.

Kerakli jihozlar: Byuretkka, probirka, filtr qog'ozi.

Kerakli kimyoviy moddalar: xlorid kislotasi, indikator – metilzarg'aldog'i, ma'lum konsentratsiyali titrlangan NaOH eritmasi va aktivlangan ko'mir.

Ishning borish tartibi: Probirkaga xlorid kislota eritmasidan 10ml hajmda solindi va unga metilzarg'aldog'i qo'shildi. Shundan so'ng byuretkaga solingan NaOH eritmasidan hajmni kuzatgan holda, HCl eritmasiga solindi. Bu vaqt oralig'ida HCl eritmasidagi indikatorning rang o'zgarishiga e'tibor berish kerak. Eritma rangi qizil rangdan zarg'aldoq rangga o'zgarishi bilanoq NaOH eritmasini tomizishni toxtatildi. Solingan ishqor eritmasining hajmini aniqlanib, $C1 \cdot V1 = C2 \cdot V2$ formuladan foydalanib kislotaning konsentratsiyasi hisoblab topildi.

C1 - Ishqor konsentratsiyasi,
V1 - ishlatilgan ishqor hajmi,
C2 - kislota konsentratsiyasi,
V2 – kislota hajmi.

Atsidimetriya tajribasining natijasiga ko'ra HCl ning konsentratsiyasi aniqlandi.

Shundan so'ng tajribaning ikkinchi qismiga o'tildi. Xlorid kislotasining 10 ml ga 250 mg aktivlangan ko'mir solib 40 minut davomida toxtovsiz aralshtirib kuzatildi va eritma filtr qog'ozdan o'tkazildi. Filtrlangan eritmani esa yana qaytadan titrlandi. Titrlash orqali kislota eritmasining konsentratsiyasini adsorbsiya natijasida o'zgarishini aniqlandi. Shu tajriba bir necha bor o'tkazildi va quyidagi natijaga erishildi: 1-bosqichda atsidimetriya natijasiga ko'ra xlorid kislota konsentratsiyasi 0.095 N ekanligi aniqlandi. 2-bosqich adsorbsiya jarayoni natijasida xlorid kislota konsentratsiyasi 0.07N ga o'zgardi. Bundan ko'rinib turibdiki xlorid kislotaning konsentratsiyasi 30 minut davomida 0.025 N kamaydi. Ya'ni 0.025 N xlorid kislota adsorbentga so'rildi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, adsorbent xlor inolarini qiyin adsorbsiyalaydi, qolgan ionlarni esa bundan tezroq va ko'proq adsorbsiyalaydi.

Xulosa: Aktivlangan ko'mirni toksik zaharlanishda oshqozanni yuvishdan oldin va keyin qo'llash mumkin. Shuningdek metiorizm ham qo'llasa bo'ladi. Aktivlangan ko'mir oshqozonda 2-4 soat davomida saqlanishini hisobga olsak, bemorga kuniga 8 dona 250gr dan aktivlangan ko'mir istemol qilish tavsifa etiladi. Chunki u shu vaqt ichida oshqozondagi toksik moddalarni adsorbsiyalaydi. Bemorlarga 10 kundan ko'proq muddat ichish tavsiya etiladi. Ushbu modda zararli moddalarni o'z sirtiga yutishi bilan birga ichaklarda kalsiy ionining qayta so'rilish jarayonini buzadi. Shuning uchun bemorlarga bu preparatni istemol qilish muddati tugagandan so'ng, kalsiyli preparatlar beriladi. Aks holda organizmda kalsiy miqdorining kamayishi natijasida osteoporaz, karies kasalligi kelib chiqishi mumkin. Chunki kalsiy ionlari ichaklarda so'rilmadan, aktivlangan ko'mirga adsorbsiyalanadi. Aktivlangan ko'mir bilan bir vaqtda boshqa bir preparatni iste'mol qilish, preparatning ta'sir doirasini kamaytiradi. Yuqorida aytib o'tilgan barcha xossalr preparatning adsorbent xususiyati bilan bevosita bog'liq.

Quyidagi holatlarda ushbu preparatni qo'llash mumkin emas: Oshqozon va ichak yaralarida, ichaklarda yoki me'dada qon ketishlarda, ichaklar atoniyasida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Marchenko, T., Piliarska, O., Kiyamova, D., & Musaev, S. (2025). Influence of plant density and biological products on the formation of seed yield of maize lines under irrigation conditions. In BIO Web of Conferences (Vol. 151, p. 01002). EDP Sciences..

2. Kholmurodova D., Kiyamova D. Study of the process of producing fuel briquettes from industrial waste //International Journal of Advance Scientific Research. – 2023. – T. 3. – №. 10. – С. 238-243.
3. Sharifovna K. D. et al. Galaktozemiya kasaligini kelib chiqish sabablarini o'rganish //interdiscipline innovation and scientific research conference. – 2024. – T. 3. – №. 25. – С. 140-141.
4. Xudoyberdi O'g'li, Turatov Shuxrat, and Kiyamova Dilfuza Sharifovna. "Atirgul gulbargining tibbiyotdagi ahamiyat." intellectual education technological solutions and innovative digital tools 3.28 (2024): 176-177.
5. Негматов С.С., Киямова Д.Ш., Холмуродова Д. К. Исследование влияния связующего на эксплуатационные характеристики угольных брикетов. Universium Технические науки Москва 2022 ст.15-17
6. Киямова Д.Ш., Асқаров Қ.А., Холмуродова Д.К., Исследование влияния наполнителей на физико- механические свойства угольных брикетов. Universium Технические науки Москва 2021 ст.49-51
7. Киямова Д. Ш. Разработка технологии брикетирования угольной мелочи с применением композиционных материалов из местного сырья и отходов производств //ББК 30.16 Б 63. – 2023. – С. 178.
8. Sh, Kiyamova D. "Kovul o'simligining farmatsiyadagi ahamiyati, kimyoviy tarkibi, tarqalish mintaqalari." pedagog 7.11 (2024): 127-130.

**“HIBATU-L-HAQOYIQ” ASARIDA TIL ODOBI BILAN BOG‘LIQ
MISRALARNING BADIY XUSUSIYATLARI**

Aziza Raxatjanovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

2-bosqich magistranti

ummusolihahasanova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Adib Ahmad Yugnakiy qalamiga mansub “Hibatu-l-haqoyiq” asaridagi til odobi tasviri va u bilan bog‘liq badiiy ifoda vositalari tahlil qilingan. Til odobiga oid misralarda asosiy mazmunni ochib berishda adib tomonidan qo‘llangan badiiy san’atlar, til vositalarining tutgan o‘rni ilmiy asosda misollar yordamida ochiqqlangan.

Kalit so‘zlar: Adib Ahmad Yugnakiy, “Hibatu-l-haqoyiq”, til odobi, ilmi bade’, alliteratsiya, she’r san’atlari.

Annotation: This article analyzes the depiction of language etiquette and the associated artistic expression tools in the work "Hibatu-l-haqoyiq" by Adib Ahmad Yugnaki. The article scientifically examines the use of literary devices and linguistic tools employed by the author to reveal the main meaning in the verses related to language etiquette, providing examples to clarify their role.

Keywords: Adib Ahmad Yugnaki, "Hibatu-l-haqoyiq", language etiquette, rhetoric, alliteration, poetic devices.

Аннотация: В данной статье анализируется описание языкового этикета и связанных с ним художественных средств выражения в произведении «Хибату-л-хакайик» Адиба Ахмада Югнаки. В статье научно рассматривается роль художественных приемов и языковых средств, использованных автором для раскрытия основного содержания в стихах, связанных с языковым этикетом, с примерами для пояснения.

Ключевые слова: Адиб Ахмад Югнаки, «Хибату-л-хакайик», языковой этикет, риторика, аллитерация, поэтические приемы.

KIRISH. Bilamizki, badiiy adabiyotning asosiy vazifasi - insonni go‘zal axloqiy qarashlar, hayotiy tajribalar bilan tanishtirish, yomonlikdan qaytarish, ezgulikka chorlash, ummumbashariy g‘oyalarni targ‘ib qilishdan iboratdir. Badiiy tasvir vositalari esa mana shu maqsadni ta‘minlaydigan eng asosiy qurollardan biridir. Zero, o‘quvchi ruhiy olamiga bevosita ta‘sir qiluvchi jarayon ham asardagi badiiy tasvir vositalari, bayon uslubi, so‘z qo‘llanishidagi mahoratdan yuzaga keladigan zavqdir.[3,3]

Ayniqsa, didaktik ruhdagi asarlarda ma'naviy – axloqiy qarashlarni targ'ib qilishda, g'oyalarni yanada ta'sirli uslubda ifodalash, aytilayotgan fikrni dalillashda so'zlarning to'g'ri tanlovi, ilmi bade'dan mahorat bilan foydalanish mazkur asarlarning muvaffaqiyatiga sabab bo'luvchi omillardandir. Zero, o'quvchini “quruq” pand – nasihatlar, odatiy gap-so'zlar bilan ta'sirlantirish juda mushkul, kitobxon diqqatini tortuvchi voqealar rivoji, qahramonlar nutqidan xoli holatda asosiy urg'uni aynan so'zning o'ziga berish adibdan juda katta mahorat, bilim talab qiladi. Chunki tilda so'zlar adadi cheksiz, ammo uning eng keraklisini, eng munosib o'rinda qo'llash “ipga gavhar terish”dan ancha mashaqqatliroq.

Ahmad Yugnakiy o'z asarida tilni tiyish, uning odoblari, to'g'ri so'zlik va yolg'on gapirish oqibatlari haqida o'quvchiga, uning ma'naviy olamiga ta'sir qilishda qanday til vositalaridan foydalandi, asardagi baytlarning purma'noligi, aytilayotgan fikrning ta'sirchanligiga turkiy til imkoniyatlari ne chog'li xizmat qildi? Bu savollarga javob topish bizning quyidagi kichik tadqiqotimiz obyektiga aylanib, uni ochiqlashga asardan olingan misollar vositasida harakat qilindi. Asardagi til odobi bilan bog'liq misralarda adib tomonidan foydalangan badiiy til vositalari, she'riy san'atlar o'rganilib, tartib bilan ularning g'oyaviy mazmunni ifodalashdagi o'rni aniqlandi.

Avvalo, asar boshida Adib Ahmad o'z maqsad va niyatlarini kitobning yozilish sabablari va zarurati to'grisidagi beshinchi bobida quyidagicha bayon qiladi:

Bezādim kitāpnī navādir sōzūn,

Baqīylī, oqīylī asīy alsu tep,

Ya'ni, uning baytlarini o'qigan, ko'rgan inson foyda olsin deya, kitobni “navādir” so'zlar bilan bezagan, bu o'rinda “navādir” dan murod esa maqolu matallar, hikmatli gap, hadis hamda muqaddas oyati karimalarga ishoradir, bizningcha.

ASOSIY QISM.

Ahmad Yugnakiy “Hibatu-l-haqoyiq” asarida til odobi haqida qalam tebratar ekan, turkiy tiling o'ziga xos xususiyatlari hamda ilmi bade'dagi san'atlardan o'ta mohirona foydalanganki, har bir san'at yoki so'z eng asosiy mazmunni o'quvchi ongiga to'liq hamda mukammal yetkazishga xizmat qilingan.

Azaldan odob axloq haqida pand - nasihat qilinganda, purma'no so'zlar, maqol va matallar, islomdan keyingi davrda esa, ayniqsa, hadis va oyatlarga keng murojaat qilingan. Ular vositasida esa aytilmoqchi bo'lgan fikrga chiroyli dalil keltirish, uning ma'no salmog'ini oshirish, eng muhimi tinglovchi ruhiyatiga ular vositasida ta'sir qilib, maqsadga erishish nazarda tutiladi. Bu an'anaviy usul Ahmad Yugnakiy ijodida ham yetakchilik qilgan. Ilmi bade'ga ko'ra iqtibos deb nomlanuvchi san'at vositasida esa mana shu an'anadan foydalishning go'zal namunalari yaratgan.

Iqtibos san'ati istilohda Qur'oni Karim oyatlari, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning hadislarini aynan keltirish yoki ularning mazmunini she'rda ifodalashga nisbatan nomlanadi.[9,62]Odatda, Sharq mamlakatlari shoirlari tomonidan ushbu

usulga keng murojaat qilinadi. Y.Ishoqov fikricha, bu mushtarak san'at bo'lib o'zida ham lafziy, ham ma'naviy unsurlarga ega.[2,27] Hazrat Navoiyning deyarli barcha asarlarida iqtibos san'atining namunalarini uchratsak, ayrim asarlari, jumladan "Arbain"lar to'laligicha iqtibos usulida yaratilganligi ma'lum. Bizgacha yetib kelgan asarlarni kuzatish orqali shu narsa aniqlandiki, Adib Ahmad Yugnakiy turkiy adabiyotda ushbu san'atdan sermahsul foydalangan adiblardandir.

Asarda quyidagicha iqtibos san'ati namunalarini kuzatish mumkin:

- 8 ta o'rinda Qur'on oyatlari;
- 22 ta o'rinda Hadis sharif namunolari;
- 9 ta o'rinda hikmatli gap va purma'no iboralar;

Ularning asardagi vazifasi ham turli xil, ba'zi o'rinlarda fikrni dalillash uchun qo'llanilgan bo'lsa, ayrim joylarda mavzuni izohlash, adib aytmoqchi bo'lgan fikrlar haqida o'quvchiga tushuncha berish maqsadida sarlavha boshida ham oyat yoki hadislardan namuna keltirib o'tadi. Masalan, asarning "Go'zal axloqlar va ular bilan odoblanishga undash to'g'risida"gi 12-bobda Qur'on Karimning 4 ta surasidan oyatlar hamda 4 ta hadis bilan o'quvchiga o'zi ilgari surayotgan g'oyaga kuchli dalil va xulosalar keltiradi.

Tadqiqotimizning bevozita obyekti bo'lgan til odobiga oid asarning 7-bobida ham iqtibos san'atining go'zal namunalariga guvoh bo'lamiz.

Hadislarni asarda Adib Ahmad asosan ikki xil usulda qo'llaydi:

- To'rtlikda bevosita hadis mazmunida turkiy tilda ifodalash usulida;

Masalan:

Rasul: "Erni otqa yuzin atquci"

Til-ol", tedi, yig til, yul ottin yuzuh.[8,81]

Mazkur to'rtlikning o'zida bevosita "Rasul dedi" – deya hadis muallifini ochiq bayon qilsa, ikkinchi to'rtlikda hadisning turkiy mazmunini berib, muallifi haqida so'z ochmaydi:

Eshit, but, bu so'zga: Qamuy tan da tan

Turup tilga yu knup, ta dar ru' qilur.

Ikkila to'rtlik so'nggida hadislarining arabiy variantini ham keltiradi.

- Ikkinchi uslubda esa hadis mazmunini aynan keltirmaydi, balki she'rdagi aytilayotgan fikrga yaqin ma'nodagi hadisni to'rtlik so'ngida berilishi bilan kifoyalanadi. Bunga misol:

Koni so'z 'asal-teg, bu yalyan –basal,

Basal yep acitma ayiz, ye 'asal.

Bu yalyan so'z ig-teg, koni so'z – shifa.

Bu bir so'z uzaqi urulmish masal.

Yolg'on so'zlash va rostg'oylik haqidagi baytdan so'ng "yolg'on – kasallik, to'g'ri so'zlik bo'lsa shifodir" mazmunidagi hadisni keltirib o'tadi.

Özgä

[8,82] و ذلك قوله عليه السلم الكذب داء الصدق شفاء

Ushbu bobda keltirilgan hadislardan asosiy maqsad esa mavzuning oʻta jiddiyligiga ahamiyat qaratishdir. Buning isboti tarzida ilohiy va nabaviy qavllarning zikr qilinishi - toʻgʻridan toʻgʻri kitobxonni til ofati haqida ogohlantirish hamda soʻzlash odobiga rioya qilishga chaqirishdir.

Yana “navādir” soʻzlarni tashkil qiluvchi maqol va matallardan ham asarda juda oʻrinli foydalanilganki, bu ham adibning aytayotgan gapi oʻzining emas, koʻp yillik tajriba va bilimga ega donishmand xalqning gapi ekanligiga isbot hamdir. Bilamizki, **Irsoli masal** – gapda yoki sheʼrda maqol, matal va hikmatli soʻzlarni muayyan maqsadda tamsil yoʻli bilan ishlatish sanʼatidir. “Hibat –ul haqoyiq” da maqol va matallarni qoʻllanilishi bilan ham mazmun, ham shakl xilma xilligiga erishilgan koʻplab namunalariga duch kelamiz.

Bu yalyan söz ig-teg, köni söz – šifā.

Bu bir söz uzaqi urulmish masal.

Yaʼni, yolgʻon soʻz – kasallik, toʻgʻri soʻz esa shifodir maqolining ishlatilishi ushbu sanʼatga misoldir.

Shuningdek,

Öçüktürmä erni tilin, bil, bu til

Başıqtursa, bütümäs, bütär oq başi.

Mazkur misralarda mashhur hikmatli gap “tigʻ jarohati bitadi, lekin til jarohati tuzalmaydi” ga ishora qilgani irsoli masalning yorqin namunasidir.

Endi bevosita asardagi soʻzlar tanloviga nazar tashlasak, bunda tilning ofati va zarari haqida gap ketar ekan, maqsadni chiroyli dalillash uchun tashbeh, istiora, tazod kabi badiiy sanʼatlar koʻmagida shakl va mazmunning goʻzal uygʻunligi yuzaga keltirilgan.

Ikki qutbli dunyo tushunchasida hamisha insoniyat oldiga ikki yoʻl tanlovi qoʻyilgan: biri – ezgulik kabi ijobiy maʼnoni anglatlsa, ikkinchisi –salbiy xususiyatga ega tushunchalar jamlanmasi hisoblanadi. Bu azaliy haqiqat yordamida ikki yoʻlning oxiri, ular olib boradigan manzil tanlov oldida turgan insoniyatni ogohlikka, mulohazaga chorlagan hamisha. Agar dunyo yomonlik oqibatlaridan aziyat chekmaganda edi, yaxshilik bu daraja eʼzozlanmagan, tuhmatu yolgʻonlar jabridan insoniyat boshiga mislsiz ofatlar kelmaganda edi, toʻgʻri soʻzlik qadri bu daraja eʼtibor topmagan boʻlar edi. Badiiy adabiyotda ham hayotiy xulosalar asosan qarama qarshi fikrlar asosida ifodalanadiki, toki kitobxon tanganing ikki tarafidan boxabar boʻlib, oʻquvchining oʻzi xolis toʻgʻri tanlovni qilishi kerak. Sheʼriyatda aynan qarama qarshilik asosida qurilgan tazod sanʼati shu maqsadda juda sarmahsul qoʻllaniladi.

Qizigʻi, bu sanʼatning nomlanishida baʼzi oʻzgachaliklar bor. Jumladan, Xalil ibn Ahmad uni “mutobiqa” deb atagan, “Tarjimon ul balogʻa” da “mutazod” tarzida

kelgan, qolgan ko‘pchilik adabiyotshunoslik asarlarida “tazod” atamasi bilan kelgan. Nomlanishida o‘zgachalik kuzatilsada, ma’no jihatdan mushtarak fikrlar berilgan, ya’ni o‘zaro qarama qarshi so‘zlarni badiiy matnda keltirilishi asosiga qurilgan badiiy san’at hisoblanadi.[2, 65]

Xususan, Ahmad Yugnakiy ham til odobi haqida gapirar ekan, ezgulik va egrilik, to‘g‘riso‘zlik va yolg‘on, ko‘p gapirish va sukut saqlash kabi bir biriga zid tushunchalar orqali ularning bevosita oqibat va natijalarini ko‘rsatish bilan ezgu g‘oyalarni qadrini yana bir pog‘ona oshirib ko‘rsatishga erishadi. Buni misollarda ko‘rib chiqamiz:

“eðgü” hamda “esiz” so‘zlari qarshilantirilgan:

*Ne-kim kelsä ergä tilindin kelür,
Tilindin kim eðgü, kim esiz bulur.*

Bu o‘rinda o‘quvchini ogohlikka chaqiradi, kishi boshiga nima klesa, uning tilidan keladi, kimdir tilidan ezgu – yaxshilik topsa, kimdir esiz – nadomat, pushaymonlik topadi. Mazkur misralarda ikki oqibat “ezgulik” va “esiz”(pushaymonlik) qarshilantirilgan.

“Könilik” va “egrilik” o‘zaro zidlashtirilgan:

*Könilik tonin kiy, qoyup egrilik,
Keyim, ton talusi könilik toni*

Quyidagi baytda esa “Könilik toni” ma’no ko‘chishining ajoyib misoli berilgan bo‘lsa, ko‘nilik va egrilik qarama qarshiligi bilan to‘g‘rilik to‘ni – inson uchun eng yaxshi libosligi ta’kidlanadi.

Navbatdagi misolda esa “köni” – “yal‘an” hamda “asal” - “başal” so‘zlar juftligi o‘zaro tazodning ajoyib namunalari hisoblanadi:

*Köni söz ’asal-teg, bu yal‘an –başal,
Başal yep açitma ayız, ye ’asal.*

Bu o‘rinda bir yo‘la o‘xshatish va qarshilantirish orqali shakl betakrorligi ma’noning o‘zgacha tarzda ifodalinishiga zamin yaratgan. Rostgo‘ylikni asalga, yolg‘onni – basal (sarimsoq)ga qiyoslanishi bejizga emas, asal va basal ham bir biriga qarama qarshi qo‘yilibgina qolmay, to‘liq qofiyani ta’minlashga xizmat qilgan. Adabiyotda ko‘pincha, asal va zahar so‘zlari o‘zaro zidlik hosil qilishiga ko‘p guvoh bo‘lganmiz. Basal so‘zining ishlatilishi bu o‘rinda “asal” bilan o‘zaro ham ma’no, ham shaklda mukammal uyg‘unlik yarata olgan. Bu ham adibning so‘z tanlovida juda mohirligidan dalolatdir.

Tashbih – eng keng tarqalgan so‘z san’ati bo‘lib ikki narsa yoki tushunchani o‘zaro o‘xshatish asosiga quriladi. Bundan maqsad tasvirlanayotgan shaxs yoki tushunchani o‘quvchi ko‘z oldida yanada aniqroq, jozibaliroq hamda ta’sirchanroq gavdalantirishdir. Shubhasiz Ahmad Yugnakiy o‘z asarida tashbehdan serunum foydalangan. Jumladan, til odobiga oid fikrlarini ifodalashda rost so‘z hamda yolg‘onni, egrilik va to‘g‘rilikni, tilni tiyish kabi tushunchalarni juda sodda va shuning bilan birga esda qolarli

o'xshatishlar bilan bayon qiladiki, uni o'qigan har qanday kitobxon adib maqsadini tezda ilg'ay oladi, she'rdagi mazmunni anglashda yengillikni his qiladi. Bunga misollar talaygina, masalan:

*Sanip sözlägän er sözi söz sayi,
Öküş yaňşayan til- unulmas yayi.*

Ko'p vaysagan tilni murosaga kelmaydigan dushmanga qiyoslanishi, "til" – "dushman" o'zaro o'xshatilishiga guvohi bo'lamiz.

*Bu yalyan söz ig-teg, köni söz – şifā.
Bu bir söz uzaqi urulmish masal.*

Bu misralarda "yolg'on so'z" – "kasallik" hamda "to'g'ri so'z" – "shifo" o'xshatishlari, juda aniq va sodda topilmaki, o'quvchi tezda ularning ahamiyati va zararlaridan ogoh bo'la oladi.

Tanosub san'atida, bilamizki, shoir tasvirda ma'no jihatdan yaqin bo'lgan so'zlardan yoki bir sohaga oid atamalardan foydalanadi. Masalan:

*Bu yalyan söz ig-teg, köni söz – şifā.
Bu bir söz uzaqi urulmish masal.*

Misralarida tibbiy ma'nodagi "ig" va "şifā" so'zlari tanosub san'atini hosil qilibgina qolmay, balki o'zaro zid ma'nolarni berib tazod san'atiga ham namuna bo'ladi.

*Tiliñ bektä tutyil, tişin sinmasun,
Xali çiqsa bektin, tişinni siyur.*

Quyidagi misralarda ham inson tana a'zolari "til" hamda "tiş" tanosubga yorqin misol vazifasini bajaradi.

Ishtiyoq – til qoidalari hamda grammatik xususiyatlariga asoslangan ushbu san'atda tizma yoki sochma parchada o'zakdosh so'zlar uyushib keladi. Bunda gap bo'laklari orasida sintaktik aloqalardan tashqari o'zak nuqtai nazaridan ham aloqadorlik mavjud bo'ladi.[3,44] Bu o'z navbatida aytilmoqchi fikrni kuchaytirishga, yanada ta'kid bilan ifodalashga xizmat qiladi. Masalan:

*Öcüktürmä erni tilin, bil, bu til
Başıqtursa, bütümäs, bütär oq başi.*

Mazkur o'rinda *başıqtursa, başi, bütümäs, bütär* so'zlari tanosubga misoldir. Bunda tavze'ning ham yorqin misolini ko'rishimiz mumkin.

*Ködäzgil tiliñni, kel, az qıl sözüñ,
Ködäzilsä bu til, ködäzlür özüñ.*

O'zakdosh so'zlar takrori fe'l so'z turkumiga oid qo'shimchalari bilangina farq qilib kelgan.

Tajnis – lug'aviy ma'nosi jinsdosh, hamjins ma'nolarini anglatuvchi ushbu san'atda shaklan bir xil, ma'no jihatdan boshqa ma'nolarni ifodalovchi so'zlar (omonim)ni qo'llash bilan nozik so'z o'yinlari yaratilishiga imkon beradi. Masalan:

Safih er tili öz başi duşmanı,

*Tilindin töküldi telim er qanī.
Öküš sözlägändä öküngän telim,
Tilin beklägändin ökünmiş qanī?*

Ikkinchi misradagi “qanī” qon ma’nosida, to’rtinchi misradagi esa “qanī?” so’roq olmoshi vazifasida kelgan.

Tasbig’- takrorlarga asoslangan san’atlardan biri bo’lib, bunda oldingi gap, misra yoki bayt oxirida joylashgan so’z, so’z birikmasi, keying gap, misra yoki baytda qaytarilib fikriy izchillik ta’minlanadi.[3, 51] Tasbig’ga misol:

*Köni söz ’asal-teg, bu yalyan –başal,
Başal yep açitma ayüz, ye ’asal.*

Birinchi misra oxiridagi “başal” so’zi keyingi misra boshida ham takrorlanyapdi.

Tavze’ (alliteratsiya) shunday san’atki, bunda shoir o’z fikrini ifodalashda yangroqdosh, ya’ni bir xil yangroq tovushga ega bo’lgan so’zlardan foydalanadi. [3,34]. Badiiy tasvir vositalari ichida ohangdosh tovushlardan foydalanish uslubi turkiy adabiyotda uzoq tarixga ega. Ilmi bade’da tajze’ istilohi bilan yuritilgan mazkur san’at namunalari qadim O’rxun Enasoy yodgorliklari matnlarida, XI asrga oid “Devoni lug’atit turk” asarida berilgan maqollar va she’riy parchalarda bunga yorqin misoldir.

“Hibatul haqoyiq”da ham ushbu usul yetakchilik qiladi va bunga misollar ham talaygina.

“t” tovushi takrori kelganiga misol:

*Safih er tili öz baši dušmanī,
Tilindin töküldi telim er qanī.*

“b” tovushi ga misol:

*Öcüktürmä erni tilin, bil, bu til
Başıqtursa, bütümäs, bütär oq baši.*

“s” tovushiga misol:

*Serip sendä rāzih sihip turmasa,
Serärmü ešindä, munī keδ saqin.*

“k” tovushiga misol:

*Köni bol, könilik qıl, atan köni,
Köni teyü bilsün kişilär seni.
Könilik tonin kiy, qoyup egrilik,
Keyim, ton talusī könilik toni*

Oldingi misollarda alliteratsiya faqat bir misrada yuzaga kelgan bo’lsa, mazkur to’rtlik boshidan oxirigacha ohangdoshlik asosida yaratilgan.

XULOSA. Adib Ahmad Yugnakiyning “Hibatu-l-haqoyiq” asarida so’zlar tanlovida o’ta mohirona yondashuvining guvohi bo’lamiz. Asardagi qo’llanilgan ilohiy kalomdan tortib, xalq og’zaki ijodi namunalari, ko’p va qarama –qarshi ma’noli so’zlar, hatto kichik qo’shimchalarning ma’no anglatishdagi vazifasidan tortib, tovushlar

ohangdorligi – barchasi asosiy g‘oyani chiroyli usulda o‘quvchiga uqtirish funksiyasini bajargan.

REFERENCES

1. Древнетюркский словарь Л.: “Наука”, 1969. – 676 с.
2. Исҳоқов. Ё. “Сўз санъати сўзлиги” – Тошкент: Зарқалам, 2006. -126 б.
3. Рустамов А. “Навоийнинг бадиий маҳорати” Тошкент.: Ғафур Ғулом, 1979.
4. Содиқов Қ. “Туркий ёзма ёдгорликлар тили: Адабий тилнинг юзага келиши ва тикланиши” Т.: 2006 й. – 124 б.
5. Sodiqov Q. Qoraxoniylar davri turkiy yozma yodgorliklari.- Toshkent: Akademnashr, 2025. 360 b.
6. Sodiqov Q. O‘zbek mumtoz adabiyoti. - Toshkent: Akademnashr, 2022. 320 b.
7. Кошғарий, Махмуд Девони луғати-т-турк (Туркий сўзлар девони) – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижод уйи, 2017 . 488 б.
8. Югнакий, Адиб Аҳмад. Ҳибат-ул-хақойиқ. Қ.Содиқов транскрипцияси, талқини ва таҳлилида –Тошкент: Akademnashr, 2019. 168 б.
9. Ҳожиахмедов А. “Шеърӣ санъатлар ва мумтоз қофия” . Т:- Шарқ. 1998.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLYUZIV TA'LIMGA
EHTIYOJMAND BOLALARNI IJTIMOIIY INTEGRATSIYALASH JARAYONLARINI
TO'G'RI TASHKIL ETISH**

Shahrisabz davlat pedagogika insituti Pedagogika fakulteti

Pedagogika kafedirasi o'qituvchisi

Rahmatullayev Botir Sobir o'g'li

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2- bosqich talabasi

Boltayeva Manzura Boyturayevna

Rahmatullayevbotir70@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-8327-7309>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim –tarbiya jarayonlarida inklyuziv ta'limga ehtiyojmand bolalarni ijtimoiylashuv jarayonlariga olib kirish , ular bilan ham individual , ham guruhda ishlash , jamoaviy munosabatlarni to'g'ri shakllantirish, inklyuziv ta'limga muhtoj bolalarni sog'lom bolalar qatorida ta'lim olishlari uchun keng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan chora-tadbirlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, inklyuziv ta'lim, integratsiyalash, mazmun, vazifalar, ijodiy faoliyat , innovatsion texnologiyalar, psixologik rivojlanish tenglikni ta'minlash, ochiqlik, individuallik, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В статье рассматриваются мероприятия, направленные на включение детей, нуждающихся в инклюзивном образовании, в процесс социализации в образовательном и воспитательном процессах дошкольных образовательных организаций, работу с ними как индивидуально, так и в группах, правильное выстраивание взаимоотношений в коллективе, создание широких возможностей для детей, нуждающихся в инклюзивном образовании, получать образование наравне со здоровыми детьми.

Ключевые слова: Образование, воспитание, инклюзивное образование, интеграция, содержание, задачи, творческая деятельность, инновационные технологии, психологическое развитие, обеспечение равенства, открытость, индивидуальность, социальная среда.

Annotation: This article discusses measures aimed at introducing children in need of inclusive education into the socialization processes in educational and upbringing processes in preschool educational organizations, working with them both individually and in groups, properly forming team relationships, and creating broad opportunities for children in need of inclusive education to receive education along with healthy children.

Keywords: Keywords: Education, upbringing, inclusive education, integration, content, tasks, creative activity, innovative technologies, psychological development, ensuring equality, openness, individuality, social environment.

Ijtimoiylashish – bu bolaning jamiyat hayotiga moslashuvi, ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va rollarni o'zlashtirish jarayonidir. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiylashuvning boshlang'ich bosqichi tarbiyachi yordami bilan amalga oshadi. Tarbiyachi bolaning jamiyatga kirishi, muvaffaqiyatli moslashishi va o'zligini tanib borish ko'nikmalarini shakllantirib boruvchi yetakchi shaxs sanaladi. Tarbiyachining ijtimoiylashtiruvdagi roli juda muhimdir chunki u maktabgacha ta'lim tashkilotlarida asosan bolalar bilan ishlaydi, ularning kundalik hayoti, hulq-atvori, oilaviy sharoiti bilan mukammal darajada tanish bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonlarida juda yaxshi samara beradi. Eng avvalo, tarbiyachi - bolalar uchun eng yaqin va kundalik namunadir. Uning nutqi, harakati, muloqoti bolalarda ijtimoiy qoidalarini shakllantiradi. Ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatib, bolalarda muloqot qilish, navbat kutish, muammoni hal qilish kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantiradi. Ijtimoiy rollarni tushuntirish orqali esa turli rolli o'yinlar, hayotiy ssenariylar orqali bolalarga “do'stlik”, “O'zaro munosabat”, “Bir-biriga yordam”, “Ota-ona” kabi ijtimoiy rollarni qanday bajarish haqida ko'nikmalar hosil qilinadi. Bunda tarbiyachidan hammani teng ko'rish, har bir bola, ayniqsa inklyuziv ehtiyojga ega bola tarbiyachining mehriga muhtoj ekanligini yaxshi his qilgan holda ularni jamoada o'rnini topishiga ko'maklashish zarur.

“Inklyuziv ta'limda o'qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etiladi hamda inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog'lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko'riladi” [1]. Shundan ko'rinib turibdiki, tarbiyachi bu sohada eng katta mas'uliyatli inson sifatida empatiya va bag'rikenglikni rivojlantirishi va bolalarda boshqalarni tushunish, ularga yordam berish, hurmat qilishni o'rgatishi, ta'lim jarayonlarini to'g'ri tashkil qilish yo'llari topishi eng muhim masaladir. Tarbiyachi o'tilayotgan mashg'ulot va faoliyatga asoslangan holda yondashib o'yin, tajriba, kuzatish, ijodiy mashg'ulotlar orqali bolalarni faol o'rganadi va ular bilan ishlash jarayonida individual yoki guruhviy yondashish yo'lini tanlashi zarur. Bundan tashqari, differensial yondashuv orqali har bir bolaning qobiliyati, holati va ehtiyojidan kelib chiqib yondashishi zarur.

Guruhda bolalar bilan ishlash jarayonida kichik guruhlarda ishlash orqali bolalar o'zaro muloqot qilishni, hamkorlikda fikrlashni o'rganadilar bu esa kichik guruhdan inklyuziv ta'limni yo'lga qo'shish bolalarda ijtimoiylashuv jarayonini yengillashtiradi. Chunki bu yoshda bolalar inklyuziv ta'limga muhtoj bolalarni ko'p ham ajratmaydi bu esa bolalarni keyingi ta'lim jarayonlariga bosqichma-bosqich moslashib borishiga,

ko'nikmalarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Ijtimoiy-emotsional rivojlanishga e'tibor qaratish esa har bir bolani o'zini tushungan, qadrlangan va muhim his qiladigan muhit yaratish orqali ijtimoiylashtirib borish eng muhim shart hisoblanadi.

“Ota-onalar bilan hamkorlik bu ta'lim jarayonining uy sharoitida davom ettirilishi uchun, tarbiyachi ota-onalar bilan doimiy aloqada bo'lishda imkoniyati hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim - ijobiy munosabatlarni shakllantirishning pravard maqsadi bo'lishi lozim”. [2] Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, bu har bir bolaga, jumladan, nogironligi yoki rivojlanishda orqada qolgan bolalarga ham teng imkoniyatlar yaratish va ularni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'limga ijobiy munosabatni shakllantirish avvalo ota-ona, tarbiyachi va bola o'rtasidagi masofaning yaqinlashuviga, bir –biri bilan ma'lumot almashishiga hamda bir- birini to'g'ri tushunish, vaziyatni to'g'ri baholashga zamin bo'ladi. Ota-onalar, pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida inklyuziv ta'limning mazmuni va ahamiyati bu o'zaro suhbatlarning to'g'ri tashkil etilishi bilan bog'liq.

Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo'yicha metodik bilim va ko'nikmalarni oshirish va empatiya, sabr, bag'rikenglik, e'tiborli bo'lish kabi shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish muhim sanaladi. Ijtimoiy o'zaro muloqotni kuchaytirish, tengdoshlar o'rtasida do'stona muhitni shakllantirish, ijtimoiy o'yinlar va guruhli topshiriqlar orqali hamkorlikni oshirish hamda turli guruhli yoshga doir bolalar imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda bir-birini kamsitilishiga yo'l qo'ymagan holda tashkil etilgan o'yinlar masalan “Yordamchi do'st”, “birga o'rganamiz” kabi tashabbuslarni yo'lga qo'yish tarbiyachidan juda katta mahorat talab etadi.

“ Inklyuziv ta'limda muvaffaqiyatga erishgan bolalar va ularning oilalari haqida, nogironligi bo'lsa-da katta yutuqlarga erishgan shaxslar haqida suhbatlar o'tkazish, ajratib ko'rsatish va tamg'alashga qarshi kurashish har qanday kamsitish, befarqlik, masxaralash holatlarini qat'iy ravishda oldini olish inklyuziv ta'limni to'g'ri yo'lga qo'yish va har bir bolaga inson sifatida yondashish, hurmat bilan muomala qilishni rag'batlantirish orqali bolalar o'rtasida munosabatlar yaxlitligini ta'minlash eng muhim vazifa hisoblanadi”[3] Shuni ta'kidlash lozimki, bu ya'ni inklyuziv ta'limni amalga oshirish jarayonlari albatta qichinchilik va ancha mashaqqatni talab etadi. Televizion ko'rsatuvlar, ijtimoiy tarmoqlar, plakat va broshyuralar orqali inklyuziv ta'limning ijobiy tomonlarini yoritish, ijtimoiylashuv jarayonlarida inklyuziv ta'limga muhtoj bolalarni adaptatsiya qilishni osonlashtirish yo'llari haqida tavsiyalar asosida bu ta'lim jarayonini bosqichma –bosqich amalga oshirib borish kerak. Bunda eng avvalo, jismoniy muhit ya'ni ta'lim muassasalarida panduslar, liftlar, maxsus jihozlar tashkil etish, psixologik muhitni yaxshilash, o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar o'rtasida ijobiy, qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar shakllantirish talab etiladi.

Misol uchun, pedagogik muhitni yaratishda o'quv dasturlari moslashtirish, maxsus ehtiyojlarga javob beradigan metodlar va vositalar qo'llash, eng asosiysi esa ongni o'zgartirish juda muhimdir. Jamiyatda, ayniqsa o'quvchilarda nogironlik haqida ijobiy fikr shakllantirish zarur. O'qituvchilarni tayyorlash hamda maxsus pedagogika va psixologiya bo'yicha malaka oshirish kurslari o'tkazish kerak. Chunki asosan ijtimoiy muhitni yaratish va uni tartibga solish pedagoglardan yuqori bilim, mukammal ko'nikma va shakllangan tajribani talab qiladi. Tarbiyachi har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashuvlar ishlab chiqishi va bu yondashuvlarga bevosita oilani jalb etish, ota-onalar bilan yaqin hamkorlikda ishlash, ularning fikrlari va takliflari inobatga olish va farzandlaridagi ijobiy va salbiy o'zgarishlardan ogoh qilish yoki ogoh bo'lish, muammolarni birgalikda hal qilish imkoniyatini yaratadi.

Inklyuziv bolalarni sport, san'at, teatr, ekskursiyalar kabi tadbirlarga jalb qilish orqali ularning o'z tengdoshlari bilan muloqoti kuchaytiriladi. Individual rivojlanish rejasini tuzish esa har bir bola uchun alohida rivojlanish rejalari ishlab chiqilgan holda amalga oshiriladi. Tengdoshlar bilan integratsiya qilish jarayonlari maxsus sinflar o'rniga aralash sinflarda tahsil olish imkoniyati yaratiladi. Ijtimoiylashuv jarayonlarida inklyuziv ta'limga muhtoj bolalarni adaptatsiya qilishni osonlashtirish yo'li hisoblanadi. "Inklyuziv ta'limga muhtoj bolalar uchun yangi muhitga moslashish — ya'ni adaptatsiya jarayoni — nihoyatda muhim bosqich sanaladi. o'quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta'lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari (maktab va maktab-internatlar) (keyingi o'rinlarda — ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari) soni optimallashtiriladi"[1]. Inklyuziv ta'limga muhtoj bolalar uchun ijtimoiylashuvda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni kamaytirish va ularga mos sharoit yaratish, tarbiyachilar, o'qituvchilar va jamiyat zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Adaptatsiya bosqichma-bosqich olib borilishi lozim. Dastlab qisqa vaqtga ishtirok etish, so'ngra asta-sekin dars jarayonlarining to'liq qatnashchisiga aylantirish, dastlab tanish faoliyatlar (masalan, o'yin yoki rasm chizish) orqali muhitga kirib borishni ta'minlash va asta-sekinlik bilan o'zaro bolalar ijtimoiy muhitiga moslashish jarayonlarini tashkil etish lozim. Muloqotga kirishish va boladagi muammolar va qiyinchiliklarni jamoaviy yengishga ko'maklashish kundalik hayot rejimiga o'tish bola bilan ko'proq suhbatlashish, savollar berish, unga quloq solish orqali ishonchli aloqa o'rnatish kerak. Qo'llab-quvvatlash orqali esa har qanday kichik yutuqni e'tirof etish, rag'batlantirish, ishtirokini qadrlash inklyuziv ta'lim uchun muhim shart hisoblanadi. "Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish, boshlang'ich tayanch korreksion sinflarni ochish va ixtisoslashtirilgan guruhlarni tashkil etish natijalarini hisobga olgan holda ijobiy tajribani respublikaning boshqa hududlariga bosqichma-bosqich tatbiq etish"[1] esa ta'lim jarayonlarida yanada sifat darajasining oshirishga ko'mak beradi.

Maxsus mutaxassislar yordami bolalarga yuzaga kelgan kamchiliklarni defektolog, psixolog, logoped kabi mutaxassislarning tavsiyalaridan foydalangan holda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, hozirgi kunda siyosiy muammoga aylangan teng huquqlilikni ta'minlash inklyuziv ta'limga muhtoj bolalar uchun adaptatsiya — ularning ijtimoiy hayotga kirib borishining boshlang'ich va muhim bosqichidir. To'g'ri tashkil etilgan pedagogik jarayon, mehrli muhit, samarali aloqa va jamiyatning ijobiy munosabati orqali bu jarayonni osonlashtirish va samarali qilish mumkin. Ijtimoiylashuv jarayoni bola hayotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu jarayonda tarbiyachi asosiy ko'makchi, yo'l ko'rsatuvchi va qo'llab-quvvatlovchi sifatida ishtirok etadi. To'g'ri tashkil etilgan ta'lim jarayoni esa bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"[1]

2.R.R.Zamilova UZLUKSIZ TA'LIM PEDAGOGIKASI VA INKLYUZIV TA'LIM. Darslik USMON NOSIR MEDIA" Namangan — 2023

3. Inklyuziv Ta'lim: nazariya va amaliyot F.U.Qodirova, D.A.Pulatova, Kitob nashr qilingan yili: 2022 Yil [2]

4.2020-2025 yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'lim Inklyuziv

ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi. O'z.Res.Prezidenti. 13.10.2020y PQ 4860-son

5. Nogiron bolalarning huquqiy asosalari va ilmiy-nazariy masalalari. Defektolog kadrlarni tayyorlash jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarini tadbqiq etish: muammolar va istiqbollar Nurmuhammedova L.SH..-T.,2014[3]

6. Inklyuziv ta'lim texnologiyasi D.S.Qaxarova Toshkent. 2014

МАХСУД ШАЙХЗАДЕ — САМОТВЕРЖЕННЫЙ СЛУЖИТЕЛЬ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

MAQSUD SHAYKHZODA – A DEVOTED SERVANT OF NATIONAL
LITERATURE

Bazarbayev Birodar Qadamboy o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti

“Transport tizimlari boshqaruvi”

fakulteti

Bakalavr 3-bosqich

bazarbayevbirodar@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqola o'zbek adabiyotining buyuk namoyandalaridan biri, milliy adabiyotning fidoyisi bo'lmish Maqsud Shayxzodaning hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan. Tadqiqotda Shayxzodaning shaxsiy va intellektual rivojlanishi uning yashagan davrining tarixiy sharoitida, jumladan, Sovet davridagi ijtimoiy-siyosiy qiyinchiliklar bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Maqsud Shayxzodaning milliy va madaniy qadriyatlarga bo'lgan sadoqati, uning haqiqatni himoya qilishdagi jasorati va qat'iyati, shu davrning qiyinchiliklariga qaramay, adolatga bo'lgan sodiqligi alohida ta'kidlanadi. Ushbu maqolada Shayxzodaning hayoti va ijodi o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilish, shuningdek, uning shaxsiy tajribalari va ta'limi uning badiiy ijodiga qanday ta'sir qilgani haqida mulohazalar mavjud. Shuningdek, maqolada yozuvchi shaxsiyatining va badiiy asarlarining o'zaro aloqasi, shaxsiy qiyinchiliklarning ijodiy jarayonni qanday shakllantirishi muhim ahamiyat kasb etgan.

Kalt so'zlar: Maqsud Shayxzoda, o'zbek adabiyoti, milliy adabiyot, biografiya, Sovet davri, badiiy integritet, shaxsiy tajriba, madaniy qadriyatlar, repressiya, intellektual rivojlanish, badiiy an'ana, Maqsud Shayxzodaning asarlari.

Annotation

This article focuses on the life and works of Maqsud Shayxzoda, a prominent figure in Uzbek literature, who is recognized as a dedicated advocate of national literature. The study examines Shayxzoda's personal and intellectual development within the historical context of his time, including the socio-political challenges he faced during the Soviet era. It highlights his commitment to national and cultural values, his integrity, and his unyielding devotion to truth despite the harsh realities of the era. Through his life story,

the article explores how Shayxzoda's personal experiences and education shaped his literary contributions and how he remained steadfast in his beliefs, even in the face of repression. The article also emphasizes the importance of understanding the relationship between an author's biography and their literary works, offering insights into how personal hardships can influence creativity and artistic expression.

Keywords: Maqsd Shayxzoda, Uzbek literature, national literature, biography, Soviet era, literary integrity, personal experience, cultural values, repression, intellectual development, literary advocacy, literary tradition, Maqsd Shayxzoda's works.

Аннотация

Статья посвящена жизни и творчеству Махсуда Шайхзода, выдающегося деятеля узбекской литературы, который считается преданным защитником национальной литературы. Исследование анализирует личностное и интеллектуальное развитие Шайхзода в историческом контексте его времени, включая социально-политические трудности, с которыми он столкнулся в советскую эпоху. В статье подчеркивается его приверженность национальным и культурным ценностям, его честность и непоколебимая приверженность истине, несмотря на суровые реалии того времени. Через его биографию исследуется, как личный опыт и образование Шайхзода сформировали его литературное наследие, а также как он оставался верным своим убеждениям, несмотря на репрессии. Статья также акцентирует внимание на важности понимания связи между биографией автора и его произведениями, предлагая идеи о том, как личные трудности могут влиять на творчество и художественное выражение.

Ключевые слова: Махсуд Шайхзода, узбекская литература, национальная литература, биография, советская эпоха, литературная целеустремленность, личный опыт, культурные ценности, репрессии, интеллектуальное развитие, литературная традиция, произведения Махсуд Шайхзода.

Всякая национальная художественная мысль живёт в просторах общечеловеческого художественного творчества, дышит его воздухом. Следовательно, народ, который умеет ценить и брать пример с великого духовного наследия, принадлежащего всему человечеству, сам постепенно становится частью этого духовного мира. Выдающийся сын Азербайджана, один из великих поэтов узбекского народа — Махсуд Шайхзаде — оставил после себя значительное литературное наследие благодаря своей научной и художественной деятельности. Его бессмертные стихи, поэмы, глубоко запавшие в сердца народа, стали жемчужинами узбекской литературы. Поэт, ставший своим для узбекского народа, занял достойное место в художественно-эстетическом сознании нации. Имя Махсуда Шайхзаде вызывает в воображении образ искреннего, обаятельного человека с яркими,

темпераментными чертами. Пусть мы и не видели поэта физически, но его произведения обладают силой вызывать именно такие чувства. Неудивительно, если в бессмертных героях нации, таких как Мирзо Улугбек или Джалолиддин Мангуберди, которых он создал в своих произведениях, воплощены лучшие качества личности самого поэта.

Увидеть следы личности автора в художественном тексте — не такое уж трудное дело. В каждом произведении скрыты частицы творческого "я" писателя, в нём отразилось настроение эпохи и личные переживания автора как человека.

Небольшая близость к «я» Шайхзоды и более глубокое изучение его личности побудили нас к размышлениям. В литературоведении проблема личности творца является ключевой эстетической категорией. Личность автора исследуется в философии, истории, психологии, литературоведении и других науках. В произведении творца естественно проявляются такие факторы, как время, социально-политическая ситуация, литературная среда, семья и личные отношения. Maqsud Shayxzoda — поэт, который пережил много трудных моментов и жил жизнью, полной испытаний и трудностей. Однако, несмотря на тяжелые жизненные испытания, он остался верен своему «я». Абдулла Кодирый, характеризуя личность, говорит: «Человек, чья личность неполна, не может победить других». Действительно, творец с неполной личностью не может создать совершенное художественное произведение. Только тот, чья личность цельна, не предаёт слова и не продает их, что является очевидной истиной. Так как же великий поэт Шайхзода добился этого? Откуда он черпал человеческие ценности, такие как просвещение, духовность нации, свобода и независимость, как он их выражал и каким образом показывал это в своих произведениях? Для нас это привело к размышлениям о его биографии, так как любое феноменальное явление не возникает само по себе, а является частью народа, поколения и общества. Изучение биографии творца в связи с его произведениями является важным инструментом для понимания тех аспектов, которые ранее могли остаться без должного внимания. Как говорил основатель биографического метода Сен-Бев: «Каждое художественное произведение — это говорящий субъект, и мы не должны отделять автора от его произведения». Жизнь и внутренний мир творца, его переживания и чувства обязательно оставляют след в каждом его произведении. На самом деле, художественное произведение — это копия разума творца. Творец — это не просто биологическое, социальное существо, но и личность с внутренним миром, переживаниями, отражающими дух своего времени.

Как подчеркивают психологи, ребенок накапливает основное знание до пяти лет, и в течение всей жизни использует этот «сокровищный» запас, пополняя его новыми знаниями и опытом. Не зря говорят: «Что ты получаешь в молодости, пишешь на камне». Таким образом, основными источниками воспитания ребенка являются семья и окружение. Великие русские поэты, как воспитатели Пушкина, дедушки Ойбека,

бабушки Х. Олимжон, Ч. Айтматова и другие, играли важную роль в формировании духовного «сокровища», развитии мировоззрения будущих творцов и направляли их к точной цели.

Семья Шайхзоды, безусловно, служила ему школой совершенствования. Каждое поколение, семья, род приносит в мир великих людей, которые, поддерживая избранный талант, становятся источником силы для его развития. Этот великий и важный процесс трудно осознать сразу, так как он происходит постепенно, незаметно для нас. Эти люди, вдохновленные великой душой народа, становятся философами, чья сила и мудрость передаются через поколение. Так, важнейшие воспитатели и наставники в жизни каждого из нас — это наши бабушки, дедушки, родители и другие родственники. Они помогают нам сформировать наше наследие, передавая знания о языке, религии, истории, философии и мифах нашего народа. Эти учителя становятся носителями духовного мира, который и формирует нас. В этом процессе старшие члены семьи вживляют в сердце ребенка философию народа, его мифы и афоризмы, тем самым формируя у него стойкое чувство национальной идентичности, которое является основой для дальнейшего развития. Один из великих сказал, что «человеческое мышление выполняет роль черного ящика», и в этом есть большая правда. Изучая жизнь Махсудб, мы исследовали как биографию, составленную им самим, так и воспоминания окружающих его знакомых. Во-первых, стоит отметить, что важно учитывать время, в котором жил и творил поэт. Во-вторых, как отмечает академик Н. Каримов, поэт по-разному трактовал жизненные факты своей биографии. В-третьих, поэт, живший в советскую эпоху, безусловно, адаптировал свою биографию под требования времени. В-четвертых, эти годы были временем идеологического господства и политической пропаганды, когда литература и искусство стали служить исключительно идеологии. Поэтому, возможно, поэт опустил некоторые факты своей биографии. В этот период говорить правду стало необходимостью, но также и трудностью. Именно поэтому поиск личности поэта среди его собственных произведений, ощущение его духа, осознание его внутреннего мира является одной из задач литературоведения. Отец поэта, Маъсумбек, был одним из просвещенных людей своего времени. Несмотря на то, что его профессия была врачебной, он стал одним из организаторов новых школ в городе Огдош. Маъсумбек окончил медицинский факультет Петербургского университета. Мать поэта, Фотима-ханым, также была образованной женщиной, окончила женскую гимназию в Тифлисе и обладала знаниями в области науки и образования своего времени. У них было пятеро детей, и Maqsudbek выделялся среди них своим острым умом и решимостью. В источниках также встречаются сведения о его кормилице Сабохон-ханым, что также могло сыграть свою роль в мировосприятии поэта.

По системе образования, основанной на знаниях, полученных в таких учебных заведениях, как «рушдия», «усули савтия» и «дорул урфон», поэт учился под

руководством своего наставника Мухтор Афандизода. В начальной школе, которую он посещал, преподавались как религиозные науки, так и дисциплины, такие как «хусни ахлоқ» (прекрасная нравственность). Таким образом, светлая искра просвещения, зажженная его родителями, была связана с служением народу и стала примером для поэта. Его приверженность идеям нации и просвещения стала для него наследием, переданным родителями, и достойный сын воспринял это наследие. Однако, в сложные исторические процессы и эпохи ложных истин, поэт, как и многие другие, столкнулся с трудностями, вызванными необходимостью сохранить свою идеологическую честность в трудные годы. Его честность, патриотизм и твердость убеждений противоречили интересам правящей идеологии, и это привело к тому, что пути поэта были прерваны, а его имя подвергалось нападкам. В эти годы люди пытались выжить, продавая друг друга. В это время узбекские интеллигенты переживали тяжелые испытания. 30-е годы стали для узбекских творцов временем жестоких репрессий. Понятий личности больше не существовало, ее подавляли. Люди были вынуждены мыслить одинаково, писать одинаково, думать одинаково. Национальная гордость была обесценена. Литература, в своем истинном смысле, оторвалась от личности. Интеллигенты, являвшиеся «цветом нации», стали жертвами массовых репрессий, а затем, в эпоху культа личности, еще раз стали жертвами политических чисток. Доля Шайхзоды была переплетена с этими двумя трагическими событиями. По требованию времени творцы сталкивались лицом к лицу с выбором между верностью своей совести и требованиями власти. Однако, несмотря на все эти испытания, поэт, как истинный интеллигент, сумел сохранить свою внутреннюю целостность и не сломался.

Из известных источников следует, что многие из наших интеллигентов были вынуждены изменить свою совесть, однако Шайхзода остался верным себе. В это время некоторые непорядочные люди пытались принизить поэта, чтобы спасти себя, предав его доверие. Но поэт не стал осуждать их, а проявил терпимость. Стихотворение поэта «Нет, я не умер!» стало важным источником, который раскрывает концепцию жизни самого поэта. Нет, я не умер! Нет, я не умер! Моя жизнь — великая пыльца, я еще не завершил свой путь. Я живу в своих детях, я посеял их в своих трудах, Я живу в нерушимом мече, я не угасаю в несломленной руке пера. В этом стихотворении поэт выражает свою надежду через «нерушимый меч» и «неугасающее перо». Действительно, как и предсказал поэт, его перо никто не уничтожит, и оно, как свет в памяти человечества, оставит яркий след в художественном сознании нации. Когда многие боялись упомянуть имя Абдуллы Кодирия, Шайхзода, преодолевая страх, откровенно свидетельствовал и выражал уважение к памяти писателя. В одном из источников о Кодирии говорится, что, когда Шайхзода разговаривал с несколькими людьми, кто-то спросил его: «Зачем ты разговариваешь с ними, ведь они те, кто клеветал на тебя?» Шайхзода, подумав,

ответил: «Оставьте их, это слабые люди». Это оценка, которую поэт дал своим конкурентам. Это еще один важный факт, который свидетельствует о великих качествах личности Шайхзоды. Поэт, который был сослан в Ташкент, всегда считал Узбекистан своей родиной. Даже в годы репрессий он не искал путей ухода и избегания ответственности. Народ, который был с ним, высоко оценил его и воздал ему должное уважение. Итак, тот, кто служит народу, не останется незамеченным.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Закиров Мю Махсуд Шайхзода. Литературно-критический очерк. – Ташкент, 1969 г.
2. Юсуф Шомансур. Шайхзода — созидатель поэзии. – Ташкент, 1972 г. – 179 стр.
3. Махсуд Шайхзода. Сердце поэта внемлет миру (Избранные произведения). – Ташкент: «Нихол», 2008 г. – 28 стр.
4. История узбекской литературы XX века. – Ташкент, 1999 г. – 25 стр.
5. Гафуров И. Дружеский поэт. Творчество Махсуда Шайхзоды. – Ташкент, 1975 г. – 215 стр.

**MAKTABDA TA'LIM SIFATINI BOSHQARISHNING INNOVATSION
USULLARINI JORIY ETISHNING NAZARIY ASOSLARI**

Sayidmirzayeva Gulnora G'aytarovna

Abstract (EN): This article explores the theoretical foundations of introducing innovative methods into the management of education quality in schools. It highlights the importance of systemic, reflective, and adaptive approaches in reforming school leadership practices. The study emphasizes the integration of modern technologies, constructivist pedagogy, and transformational leadership theories in ensuring effective governance. It concludes that innovation in school management is not limited to digital tools but involves a broader change in thinking and institutional culture.

Keywords (EN): Educational management, innovation, school leadership, quality assurance, constructivism, digital transformation, transformational leadership

Annotatsiya (UZ): Ushbu maqolada maktabda ta'lim sifatini boshqarishda innovatsion usullarni joriy etishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tizimli, reflektiv va o'zgaruvchan yondashuvlarning ta'lim boshqaruvi samaradorligini oshirishdagi o'zni ko'rsatib o'tiladi. Zamonaviy texnologiyalar, konstruktivistik pedagogika va transformatsion liderlik nazariyalarini boshqaruvga integratsiya qilish ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Xulosa o'rnida, innovatsiya faqat vosita emas, balki fikrlash va boshqaruv madaniyatini o'zgartirish vositasi sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar (UZ): Ta'lim boshqaruvi, innovatsiya, maktab rahbarligi, sifat nazorati, konstruktivizm, raqamli transformatsiya, transformatsion liderlik

Аннотация (RU): В статье рассматриваются теоретические основы внедрения инновационных методов в управление качеством образования в школах. Особое внимание уделяется системному, рефлексивному и адаптивному подходам к реформированию управленческой практики в образовании. Подчеркивается важность интеграции современных технологий, конструктивистской педагогики и теории трансформационного лидерства для обеспечения эффективного управления. Делается вывод, что инновации в школьном менеджменте предполагают не только цифровые инструменты, но и изменение мышления и культуры управления.

Ключевые слова (RU): Управление образованием, инновации, школьное лидерство, контроль качества, конструктивизм, цифровая трансформация, трансформационное лидерство

Maktabda ta'lim sifatini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etishning nazariy asoslari zamonaviy pedagogika, boshqaruv nazariyasi va texnologik

taraqqiyotning uzviy uyg'unlashuvi asosida shakllanadi. Ta'lim sifati nafaqat bilim darajasi bilan, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, hayotga moslashuvchanligi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati bilan ham o'lchanadi. Shu boisdan maktab ta'limida innovatsion yondashuvlar — yangicha fikrlash, samarali metodikalar va raqamli vositalardan foydalanish orqali boshqaruv tizimiga chuqur singdirilishi lozim.

Innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish nazariy jihatdan bir necha tayanch tamoyillarga tayanadi. Birinchidan, tizimlilik tamoyili asosida ta'lim jarayoni va boshqaruv mexanizmlari yagona tizim sifatida qaraladi. Ikkinchidan, reflektiv yondashuv orqali o'qituvchilarning o'z ustida ishlashga tayyorligi, o'quvchilarning fikrlash darajasini baholash va jarayonni tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi. Uchinchidan, o'zgaruvchanlik tamoyili asosida innovatsiyalarni qabul qilish, ularni amaliyotga tatbiq etish va doimiy yangilanishga tayyorlik muhim o'rin egallaydi.

Boshqaruv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xususan, sun'iy intellekt, raqamli platformalar va ma'lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, elektron kundaliklar, onlayn test tizimlari, o'quvchilar faoliyatini avtomatik monitoring qilish tizimlari maktab boshqaruvchilari uchun real vaqt rejimida aniq ma'lumotlar bilan ishlash imkonini yaratadi. Bu esa qaror qabul qilishda aniqlik va tezkorlikni ta'minlaydi.

Innovatsion boshqaruv nazariyasi, shuningdek, yetakchilik va kollaboratsiyani rivojlantirishga asoslanadi. Maktab direktorlari, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida ochiq muloqot va fikr almashinuvi orqali umumiy maqsad sari harakat qilishga erishiladi. Yetakchilikning zamonaviy modeli — xizmatkorlik yetakchiligi (servant leadership) — asosida rahbarlar jamoaning ehtiyojlarini tushunib, ularni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshqaruvdagi innovatsiyalar, nazariy jihatdan, pedagogik dizayn va didaktik konsepsiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular orqali o'quv dasturlari qayta ko'rib chiqiladi, shaxsga yo'naltirilgan ta'limga e'tibor kuchayadi. Bunda zamonaviy ta'lim nazariyalari, jumladan, konstruktivizm, ko'nikmaga asoslangan o'qitish (competency-based learning) va differensial yondashuvlar asosiy o'rin tutadi.

Bunday yondashuvda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning mustaqil o'rganish jarayonini yo'naltiruvchi murabbiy sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa, boshqaruvda innovatsion metodlar — masalan, loyiha asosida o'qitish, muammo yechishga yo'naltirilgan ta'lim, vazifalar orqali o'rgatish (Task-Based Learning) — o'quvchilarning faolligini oshirishda katta samara beradi. Bu yondashuvlar nazariy jihatdan Vygotskiyning ijtimoiy-ta'limiy rivojlanish nazariyasi, Deweyning tajriba orqali o'rganish konsepsiyasi va Banduraning o'z-o'zini boshqarish g'oyalari bilan mustahkamlanadi.

Shuningdek, maktab boshqaruv tizimida innovatsion yondashuvlar kiritilishi uchun rahbarlar strategik fikrlash, tashabbuskorlik va muammolarga kreativ yechim

topish qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak. Bunday rahbarlar faqat mavjud holatni saqlab qolish bilan cheklanmay, balki yangilanishga intiladi, o'quv muassasasi ichida o'quvchilar va o'qituvchilar uchun innovatsion muhit yaratadi.

Innovatsion boshqaruvning nazariy asoslaridan yana biri bu o'quvchilarning ehtiyojlari va shaxsiy xususiyatlarini inobatga olish orqali individual rivojlanish trayektoriyalarini tashkil etishdir. Bunda boshqaruv tizimi har bir o'quvchining qiziqishi, iste'dodi va rivojlanish sur'atiga mos ta'limni ta'minlash uchun moslashuvchan va dinamik bo'lishi kerak. Bu esa maktabdagi menejment modelini byurokratik yondashuvdan insoniy va shaxsga yo'naltirilgan boshqaruvga o'zgartirishni taqozo etadi.

Oxir-oqibatda, innovatsion boshqaruv nafaqat maktab ichki faoliyatini optimallashtirish, balki butun jamiyatda raqobatbardosh kadrlar yetishtirishga xizmat qiladi. Bunday tizim asosida faoliyat yuritayotgan maktablar ta'lim sifatini oshirishda ilg'or tajribaga ega bo'lib, boshqa muassasalarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, innovatsion usullarni joriy etish faqat yangi texnologiyalarni qo'llash bilan emas, balki butun ta'lim tizimini qayta fikrlash va yangi nazariy g'oyalar asosida shakllantirish bilan bog'liqdir.

Innovatsion boshqaruv tizimining samarali bo'lishi, avvalo, ushbu tizimga oid nazariy asoslarning amaliyotga moslashuvi bilan chambarchas bog'liq. Ta'limda boshqaruv sifatini oshirishda tizimli yondashuv (sistemali menejment) asosiy o'rinni egallaydi. Bu yondashuvga ko'ra, maktabni yagona ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida ko'rish zarur bo'lib, uning barcha qismlari o'zaro uyg'unlikda faoliyat yuritishi kerak (Xodjayev, 2021).

Raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan innovatsion metodlar orqali ta'lim jarayoni an'anaviydan farqli ravishda moslashuvchan, shaxsga yo'naltirilgan va natijaga yo'naltirilgan tus oladi. Masalan, Learning Management System (LMS), elektron baholash tizimlari va sun'iy intellektidan foydalangan holda ta'lim jarayonini monitoring qilish, o'quvchilarning faolligini doimiy ravishda baholash imkonini beradi (Tursunova, 2022). Bu holat ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha tomonlar faoliyatining shaffofligi va samaradorligini oshiradi.

Ta'lim boshqaruvida zamonaviy liderlik modeliga asoslangan innovatsion yondashuvlar, ya'ni transformatsion liderlik, xizmatkor liderlik va distributiv liderlik modellari alohida e'tiborga loyiq. Ushbu yondashuvlar rahbarning nafaqat farmoyish beruvchi, balki ilhomlantiruvchi, o'rgatuvchi va ko'makchi sifatida faoliyat yuritishini talab qiladi (Yuldasheva, 2023). Bunday rahbarlik uslubi pedagoglarni o'zgarishga undaydi, jamoaviy ishga rag'batlantiradi va o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqaradi.

Pedagogik innovatsiyalar nazariy jihatdan zamonaviy ta'lim falsafasiga asoslanadi. Masalan, konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilimlar tayyor shaklda

berilmaydi, balki o'quvchining faol ishtiroki orqali hosil qilinadi. Bu yondashuvda boshqaruv tizimi ham passiv nazorat qilishdan ko'ra, faollashtiruvchi va yo'naltiruvchi rolni bajaradi (Karimova, 2020). Shu orqali maktab ichki muhitida o'zaro ishonch, erkin fikr almashish va innovatsion faoliyat uchun qulay sharoit yaratiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish mumkinki, innovatsion boshqaruv usullarining nazariy asoslari — bu nafaqat zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, balki pedagogik yondashuvlarni, rahbarlik strategiyalarini va ijtimoiy-psixologik omillarni uyg'unlashtirish demakdir. Maktabda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan har qanday innovatsion islohot, birinchi navbatda, chuqur nazariy tahlilga, ilmiy asoslangan yondashuvlarga va tizimli rejalashtirishga tayanishi kerak. Shundagina innovatsion yondashuvlar amalda o'zining ijobiy natijasini beradi va kelajakda zamonaviy, raqobatbardosh jamiyatni barpo etishda maktab muhim poydevor sifatida xizmat qiladi.

Xulosa

Maktabda ta'lim sifatini boshqarishda innovatsion usullarni joriy etish – bu zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim tizimini shakllantirishning muhim omilidir. Ushbu yondashuvlar nafaqat texnologiyalarni tatbiq etishni, balki o'quvchilar, o'qituvchilar va rahbarlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yangi sifat darajasiga olib chiqishni ham nazarda tutadi. Innovatsion boshqaruv nazariyalari asosida maktabda o'quv muhitining ijtimoiy-psixologik jihatlari, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar va zamonaviy liderlik konsepsiyalari uyg'unlashadi. Ular orqali ta'lim sifati tizimli ravishda oshadi, o'quvchilar shaxsiy rivojlanishga yo'naltiriladi va o'quv muassasasi raqobatbardosh kadrlar tayyorlovchi yetakchi institutga aylanishi mumkin. Shu sababli, innovatsion usullarni faqat vosita sifatida emas, balki maktabni boshqarishda yangicha tafakkur va tizimli yondashuv sifatida qabul qilish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xodjayev A. (2021). Ta'lim tizimida boshqaruvning innovatsion yondashuvlari. Toshkent: Ilm Ziyo nashriyoti.
2. Tursunova N. (2022). Raqamli ta'lim texnologiyalarining ta'lim sifatiga ta'siri. O'zbekiston pedagogika jurnali, 4(12), 45–52.
3. Yuldasheva M. (2023). Zamonaviy liderlik nazariyalari va ularning maktab boshqaruvidagi o'rni. Ta'lim menejmenti jurnali, 2(7), 33–40.
4. Karimova D. (2020). Konstruktivistik yondashuv asosida ta'limni tashkil etish usullari. Zamonaviy pedagogika va innovatsiyalar, 3(6), 17–25.
5. Dewey J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan. (O'zbek tiliga tarjimasi: "Tajriba va ta'lim", 2021).

6. Vygotsky L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
7. Fullan M. (2001). *Leading in a Culture of Change*. San Francisco: Jossey-Bass.
8. OECD (2019). *Innovating Education and Educating for Innovation: The Power of Digital Technologies and Skills*. Paris: OECD Publishing.

THE EVOLUTION OF ECONOMIC FORECASTING PRACTICES: A 2025 PERSPECTIVE**Abdullaev Ibrohimjon***Doctoral Candidate, Lincoln University Financial Management and Investment**Expert specializing in Data-Driven Investment Strategies and Financial Security Solutions***Abstract**

Economic forecasting has undergone significant transformation with the integration of artificial intelligence, big data analytics, and machine learning. Traditional forecasting models that once dominated economic analysis—relying heavily on historical data, econometric techniques, and statistical assumptions—have been supplemented, and in some cases replaced, by advanced computational methods capable of real-time data analysis. Traditional methods such as time-series models, macroeconomic frameworks, and survey-based predictions often lacked the flexibility to quickly adapt to emerging economic disruptions, particularly in an era of rapid technological advancement and global interconnectedness. The introduction of high-frequency economic indicators, including satellite imagery, social media sentiment analysis, and transaction-based data, has revolutionized forecasting methodologies, offering more dynamic and responsive models. Artificial intelligence (AI) and machine learning have introduced non-linear and adaptive models that outperform traditional approaches in pattern recognition and predictive analytics. While these technological advancements have improved forecast accuracy and decision-making capabilities, they also introduce new challenges, such as data privacy concerns, algorithmic biases, and the need for extensive computational resources. This paper explores the evolution of economic forecasting by comparing traditional and modern methodologies, highlighting key technological breakthroughs and the impact of these innovations on financial markets and policy-making. Through a detailed examination of case studies and real-world applications, this research aims to provide insights into the future of economic forecasting in an increasingly data-driven world. The paper also addresses the implications of predictive inaccuracies and the risks associated with over-reliance on machine-driven economic models. Ultimately, this study underscores the need for a balanced integration of traditional econometric principles with cutting-edge technological advancements in forecasting.

Keywords: Economic Forecasting, AI, Big Data, Machine Learning, Financial Markets, Policy-Making, Predictive Analytics, Economic Models

1. Introduction

Economic forecasting is fundamental to economic policy and financial planning, providing governments, central banks, businesses, and investors with crucial insights into future economic conditions. Whether it is used to anticipate inflation trends, predict GDP growth, or assess labor market dynamics, economic forecasting plays a pivotal role in shaping financial decisions at both micro and macro levels (International Monetary Fund, 2025). Historically, forecasting methods were primarily based on trend extrapolation, statistical modeling, and macroeconomic theory. However, as global markets have become increasingly volatile—impacted by geopolitical tensions, technological disruptions, and unexpected external shocks—traditional forecasting models have struggled to maintain accuracy and relevance (Organization for Economic Co-operation and Development, 2025).

The evolution of forecasting methodologies can be traced through three major phases. The first phase, spanning the early to mid-20th century, was characterized by reliance on statistical models such as autoregressive integrated moving average (ARIMA) and vector autoregression (VAR). These models, while robust in capturing historical trends, lacked the adaptability to quickly incorporate real-time economic fluctuations. The second phase, from the 1970s onward, saw the rise of large-scale macroeconomic models, such as those developed by central banks and international financial institutions. These models introduced theoretical frameworks to explain economic behavior, incorporating variables such as consumer spending, investment flows, and monetary policy adjustments. However, their reliance on historical correlations made them vulnerable to unprecedented economic shocks.

The third and most recent phase has been driven by rapid technological advancements, particularly in AI, big data analytics, and real-time data integration. Unlike traditional forecasting methods, modern approaches leverage vast and diverse datasets, applying machine learning algorithms to detect complex economic patterns. These AI-driven models excel in processing real-time data streams, identifying non-linear relationships, and making adaptive predictions. By integrating high-frequency indicators—such as consumer transaction data, geospatial analysis, and market sentiment tracking—modern forecasting has significantly improved predictive accuracy and responsiveness to economic changes (World Economic Forum, 2025).

2. Traditional Economic Forecasting Models

Historically, economic forecasting relied on a combination of time-series models, macroeconomic frameworks, and expert survey data. While these methods have provided valuable insights into economic trends, they also exhibited notable limitations, particularly in their inability to adapt to rapid market changes and unforeseen economic events.

- **Time-Series Models:** Traditional statistical models, such as ARIMA and VAR, were widely used to predict economic trends based on historical data. These models

relied on past observations to forecast future values, assuming that economic patterns would follow established trends. While useful for analyzing steady economic conditions, time-series models struggled to incorporate external shocks, such as financial crises or policy shifts, that deviated from historical norms (Federal Reserve Bank, 2025).

- **Macroeconomic Models:** Large-scale econometric models, such as those developed by the Federal Reserve and other central banks, combined theoretical economic principles with empirical data. These models attempted to predict key macroeconomic variables—such as GDP growth, inflation rates, and employment levels—by integrating multiple economic indicators. However, they were highly dependent on assumptions about economic relationships, making them prone to inaccuracies during periods of structural change or unprecedented market disruptions (European Central Bank, 2025).

- **Survey-Based Forecasts:** Institutions such as the International Monetary Fund (IMF) and the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) historically relied on expert surveys to gauge economic expectations. By collecting insights from economists, industry professionals, and policymakers, these surveys provided a qualitative approach to forecasting. However, they often lacked the precision of quantitative models and were susceptible to subjective biases and herd behavior among analysts (Brookings Institution, 2025).

While these traditional forecasting methods laid the foundation for modern economic analysis, they demonstrated clear limitations in dealing with high-frequency economic fluctuations and real-time data integration. In response, AI and big data analytics have emerged as powerful tools for enhancing predictive accuracy, expanding the scope of economic modeling, and providing more responsive and adaptive forecasting techniques (MIT Technology Review, 2025).

3. The Role of Artificial Intelligence and Big Data in Forecasting

Recent advancements in technology have led to the widespread adoption of artificial intelligence and big data analytics in economic forecasting. AI-driven models have introduced several key innovations that enhance forecasting accuracy and adaptability in dynamic economic environments. These advancements include:

- **Machine Learning Algorithms:** AI-powered models, such as neural networks and decision trees, improve predictive accuracy by identifying complex patterns in vast datasets. Unlike traditional econometric models, which rely on predefined equations, machine learning algorithms adapt to new data in real-time, improving the precision of economic forecasts (Federal Reserve Bank, 2025).

- **Real-Time Data Utilization:** The integration of high-frequency economic indicators—such as credit card transactions, online job postings, and supply chain data—allows for real-time economic analysis. These dynamic datasets enable forecasters to identify economic trends and shifts more rapidly than traditional statistical models (World Economic Forum, 2025).

- **Sentiment Analysis:** AI-powered sentiment analysis tools process data from social media platforms, news reports, and financial statements to assess consumer and investor sentiment. By analyzing text patterns and linguistic cues, these models provide insights into market confidence and economic expectations (Harvard Business Review, 2025).

- **Geospatial and Satellite Data:** Advances in satellite imaging and geospatial analytics allow economists to monitor economic activity in real-time. For example, satellite images of factory output, shipping routes, and agricultural production provide valuable indicators of economic health that were previously unavailable through traditional forecasting methods (MIT Technology Review, 2025).

These technological innovations have fundamentally transformed economic forecasting by improving real-time adaptability, predictive accuracy, and data-driven decision-making. However, they also introduce challenges, including the risks of data privacy breaches, algorithmic biases, and over-reliance on machine-generated predictions.

4. Challenges in Economic Forecasting

Despite significant technological advancements, economic forecasting remains fraught with challenges that limit its precision and reliability. While AI-driven models, machine learning algorithms, and real-time data analytics have enhanced predictive capabilities, they still encounter obstacles related to data quality, algorithmic opacity, the unpredictability of external shocks, and ethical concerns in forecasting applications (Bank for International Settlements, 2025).

- **Data Quality and Bias:** One of the foremost challenges in economic forecasting is ensuring the quality and integrity of data. AI-driven models require large datasets, but their effectiveness depends on the accuracy, completeness, and representativeness of the data (Brookings Institution, 2025).

- **Black-Box Models:** Many advanced AI-driven economic forecasting models operate as "black boxes," meaning their internal decision-making processes are difficult to interpret. This lack of interpretability creates challenges in applying AI-driven forecasts to real-world policy decisions (European Central Bank, 2025).

- **External Shocks:** Economic forecasting models—both traditional and AI-based—struggle to predict sudden and unprecedented external shocks, such as global pandemics, geopolitical conflicts, natural disasters, or financial crises (World Economic Forum, 2025).

- **Regulatory and Ethical Concerns:** The increasing use of AI in economic forecasting raises ethical and regulatory concerns regarding data privacy, potential market manipulation, and the broader societal impact of algorithm-driven predictions (Bank for International Settlements, 2025).

5. Implications for Policy-Making and Financial Markets

Economic forecasting plays a critical role in shaping government policies, financial market strategies, and corporate decision-making. Accurate forecasts enable policymakers to anticipate economic trends, prepare for potential downturns, and implement proactive measures to maintain stability and growth. The integration of AI and big data into forecasting has transformed key areas of economic planning, including monetary policy, fiscal policy, investment decision-making, and corporate strategy (International Monetary Fund, 2025).

- **Monetary Policy:** Central banks rely heavily on economic forecasts to determine interest rates, control inflation, and manage money supply. AI-enhanced forecasting tools provide more accurate real-time assessments of inflationary trends and economic conditions, allowing for more effective policy interventions (European Central Bank, 2025).

- **Financial Markets:** Investors and traders increasingly rely on predictive models to anticipate market movements and inform their investment decisions. AI-driven forecasting tools have provided enhanced capabilities for risk assessment, portfolio management, and market sentiment analysis (Harvard Business Review, 2025).

- **Corporate Strategy:** Companies use economic forecasts to plan their growth strategies, allocate resources, and manage risks. Advanced forecasting models can provide more accurate insights into consumer behavior, supply chain dynamics, and competitive trends, enabling firms to make more informed business decisions (MIT Technology Review, 2025).

6. Conclusion

Economic forecasting has come a long way from its traditional reliance on statistical models and expert surveys. The advent of artificial intelligence, machine learning, and big data analytics has transformed forecasting practices, enabling more accurate and responsive models. While AI-driven models offer significant advantages in terms of adaptability, speed, and precision, they also present new challenges that require careful attention. The future of economic forecasting lies in striking a balance between traditional methods and cutting-edge technology, ensuring that predictive models remain grounded in economic theory while embracing new tools that can enhance decision-making. Ultimately, as data-driven forecasting continues to evolve, policymakers, businesses, and investors must remain vigilant to the potential risks and limitations of these advanced methodologies, ensuring that they complement, rather than replace, human judgment and expertise.

REFERENCES

- Bank for International Settlements. (2025). *The Role of AI in Financial Markets and Risk Assessment*. Retrieved from [BIS website].

- Brookings Institution. (2025). *Artificial Intelligence and the Future of Economic Forecasting*. Retrieved from [Brookings website].
- European Central Bank. (2025). *Macroeconomic Models and Their Limitations: The Rise of AI in Forecasting*. Retrieved from [ECB website].
- Federal Reserve Bank. (2025). *The Changing Landscape of Economic Forecasting: AI and Big Data*. Retrieved from [FRB website].
- Harvard Business Review. (2025). *Leveraging Machine Learning for Economic Forecasting and Market Sentiment*. Retrieved from [HBR website].
- International Monetary Fund. (2025). *Big Data and Economic Forecasting: A New Era of Predictions*. Retrieved from [IMF website].
- MIT Technology Review. (2025). *Transforming Economic Forecasting with AI and Satellite Data*. Retrieved from [MIT TR website].
- Organization for Economic Co-operation and Development. (2025). *The Evolution of Economic Forecasting Models*. Retrieved from [OECD website].
- World Economic Forum. (2025). *AI and Big Data: Revolutionizing Economic Forecasting*. Retrieved from [WEF website].

TARJIMA LUG‘ATLARINING XUSUSIYATLARI VA STRUKTURASI
(RUSCHA-O‘ZBEKCHA LUG‘ATLAR MISOLIDA)

Jo‘rayeva Nigora Baxtiyor qizi

*O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti 2-bosqich doktoranti**nigoraaimrona9420@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada aynan Ruscha-o‘zbekcha tarjima lug‘atlar, ularning xususiyatlari va shu lug‘atlarning ichki tuzilishi haqida qisqacha ma’lumotlar hamda tarima lug‘atlar yaratilishidagi asosiy farqlar bayon etilgan. Ularning o‘zbek leksikografiyasida tutgan o‘rni va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: leksikografiya, lug‘at turlari, tarjima lug‘atlar, ikki tilli tarjima lug‘at, ko‘p tilli tarjima lug‘at, lug‘at strukturasi, lug‘at maqolasi, izoh, ekvivalent.

Lug‘atlar turli xususiyati va ijtimoiy ahamiyatiga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linib, bunday lug‘atlardan biri – tarjima lug‘atlari leksikografiyada salmoqli o‘rinni egallaydi. O‘zga tillarni o‘rganish masalasi har qanday davrda katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Milliy til vakillari uchun bunga katta yordam beruvchi vosita tarjima masalasi bo‘lib, ularni lug‘atlar orqali amalga oshirish oson sanaladi. Bir tilga oid lug‘aviy birliklarni boshqa tilga o‘girib, izohlab beruvchi **tarjima lug‘atlari** – o‘zbek leksikografiyasida keng tarqalgan, qadimdan ma’lum lug‘at turidir¹¹. Bunday lug‘atlar boshqa lug‘at turlariga nisbatan murakkab tuzilishga ega bo‘lib, unda ikki yoki undan ortiq tillardagi so‘zlar qiyoslanadi va tillararo izohlanadi. Ba’zi manbalarda ular ko‘p tilli lug‘atlar deb ham yuritiladi. Tarjima lug‘atlari o‘zbek tilshunosligida XI asrdan mavjud bo‘lgan (“Devoni lug‘atit-turk”). Dastlabkilari bir til oilasidagi tillar o‘rtasida yaratilgan bo‘lsa, keyinchalik turli til oilalariga mansub tillar orasidagi tarjima lug‘atlari ham yaratildi. O‘zbek tilshunosligi tarixida arab, fors tillaridagi tarjimalardan tashqari o‘zbekcha-ruscha, o‘zbekcha-inglizcha, o‘zbekcha-nemischa, o‘zbekcha-turkcha va shu kabi lug‘atlar yaratilgan. Bu lug‘atlarning barchasi davr talabi va hukmron mafkura tasiri ostida paydo bo‘lgan.

XX asrning 60-70-yillarigacha bo‘lgan o‘zbek lug‘atchiligi tarixida rus-o‘zbek yoki o‘zbek-rus, ingliz-o‘zbek yoki o‘zbek-ingliz, nemis-o‘zbek yoki o‘zbek-nemis ikkitilliligi asoslanib tuzilgan tarjima va o‘quv lug‘atlari mavjud bo‘lgan bo‘lsa, o‘tgan asrning so‘nggi choragidan hozirgacha ular qatoriga fransuz, ispan, fors, arab, turk, urdu, hind, koreys, xitoy, yapon tillari bilan o‘zbek tili ishtirokida tuzilgan ikki tilli o‘quv lug‘atlari, so‘zlashgichlar qo‘shildi. Ayniqsa, so‘nggi 15 yil ichida quyidagi katta hajmli inglizcha-o‘zbekcha, forsha-o‘zbekcha, arabcha-o‘zbekcha lug‘atlarning yaratilishi o‘zbek ikki

¹¹ Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Тошкент, 2017.

tilli leksikografiyasining ulkan yutug'i (Butayev Sh. Inglizcha-o'zbekcha lug'at; Inglizcha-o'zbekcha, o'zbekcha-inglizcha lug'at; Abdusamatov M., Vafoiy A., Olimov Sh., Avazmetov Sh. Forscha-o'zbekcha lug'at; Носиров О., Юсупов М., Мухиддинов М., Рахматуллаев Ю., Нишонов А., Ан-Наъим. Арабча-ўзбекча луғат; Иброҳимов Н., Орипов А., Илҳомжонов А., Зайриев А. Ал-Қомус. Арабча-ўзбекча қомусий луғат.)

Tarjima lug'atlari ma'lumot uzatish vazifasini ham bajaradi. Turli tillardagi axborot almashinuvi jarayonida tarjima va o'quv lug'atlarining o'zni alohida ahamiyatga molik. Bunday lug'atlar asosan ikki maqsadda tuziladi: birinchidan, o'zga tilning leksikasi, fonetikasini tushunishga yordam bersa, ikkinchidan, o'zga tilda gaplashishga yordamlashi¹².

Jamiyat rivoji sababli har bir tilga kirib borayotgan o'zga tildagi mahalliy aholiga tushunarsiz so'zlar milliy tilda izohlanishga yoki o'zlashtirilishga muhtoj. Bu orqali ilmfan, san'at, sanoat, qurilish, qishloq xo'jaligi, ijtimoiy xizmat kabilardagi tushunchalar dunyo miqyosida o'xshash izohlanishi va anglanishi oson kechadi. Bunda albatta, tarjima masalasi birinchi o'rinda turadi. Tarjima lug'atlar yaratilishida so'zlarni faqat ma'nosini izohlash yoki bevosita bir tildan ikkinchi tilga o'girish bilan cheklanmaydi balki shu tillarning grammatik, leksik, fonetik va stilistik xususiyatlari ham hisobga olinadi. Ular asosan o'quv xarakterida bo'lib, til o'rgatish va o'rganishga xizmat qiladi. Bu kabi lug'atlarda lug'aviy birliklarning bir tildan boshqa tilga izohini berishda chalkashliklar bo'lishi mumkin. Bu bevosita o'zlashgan til tufayli kelib chiqadi. Masalan, ruslashgan asli boshqa tildagi so'zlar.

Tarjima lug'atlari qanday lug'aviy birlikni qamrab olishiga ko'ra ham turlarga ajratiladi: a) leksik birliklar tarjima lug'ati; b) frazemalar tarjima lug'ati; c) paremlar tarjima lug'ati (maqol, aforizmlar tarjima lug'ati) kabi. Shuningdek, ular hajm jihatdan ham alohida turga ajratiladi: "Katta hajmli lug'atlar"; "O'rtacha hajmli lug'at"; "Kichik hajmli (cho'ntak) lug'at" kabi¹³. Katta hajmli Ruscha-o'zbekcha lug'atlarga A. K. Borovkov muharrirligi ostida 1950-1956-yillarda nashr etilgan 6 tomlik "Ruscha-o'zbekcha lug'at"ni kiritishimiz mumkin. 72 ming so'zlikni o'z ichiga olgan ushbu tarjima lug'ati o'z davridagi faol so'zlarning tarjimasini aks ettirish bilan birga rus tili grammatikasini ham o'ratishga xizmat qiladi. O'rtacha hajmli tarjima lug'atlar esa XIX asrning 20-yillaridan boshlab yaratilgan bo'lib, unga jadid zilolilaridan biri Ashurali Zohiriyning 1927-yil Toshkentda nashr etilgan "Ruscha-o'zbekcha mukammal lug'at"ini ko'rsatishimiz mumkin. Yana bir jadid ziyolisi Abdulla Qodiriy va Saxiy Rahmatiy hammualliflikda tuzgan Ruscha-o'zbekcha lug'atini ham hajm jihatidan o'rtacha lug'atlarga kirita olamiz. Ushbu lug'at ikki qismdan iborat bo'lib, uning faqatgina ikkinchi qismi nashr etilgan. Birinchi qismi nima sababdan nashr etilmagan

¹² Гофурова С. Салоҳиддин Тошкандий "Луғоти салос" асарининг лексикографик хусусиятлари; – Фарғона, 2018.

¹³ Normamatov S. Leksikografiya asoslari. – Toshkent, 2020.

yoki topilmagani aniq emas. Ikkinchi qismning o'zi 24 ming so'zlikka ega bo'lib, birinchi qismning hajmi noma'lum. Agar u ham mavjud bo'lganida, balki biz bu lug'atni o'rtacha hajmli emas, yirik hajmli lug'atlar sirasiga kiritgan bo'larmidik. Ruscha-o'zbekcha tarjima lug'atlarining kichik hajmlilari dastlab maktab darsliklaridagi so'zlarning ma'nolarini izohlash uchun tuzilgan. Ular asosan darslik ichida kelgan so'zlarnigina tarjima qilishga ishlatilgan va o'quv lug'atlari yaratilishiga zamin yaratgan.

Mustaqillikgacha O'zbekistonda turli yillarda har xil hajm va xarakterdagi, turli mo'ljaldagi ko'plab ikki tilli lug'atlar nashr etildi. Ular orasida 1983-1984- yillarda nashr etilgan, o'z davrida mukammal deb hisoblangan ikki jildli "Ruscha-o'zbekcha lug'at" alohida ajralib turadi. U mamlakatimizda rus tilini keng miqyosda o'rganishga va tarjima ishlarining rivojiga katta hissa qo'shdi. 2013-yilda mazkur lug'at A.Madvaliyev tomonidan to'ldirilgan va tuzatilgan, sho'ro mafkurasidan "tozalangan" holda to'liq tahrir qilinib nashr etildi. Yangi nashr etilgan lug'atda amalga oshirilgan katta ilmiy-tahririy ishlar, jumladan, quyidagilarda namoyon bo'ladi: a) avvalgi lug'atning "So'zboshi"sidan foydalangan holda, ruscha-o'zbekcha lug'atlar tarixini ham aks ettirgan "So'zboshi" yozilgan; b) sho'rolar davrida tuzum taqozosi bilan va sho'ro mafkurasi nuqtayi nazaridan bir tomonlama, noxolis izohlangan bir qancha so'z, xususan, ijtimoiy-siyosiy, diniy-falsafiy, tarixiy, iqtisodiy terminlar eng so'nggi manbalarga tayangan, ularga qiyoslangan holda qaytadan xolisona izohlangan; v) lug'atni sho'ro mafkurasini aks ettiruvchi so'z va illiyustrativ materiallardan "tozalashtirish" zarurati munosabati bilan (zero, lug'atni mafkurasizlantirish ushbu nashrning asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan) lug'atdan ko'plab lug'at maqolalari va ularga berilgan misollar chiqarilgan, ularning o'rniga so'nggi yillarda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalarda paydo bo'lgan yangi tushunchalarni nomlovchi, rus tili lug'atlaridan barqaror o'rin olgan til birliklari kiritilgan, shuningdek, mavjud so'z va birliklarning yangi ma'nolari qayd etilgan; g) hozirgi o'zbek tilida aniq muqobili bo'la turib o'rinsiz qo'llanib kelayotgan bir qator ruscha va baynalmilal so'zlar mamlakatimizdagi hozirgi til siyosati talablari va til amaliyotidan kelib chiqib, o'zbek tilida avvaldan mavjud bo'lgan tegishli til birliklari bilan almashtirilgan (masalan, avtor > muallif; grupp > guruh; kanikul, otpuska > ta'til; kollektiv, komanda > jamoa; oblast > viloyat; protsess > jarayon; reviziya > taftish; ekonomika > iqtisodiyot kabi 50 tadan ortiq so'z); d) hozirgi imlo amaliyotidan kelib chiqqan holda ayrim so'zlarning yozilishiga aniqliklar kiritilgan va hokazo. Umuman, yangi nashrda quyidagicha miqdoriy o'zgarishlar amalga oshirilgan: avvalgi nashrdagi 8800 dan ortiq lug'at maqolalari (ayrim eskirgan so'zlar; millat, xalq, elatlarga mansub har ikkala jinsdagi shaxslar nomlari; erkak jinsini anglatuvchi shaxs nomlaridan hosil qilinib, ayol jinsidagi shaxslarni bildiruvchi nomlar; tugallanmagan fe'l shakllarini ifodalovchi so'zlar va b.) yangi lug'atda alohida lug'at maqolalari sifatida berilmagan.

Tarjima lugʻatlarda soʻzlar quyidagi usullar orqali bir tildan boshqa tilga oʻgiriladi:

- *Tarjima va izoh.* Gʻozi Olim Yunusovning “Ruscha-oʻzbekcha qisqa huquqiy va siyosiy lugʻat”i terminologik tarjima lugʻat boʻlib, unda ruscha terminlar tarjimasi va izohi orqali beriladi.

- *Soʻzning muqobili(ekvivalenti).* Nazir Toʻraqulovning “Rus-oʻzbek tilining siyosiy va iqtisodiy lugʻatchasi”da soʻzlar nafaqat oʻzbekcha tarjima qilinadi, balki, ayrim soʻzlarning toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalenti berilgan oʻrinlar mavjud.

- *Sinonim.* Maʼno har qanday lugʻat tuzilishida muhim oʻrin tutadi, ayniqsa tarjima lugʻatlarda. Har bir soʻzning bir nechta maʼnosi boʻlishi mumkin va bu maʼnolar tarjimaga tasir qiladi. Shunday hollarda lugʻatlarda bir soʻzning bir nechta sinonimlari beriladi. 1959-yil A. K. Бороваков muharrirligida Moskvada bosilib chiqqan 40 ming soʻzlikka ega boʻlgan “Ruscha-oʻzbekcha lugʻat”ida madaniy farqlar tufayli ayni tarjimasini berish qiyin boʻlgan oʻrinlarda ularning sinonimlari hamda shu sinonimlarga mos illyustrativ misollar beriladi.

Yuqoridagi usullar lugʻatning yaratilgan davri va qanday maqsadda tuzilganiga qarab oʻzgarishi mumkin. Zero tarjima lugʻatlari turli davrlardagi ijtimoiy ehtiyojlar sabab yaratilgan. Har qanday lugʻatlar oʻziga xos ichki tuzilishga ega. Bundan tarjima lugʻatlari ham mustasno emas. Ularning strukturasi muallif maqsadi, davr talabi, til xususiyatlariga koʻra soda yoki murakkab boʻlishi mumkin. Biroq ularning barchasiga tegishli boʻla oladigan jihatlar ham bor va ular quyidagilar:

a) *soʻz(asosan alifbo tartibida berilgan);*

b) *tarjimasi(qaysi tilga oid tarjima lugʻati boʻlsa, shu tildagi maʼnosi);*

d) *misollar(odatda davr mafkurasiga qarab, jumlar tanlangan).* Koʻplab tarjima lugʻatlarda lugʻat maqolalari shunday tuzilishda keladi. Ayrim struktur farqlar mavjud boʻlsada, yuqoridagi uch jihatga qoʻshimcha tarzida keltiriladi. Tilshunoslik bilan birga leksikografiya ham rivojlanib borgach, faqatgina soʻzni tarjima qilib, mahalliy tildan boshqa tildagi aytilishi yoki yozilishigina emas, balki shu soʻzning grammatik xususiyatlari ham yoritila boshlanadi. *Bunda lugʻat maqolasi strukturasi qoʻshimcha ravishda tarjima qilinayotgan soʻzning etimologiyasi, fonetik farqlari, morfologik kelib chiqishi(soʻz turini koʻrsatish, masalan, nucam (2.) - yozmoq), frazeologik misol va tahlillar, grammatik maʼlumotlar(kerak boʻlsa izohlar, sinonimlar antonimlar) kabilarni uchratishimiz mumkin.* Dastlabki tarjima lugʻatlarga qaraganda, keyinroq tuzilgan lugʻatlar avvalgilariga qaraganda mukammalroq ichki tuzilishga ega boʻlgan. Chunki ular endilikda bir soʻzni mahalliy tildan oʻzga tilga oʻgirib beruvchi qoʻllanma emas, ikki til grammatikasini solishtiruvchi, oʻrgatuvchi koʻprikdir. Ularda soʻzdan foydalanish misollari berilishi, bu tarjimaning kontekstda qanday ishlatishini, uning turli maʼnolari, masalan koʻchma maʼnosini koʻrsatishda muhim sanaladi. Tarjima lugʻatlari necha tilliligi koʻra ham struktur jihatdan farq qiladi. Koʻp tilli lugʻatlar ikki tilli lugʻatlarga qaraganda murakkab strukturaga ega boʻladi. Chunki ularda berilgan soʻz har bir til

uchun tarjima va izohni talab etadi. Bu esa leksikograf oldiga ikki hissa izlanishni qo'yadi. Tarjima lug'atlarida dastlabki til ya'ni yetakchi til qaysi bo'lsa shu tildagi so'zlar o'zga til yoki tillarda izohlanadi va bosh so'z sifatida lug'at hajmini belgilashga xizmat qiladi. Masalan, ruscha-o'zbekcha-inglizcha lug'atda ruscha so'zlar bosh so'z sanaladi hamda nechta ruscha so'z o'zbek va ingliz tilida tarjima qilinsa, shuncha so'zdan iborat lug'at hisoblanadi ya'ni tarjimadagi so'zlar miqdori ahamiyatga ega emas. Ayrim tarjima lug'atlarda faqatgina so'z ekvivalentlari beriladi, ayrimlarida esa so'zlar kontekstual tarjima, misollar, sinonimlar, uslubiy belgilar bilan boyitiladi va shu sababdan ham ikkinchi turdagilari foydalanuvchiga yanada to'g'ri tarjima qilishda yordam beradi.

Boshqa lug'at turlaridan farqli ravishda tarjimachilikda so'z boyligi katta ahamiyatga ega hamda lug'atni yaratuvchi inson albatta bir nechta tillarni mukammal bilishi talab etiladi. Sababi milliy va o'zga tillardagi so'zlarda har bir xalqning madaniyati yashirinib yotadi. Agar leksikograf o'sha tilni yaxshi bilmas ekan tarjima jarayonida o'rinsiz xatolarga yo'l qo'yishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, har qanday tarjima lug'ati o'zining alohida tuzilishidan qat'iy nazar, milliy til egalariga butun dunyodagi siyosiy, itimoiy-madaniy hayot, ilm-fan va texnika sohasi yangiliklarni yetkazish hamda o'zga tillarni o'rganishga qo'llanma vazifasini bajaradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbek tili leksikologiyasi. -T.: Fan, 1981. -B.297.
2. Баҳриддинова Б., Менглиев Б. Ўқув луғатлари. “Маърифат”, 2013 й., № 82
3. Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Тошкент, 2017.
4. Normamatov S. Leksikografiya asoslari. – Toshkent, 2020.
5. Ғофурова С. Салоҳиддин Тошкандий “Луғоти салос” асарининг лексикографик хусусиятлари; – Фарғона, 2018.

**SANOATI KORXONALARI IQTISODIY SALOHIYATINI BOSHQARISH
MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Xusanova Malohat Mengnorovna

Termiz muhandislik-texnologiya instituti assistenti

E-mail: malohatxusanova20@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo mamlakatlari iqtisodiyoti integratsiyalashuvi va raqamlashuvining kuchayishi iqtisodiyot tarmoqlari iqtisodiy salohiyatidan foydalanish va uni samarali boshqarishning sezilarli darajada oshishi to'g'risida ma'lumotlar berib o'tilgan. Iqtisodiy salohiyatni boshqarish nafaqat mamlakat, balki korxonalar darajasida ham samarali amalga oshirilishi xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Sanoat korxonalari, raqamli iqtisodiyot, axborotlashgan jamiyat, sanoat, iqtisodiy rivojlanish, raqamlashtirish, dasturiy ta'minot..

Kirish: Iqtisodiy salohiyatni oshirish asosida sanoati korxonalarining boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish

Mamlakat rivojlanishining hozirgi sharoitida har bir sanoati korxonasi o'z ishlab chiqarish quvvati darajasini doimiy va maqsadli ravishda oshirishni, ishlab chiqarish ko'lamini va hajmini kengaytirishni, ishlab chiqarish vositalarini o'z vaqtida va sifatli yangilab turishni, shuningdek, ishlab chiqarishni tashkil etishning to'g'riligi va aniqligini talab qiladi. Ushbu omillar sanoati korxonasining iqtisodiy salohiyatini samarali boshqarishda talab qilinadigan raqobatbardoshlik darajasiga erishish imkonini beradi. Mazkur omillarni to'g'ri baholash va samarali boshqarish uchun barcha asosiy ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan murakkab ko'p darajali tizimni yaratish kerak. Aynan shu maqsadda iqtisodiyotga "korxonaning iqtisodiy salohiyati" kategoriyasini baholash asosida ushbu korxonalarning yanada rivojlanishi va to'g'ri ishlashi uchun zarur bo'lgan hajmdagi resurs va zaxiralarning butun majmuasini baholash asosida ularni boshqarish tizimi yaratiladi.

Dissertatsiya ishida sanoati korxonalari iqtisodiy salohiyatini tashkil etuvchi resurs tarkibiy salohiyatlarining o'zaro bog'lanish qonuniyati, resurs tarkibiy salohiyatlarining o'zaro bog'lanish algoritmi, resurs tarkibiy salohiyatlarini baholash mezonlari, ularni amalda qo'llash tamoyillari, modellari va uslubiyatlarini bir-biri bilan mustahkam bog'langan zanjirli tizimini ishlab chiqilishi, sanoati korxonalari iqtisodiy salohiyatini baholash va boshqarish mexanizmini vujudga keltiradi.

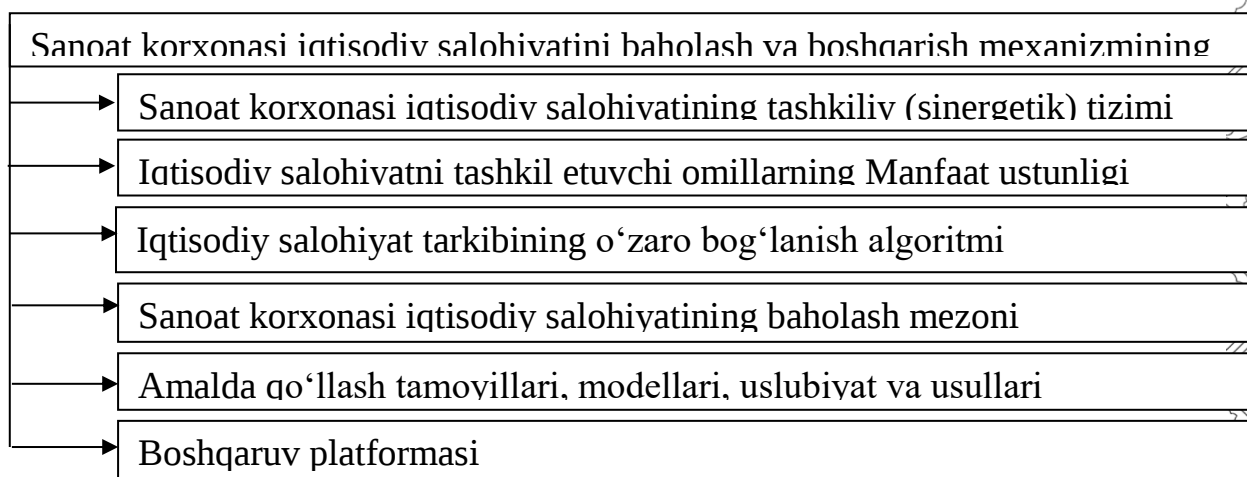
Ushbu mexanizmlar menejment ilmi va faoliyatini yagona platforma sahniga olib chiqadi va uning nazariy hamda amaliy xususiyatlarini o'zida mujassam etadi. Platforma bir paytning o'zida menejmentning barcha funksiyalari, usullari va boshqa

yoʻnalishlarini oʻz ichiga olgan keng qamrovli innovatsion va intellektual boshqaruv funksiyasini amalga oshirish imkonini beradi.

Mazkur platforma oʻz navbatida sanoati korxonalari iqtisodiy salohiyatining boshqaruv faoliyatini avtomatlashtirish axborot texnologiyalari yordamida axborotlar va maʼlumotlarni qayta ishlash, saqlash, hamda qidiruvni amalga oshiradigan “

sanoati korxonalari iqtisodiy salohiyati elektron ofis”ini tashkil etishni taqozo etadi.

Sanoati korxonasi iqtisodiy salohiyatini baholash va boshqarish mexanizmidan foydalanishning ifodaviy koʻrinishi quyida keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Sanoati korxonasi iqtisodiy salohiyatini baholash va boshqarish

Sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini baholash mexanizmi oʻzining boshqaruv ekstropolyatsion maydonidagi jarayonlarni qay bosqichda (shaxs, korxona, hudud) egallaganligi miqyosidagi manfaatdorlik darajalarini tahlil etib, hamda baholab, rivojlanishning toʻgʻri yoʻnalishlarini koʻrsatib beradi.

Innovatsion mexanizm yordamida vujudga keltirilgan boshqaruv platformasining ahamiyati, menejment nazariyasini boshqaruv amaliyotida qoʻllash, yaʼni ulardan aniq koʻrinishlardagi vaziyatda, foydalana olish qobiliyatini oʻrgatadi. Mexanizm boshqaruvining asosiy vazifasi shaxs, korxona va jamiyat rivojlanishining obektiv qonunlari talablarini hisobga olgan holda va boshqarish amaliyotini umumlashtirish asosida iqtisodiyotni samarali boshqarish uchun zarur maqsadga yoʻnaltirilgan harakatlar tamoyillari boʻyicha amal qiladi. Shuning uchun boshqaruvni innovatsion va intellektual jihatlariga eʼtibor qaratib tashkil etmoqlikni zamonning oʻzi taqozo etmoqda.

Muallifning fikricha, sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini jumladan, boshqaruv salohiyatini qanchalar toʻgʻri va adolatli baholanishi, sanoati korxonasining ish faoliyatini shunchalar toʻgʻri va samarali tashkil etish imkonini beradi.

Sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini manfaatdorlik jihatidan baholash eng quyi zvenodan boshlanib, u oʻzidan keyingi pogʻonlarga, hatto boshqaruvning eng yuqori iyerarxiyasiga qadar oʻzgarishsiz sof holatda yetib boradi.

Bu bilan vaziyatni toʻgʻri va adolatli baholash imkoni vujudga keladi hamda haqqoniy qarorlar qabul qilish uchun muhim omil boʻlib xizmat qiladi. Bu shaffof tizim boʻlib, undagi har bir tuzilma oʻz maʼlumotlarini oʻzidan keyingi boshqaruv tizimiga uzatadi. Har bir yuqori boshqaruv tuzilmasi teskari aloqa yoʻli bilan oʻzining quyi tashkilotlarining eng mayda yacheykalari, xatto xodimlarining maʼlumotlariga qadar kirib borish imkoniga ega boʻladi.

Bunda menejmentning 5 ta funksiyasini, yaʼni: rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, ragʻbatlantirish haqiqatga eng yaqin darajadagi toʻgʻri tanlovi shakllantiriladi. Bundan tashqari sanoati korxonasi iqtisodiy salohiyatini integral baholash transparent elektron boshqaruv tizimini tashkil etish orqali barcha sanoati korxonalarining umumiy iqtisodiy salohiyat indekslarini shakllantirish, ularning reytingini eʼlon qilish va boshqa turli koʻrsatkichlar orqali ular raqobatbardoshligini oshirish imkoniyati paydo boʻladi.

Amalga oshirilgan tadqiqotlarning eng muhim jihati –sanoati korxonalari iqtisodiy salohiyatini toʻgʻri va adolatli baholash imkoniyati yaratiladi. Bu bilan iqtisodiy salohiyat tarkibiy qismlaridan samarali foydalanish, joy-joyiga qoʻyish, malakasini oshirish, ragʻbatlantirish tizimini takomillashtirish muvaffaqiyatlarga erishishning muhim omili sifatida xizmat qilishi asoslangan (2-rasm).

2-rasm. Sanoati korxonasining iqtisodiy salohiyatini integral baholash transparent elektron boshqaruv sxemasi

Menejment faniga xos bo'lgan ushbu mexanizm voqelikni bilishga bag'ishlangan umumfalsafiy usullarni qo'llaydi. Eng avvalo, boshqaruvchi obektni aks ettiruvchi, uni talqin etishga yordam beruvchi ma'lumotlar jamlab baholanadi. Bu ma'lumotlar mikro, mezo va makro darajadagi voqelikka oid bo'ladi. Quyi pog'onadagi rahbar bilan yuqori pog'onadagi rahbar o'z jamoasidagi manfaatlilik darajasi bilan amalga oshirilgan ishning uyg'unligini solishtirib ko'radi va zaruriy tahliliy xulosalar qiladi, ya'ni:

- manfaatlilik darajasining haqiqatga yaqin belgilanganligi va uni maqbullashtirib borish;

- sanoati korxonasi faoliyatini tashkil etish va rivojlantirishni boshqaruv salohiyati asosida loyihalash;

- mavjud iqtisodiy salohiyat asosida korxonadagi faoliyatni qay yo'nalishda tashkil etish, diversifikatsiyalash ishlarini amalga oshirish imkonini beradi.

Ushbu mexanizmga menejment va u bilan yondosh bo'lgan fanlarning talab va konsepsiyalarining mazmun-ma'nolari chuqur singdirilgan. Masalan:

– menejment nazariyasi; korxona menejmenti; strategik menejment; innovatsion menejment; ijtimoiy menejment; personalni boshqarish; ruhiy-falsafiy fanlarning konsepsiyalari;

– ijtimoiy-iqtisodiy fanlarning nazariy va amaliy jihatlari va h.k.

Bundan eng quyi rahbardan tortib, yuqori pog'ona rahbariga qadar bir paytning o'zida ratsional foydalanish mexanizmi yaratiladi. Jumladan, boshqarishning sir-asrorlarini ilmiy asosda o'rganish, tahlil qilish maqsadida navbatdagi uslublardan foydalaniladi. Mexanizm yordamida menejmentning tahlil usullarini to'laligicha qo'llash imkoni mavjud, ya'ni: tizimli, kompleks, tarkibiy, vaziyatli, integratsion, modellashirish, iqtisodiy-matematik, kuzatish, eksperiment, sotsiologik kuzatuv usullaridir.

Ilmiy jihatdan asoslangan boshqaruv qayd qilingan usullarning hammasidan uzviy bog'liqlikda foydalanishni taqozo etadi. Maqsadning ilmiy asoslanganligi va to'g'ri belgilanganligi boshqaruv uchun juda muhimdir. Chunki aynan shu maqsadga binoan:

- boshqarish funksiyalari;
- boshqarish usullari;
- boshqarishning tuzilmaviy tarkibi;
- lavozimlarni belgilash, kadrlarni tanlash kabi masalalar hal etiladi.

Shunday qilib, sanoati korxonalarini boshqarish mexanizmi tizimli yondashuvga asoslanadi va zaruriy quyi tizimlar hamda xususiy mexanizmlar tizimini o'z ichiga oladi. Ularni muvofiqlashtirish orqali butun korxonani boshqarish tizimining samarali ishlashi va rivojlanishi ta'minlanadi.

Boshqaruv mexanizmining barcha elementlari o'zaro bog'liq bo'lib, korxonalarning rivojlanish bosqichiga va atrof-muhit sharoitlariga qarab o'zgarishi mumkin. Korxonani boshqarish mexanizmlarining umumiy tuzilmasida mehnat salohiyatini oshirish jarayoni alohida o'rin tutadi, bu esa xodimlarning kasbiy mahorati darajasining o'sishini, uning innovatsion faoliyatini faollashtirishni ta'minlaydi va natijada korxonaning iqtisodiy salohiyati oshishiga olib keladi.

Korxonani boshqarish tizimi ishlab chiqarish jarayoni va boshqaruv qismlarini o'z ichiga oladi. Boshqarish tizimi doirasida nazorat subekti va obekti alohida ajratiladi va ular o'rtasida teskari aloqa yuzaga keladi. Boshqaruv subektining boshqaruv obektiga ta'siri murakkab boshqaruv mexanizmlarini qo'llash orqali, jumladan rejalashtirish, kengashish, vaziyatni baholash, tavakkalchilik, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, tartibga solish hamda rag'batlantirish kabi mexanizmlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi.

Boshqaruv jarayonida korxona kutilayotgan faoliyat natijalarini belgilaydi, so'ngra kutilgan va haqiqiy natijalar o'rtasida taqqoslash amalga oshiriladi. Agar haqiqiy ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlar asosida hisoblangan iqtisodiy ko'rsatkichlar korxonaga mos kelmasa, uholda korxonaning yanada samarali ishlashi

uchun innovatsion muhitni yaratadigan korxonaning zaif bo'g'inlarini aniqlashi kerak bo'ladi. Agar hisoblangan ko'rsatkichlar natijalari korxonani qoniqtirsa, u holda boshqaruv faoliyatining asosiy yo'nalishlarini moslashtirish asosida innovatsion muhitni yaratish va boshqaruv sifatini oshirish to'g'risida qaror qabul qilinadi.

Mazkur mexanizm hujjatlashtirilgan yoki belgilangan amaliyot qoidalari asosida amalga oshiriladi. Qurilish sanoati korxonasini boshqarish jarayonida bir qator vazifalar hal etilishi talab etiladi, jumladan moliyaviy menejment, ishlab chiqarishni boshqarish, marketing boshqaruvi, innovatsion boshqaruv va xodimlarni boshqarishga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu operatsiyalarni amalga oshirish orqali boshqarish xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash, raqobatbardoshlikni oshirish, korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlash kabi vazifalar bajariladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023 y. – B.16–18.
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. – T.: Adolat, 1996. –B.76–82.
3. O'zbekiston Respublikasining 29.10.2019-y. O'RQ-576-son "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni (Qonunchilik palatasi tomonidan 22.07.2019-y. qabul qilingan, Senat tomonidan 11.10.2019 -y. ma'qullangan).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 -evraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni\ lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 -yil 29 -noyabrdagi PF-5264-sonli "O'zbekiston Respublikasi Innovasion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni \ lex.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi «Faol tadbirkorlik, innovasion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida» gi PF-5308-son Farmoni \ lex.uz
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-sentabrdagi PF-5544-son «2019–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovasion rivojlantirish strategiyasi»gi farmoni\ lex.uz
8. Mirziyoyev SH. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq /SH.M. Mirziyoyev. - Toshkent: «Uzbekistan» NMIU, 2016. -56.

THE FEATURES OF STRESS AND INTONATION IN ENGLISH FOR LANGUAGE LEARNERS

Dilbar Xomidova

Student of CSPU

xomidovadilbar6@gmail.com

Mohiniso Tursinaliyeva

Student of CSPU

tursunaliyevamohiniso@gmail.com

Kumush Kosimova

English teacher at CSPU

kumushjumanova99@gmail.com

Abstract This article focuses on highlighting the importance of understanding stress and intonation features for English language learners. Stress and intonation play a crucial role in ensuring accurate pronunciation and effective expression in English. The article analyzes the significance of stress within words and sentences, as well as the different types of intonation and their role in communication. It also addresses the challenges learners face when mastering these features and provides practical recommendations to aid in their acquisition. Overall, the article aims to support English learners in achieving clearer and more natural pronunciation.

Key words: stress, logical emphasis, lexical stress, logical-grammatical emphasis, intonation system, melody, pause, tone up speech, emotional intonation, lexical units, grammatical categories.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili o'rganuvchilar orasida urg'u va intonatsiya xususiyatlarini o'rganishning ahamiyatini ko'rsatishga qaratilgan. Urg'u va intonatsiya ingliz tilida to'g'ri talaffuz va ifodalashni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maqolada urg'uning so'zdagi va gapdagi ahamiyati, shuningdek, intonatsiyaning turli turlari va ularning muloqotdagi roli tahlil qilingan. Urg'u va intonatsiya o'rganishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va o'rganuvchilarga bu xususiyatlarni o'rganishda yordam beradigan amaliy maslahatlar ham keltirilgan. Ushbu maqola ingliz tilini o'rganuvchilarga tilni aniq va tabiiy talaffuz qilishda yordam berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: urg'u, mantiqiy urg'u, leksik urg'u, mantiqiy-grammatik urg'u, intonatsiya tizimi, ohang, pauza, nutq ohangi, emotsional intonatsiya, leksik birliklar, grammatik kategoriyalar.

Аннотация В данной статье рассматривается важность понимания особенностей ударения и интонации для учащихся английского языка. Ударение и

интонация играют ключевую роль в обеспечении точного произношения и эффективного выражения на английском языке. Статья анализирует значение ударения в словах и предложениях, а также различные типы интонации и их роль в коммуникации. Также рассматриваются трудности, и предлагаются практические рекомендации для их усвоения. В целом, статья направлена на помощь учащимся английского языка в достижении более четкого и естественного произношения.

Ключевые слова: акцент, логическое ударение, лексическое ударение, логическое грамматическое ударение, интонационная система, мелодия, пауза, тон речи, эмоциональная интонация, лексические единицы, грамматические категории.

INTRODUCTION

Stress and intonation are fundamental aspects of spoken English that significantly impact how speakers communicate. These features can enormously alter the meaning of sentences and are essential for understanding spoken language. For learners of English, particularly second language learners, mastering stress and intonation is important for upgrading pronunciation and ensuring effective communication. While stress refers to the emphasis placed on specific syllables in words or on words in sentences, intonation refers to the rise and fall of pitch in speech, which helps express meaning, emotions, and intentions

METHODOLOGY

This paper adopts a qualitative research approach, drawing upon existing studies and literature in the fields of phonetics and second language acquisition. The research concentrates on exploring different aspects of stress and intonation, particularly their significance in communication and the challenges faced by language learners. To illustrate how stress and intonation influence meaning, the paper contains examples from both formal and informal spoken English. Additionally, it offers practical advice and exercises based on teaching strategies for effectively instruction stress and intonation.

Stress in English

Stress refers to the emphasis placed on certain syllables within a word or on particular words within a sentence. English is a stress-timed language, meaning that stressed syllables happen at roughly identical intervals, while unstressed syllables are abbreviated to fit this rhythm. The position of stress in a word or sentences can change its naturalness.

1. Lexical Stress and Word Stress

In English, lexical stress refers to the emphasis placed on certain syllables within a word, which can help differentiate between words that are otherwise spelled the same but have various meanings or grammatical functions. Word stress is a broader term that includes lexical stress, as it covers the stress placed on a syllable within a word, but

it can also refer to stress patterns that separate words in a sentence. For example, in the case of the word “record” and “contract,” the stress can change based on whether it is used as a noun or a verb:

- *REcord (noun)- The stress is on the first syllable , as in “ I have a record of the event”.
- *reCORD (verb)- The stress is on the second syllable, as in “I will record the meeting”.
- *CONtract (noun)-The stress is on the first syllable, as in “I signed a CONtract yesterday”.
- *conTRACT (verb)- The stress is on the second syllable, as in “ I will contract the company for the job”.

Types of Lexical Stress

1. Fixed Stress Language: In some languages, stress is steady, meaning it always occurs on the same syllable of a word. For example, in Polish, stress is almost always on the first syllable.

2.Variable Stress Language: In English, stress is changeable, meaning it can shift depending on the word and its grammatical function, as shown in the noun and verb examples above.

Grammatical Stress and Sentence Stress are associated, but they serve various aims in speech.

*Grammatical Stress: This type of stress is related to the grammatical function of words and their syntactic roles in a sentence. Grammatical stress is usually placed on function words, such as auxiliary verbs, prepositions, and articles, depending on their role in the sentence structure. These words tend to be unstressed in English because they do not carry the main meaning of the sentence but help form its structure. Example:

“She has already finished her homework.” In this example, ‘has’ and “finished” are grammatically related, but “finished” carries more stress because the key word that conveys the meaning of the sentence.

*Sentence Stress: Sentence stress refers to the emphasis placed on certain words (nouns, main verbs, adjectives and adverbs) are usually stressed because they carry the key meaning of the sentence. Function words (articles, prepositions, auxiliary verbs) are typically unstressed because they do not carry the main meaning, but help with the structure of the sentence. Example:

“I went to the store yesterday.” In this sentence, “went” and “store” are stressed because they carry the main meaning. Words like “I”, “to”, and “the” are not stressed, as they are function words.

Relationship:

Grammatical stress and sentence stress are related in that sentence stress demonstrate which words in a sentence are emphasized, including how grammatical elements like auxiliary verbs and prepositions may or may not stressed.

While grammatical stress concentrates on the function of words in the sentence structure, sentence stress helps highlight the key words that carry the main meaning of the sentence.

Logical Emphasis.

Logical emphasis refers to the stress placed on certain words in a sentence to convey a particular meaning or to highlight important information. For instance, in the sentence “I did not say he stole the money,” the words did not and stole accept emphasis to clarify the intended meaning. Logical emphasis is often used to correct misunderstandings or to express emotions like amazement or rage.

Intonation in English.

Intonation refers to the variation in pitch while speaking. It plays a significant role in conveying emotions, mindset, and intentions. The way pitch increases and falls in a sentence can alter its meaning or even make it sound more courteous or rude. English intonation patterns are closely linked to the melody of speech, making it important for learners to understand and master them for effective communication.

Different Types of Intonation.

English features various distinct intonation patterns, including:

*Rising Intonation: This happens when the pitch increases towards the end of a sentence, typically used in yes-no questions or when the speaker is uncertain. For example, “Are you coming?” The rising pitch indicates it is a question.

*Falling Intonation: The pitch decreases at the end of the sentence. This is commonly used in statements, commands, and wh-questions (e.g. “Where are you going?”). Falling intonation suggests competition or certainty.

*Rising-Falling Intonations a pattern in which the pitch of the voice first rises and then falls within a sentence. This type of intonation is often used to express certainty, strong emphasis, or to convey complete thoughts, especially in statements, commands, or when making lists. (“I want to go to the store, not the park.”)

Uses of Rising-Falling Intonation:

1.Statements of fact: Rising-falling intonation is commonly used in declarative sentences to indicate a statement or fact.

*She arrived on time.

2.Emphasis or Strong Feelings: It is used to emphasize certain words or ideas, especially when the speaker wants to strongly highlight something.

*I love this movie!

3.Commands and Request: Rising-falling intonation can give a more forceful tone to requests or commands, showing authority or certainty.

*Please close the door.

4. Lists: When listing items, rising-falling intonation can be used at the end of each item to express completion of the list.

*I need bread, milk, and eggs.

Falling-Rising Intonation is a pattern of intonation where the pitch of the voice rises and then falls within a sentence. This type of intonation is typically used to express contrast, uncertainty, or to indicate that the speaker is persisting their thought. It often occurs in more complex sentences, particularly in cases where there is emphasis on a particular part of the sentence.

Examples of Falling-Rising Intonation: *I want to go to the store, not the park.

Uses of Falling-Rising Intonation:

1. Contrast: The rise and fall of pitch help to highlight a contrast or comparison between two ideas.

*I like coffee, but I prefer tea.

2. Uncertainty or Hesitation: It can signal that the speaker is unsure or has not fully decided.

*I think I might go to the party later.

3. Politeness: It can often the message, making it sound less direct or more polite.

*I could help you with that if you need it.

Pause and Melody.

Pauses in speech contribute to rhythm and clarity. A well-timed pause can allow the listener to process information and separate between different parts of a sentence. For example, the sentence “I am going to the store to buy some fruit” can be understood more clearly with a brief pause after “store” to distinguish the two actions. Melody in speech refers to the overall pattern of pitch changes that occur across a sentence or discourse. It helps to indicate mood and emotional states, such as excitement or sadness.

Speech Styles

Different speech styles (e.g. formal, informal, academic) require varying levels of stress and intonation. In formal speech, grammatical stress and falling intonation are common, whereas in informal speech, rising intonation and logical emphasis are more regular. Advanced learners need to modify their speech based on the context to sound natural and suitable.

Grammatical Categories

Grammatical categories like tense, aspect, modality, and question forms often influence intonation patterns. For instance, a rising intonation pattern is commonly used in yes-no questions, while falling intonation is used in wh-questions.

Challenges for Language Learners

Many language learners contend with mastering stress and intonation due to differences between their native language and English. Some languages do not use stress or intonation in the same way, leading to misunderstandings. Common issues include

incorrect word stress, which can change the meaning of a word, and inappropriate intonation patterns that may confuse the listener.

Tips for Overcoming Challenges:

Regular practice with native materials such as listening to podcasts, watching videos can help learners understand and internalize proper stress and intonation patterns.

CONCLUSION

In conclusion, stress and intonation are integral features of English pronunciation and play a significant role in effective communication. Mastering these features is crucial for language learners who wish to sound natural, fluent, and expressive in their speech. By understanding the different types of stress and intonation patterns, learners can upgrade both their speaking and listening skills. Regular practice, imitation of native speakers, and focused exercises can help learners overcome common challenges and master stress and intonation for clearer, more natural speech. Mastering stress and intonation is essential for effective communication in English. Word stress and sentence stress help learners emphasize key words, conveying meaning and ensuring clarity. Grammatical stress ensures correct sentence structure, while lexical stress distinguishes between different meanings of words. Intonation, including rising, falling and rising-falling patterns, plays a crucial role in expressing emotions, intentions, and emphasis. English learners may face challenges due to differences in rhythm and stress patterns between languages. However, with practice and awareness, learners can improve their speech, sound more natural, and convey their intended message accurately. Understanding these features enhances both fluency and comprehension, facilitating more effective communication in various contexts.

REFERENCES:

1. Brazil, D (1997). *The Communicative Value of Intonation in English*. Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
3. Gussenhoven, C. (2004). *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge University Press.
4. Hirst, D and Di Cristo, A. (1998). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press.
5. Jones, D. (1967). *The Pronunciation of English*. Cambridge University Press.
6. Kelly, G. (2000). *How to Teach Pronunciation*. Pearson Education.
7. Ladefoged, P. (2001). *Vowels and Consonants: An Introduction to the Sounds of Language*. Blackwell Publishers.

8. Roach, P. (2000). English Phonetics and Phonology: A Practical Course. Cambridge University Press.
9. Schreiber, B. (2017). English Pronunciation for International Students. Routledge.
10. Underhill, A (2005). Sound Foundations: Learning and Teaching Pronunciation.
11. Wells, J. C. (2000). Longman Pronunciation Dictionary. Pearson Education.

**AVTOMOBILLARNING SALONINI SOVUTISHDA YONILG'INI TEJASHDA
QUYOSH ENERGIYALARIDAN FOYDALANISH.**

Qosimov Ilhomjon .

Andijon davlat texnika instituti

Avtomobilsozlik va transport kafedrasi o'qituvchisi

Yilning eng issiq fasli – yoz bo'lib, bunday sharoitda kishi organizmining yashash qobiliyati birmuncha susayishi kuzatiladi. Bizga ma'lumki, me'yoridan ortiqcha issiqlik ko'p hollarda organizmga zararli ta'sir ko'rsatib, og'ir holatlarda esa issiq elitishi yoki oftob urishiga olib keladi [1].

Ma'lumki, odam organizmi hayot faoliyati mobaynida o'zidan issiqlik chiqaradi. O'rta og'irlikdagi mehnat bilan shug'ullanganda soatiga 300 kkal atrofida og'ir ishlar bilan mashg'ul bo'lganda esa 600 kkal va undan yuqori issiqlik ishlab chiqarilishi aniqlangan. Dunyoda juda ko'p og'ir va mashaqqatli kasb - hunarlar bisyor bo'lib, shulardan biri transport vositalari haydovchilaridir. Ular yurtimizning barcha hududlarida aholiga xizmat qilib kelmoqdalar. Ayniqsa, ularning mehnati yozning jazirama issiq kunlarida og'ir kechishi hammaga ma'lum bo'lsa kerak. Ularning ish joyi (boshqaruv kabinasi) havo ekologik holati, tashqaridagi havo muhitidan anchagina og'ir, murakkab sharoiti bilan ajralib turishini kuzatamiz [2].

Masalan, haydovchi o'z organizmidan chiqadigan issiqlikka, kabina ichidagi dim havo issiqligi, dvigateldan taralayotgan issiqlik, old oynadan tushib turgan issiq quyosh nuri, asfalt va shina issiqliklari, tashqaridagi havo issiqligi, atrofdagi yuzlab transport vositalari taratayotgan issiqlik, tinimsiz ishlab turgan bosh, ko'z, qo'l, oyoq harakati tufayli ajraladigan issiqliklar qo'shilib, kabina havo issiqligini vujudga keltiradi. Odatda, havo harorati 18-24°C gacha bo'lganda, haydovchi uchun eng qulay havo harorat hisoblanadi [3]. Kabinaning ichi issib ketganda haydovchining aqliy qobiliyati yomonlashadi va reaksiya vaqti ham kattalashib ketadi. Havo harorati 17°C dan kam bo'lganda odamning tanasi soviy boshlaydi. Tajribalar shuni ko'rsatdiki, yengil avtomobil ichidagi havo harorati tashqaridagi havo haroratidan 4-12°C ga katta, yuk avtomobillarida esa hatto 20-30°C gacha borib yetar ekan[4].

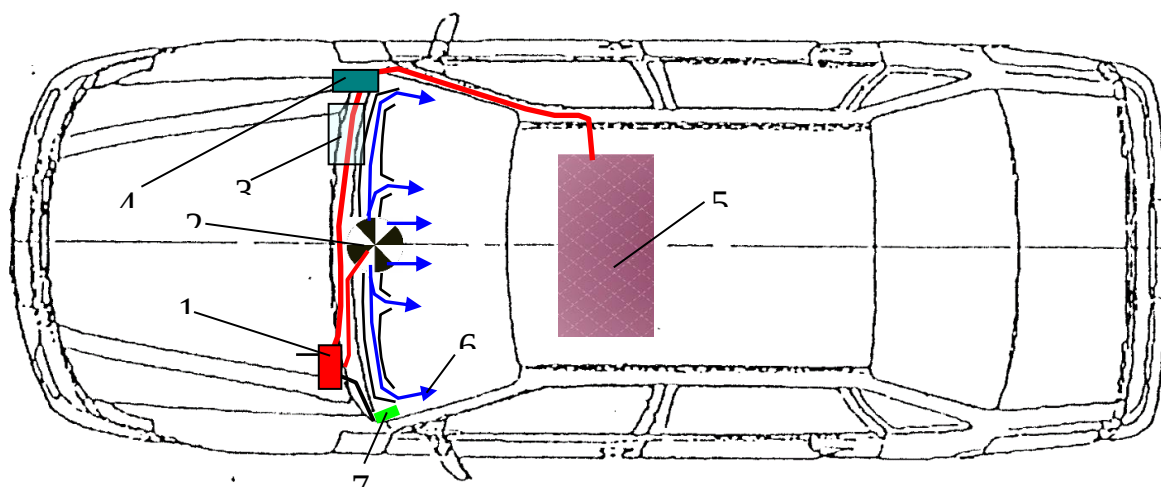
Bunday ekologik muhitda ishlash kishidan juda katta kuch - quvvat, matonat, sabr - toqat, bardamlikni talab qiladi. Buning uchun avvalo haydovchining sihat - salomatligi yaxshi va irodasi kuchli bo'lishi kerak [5].

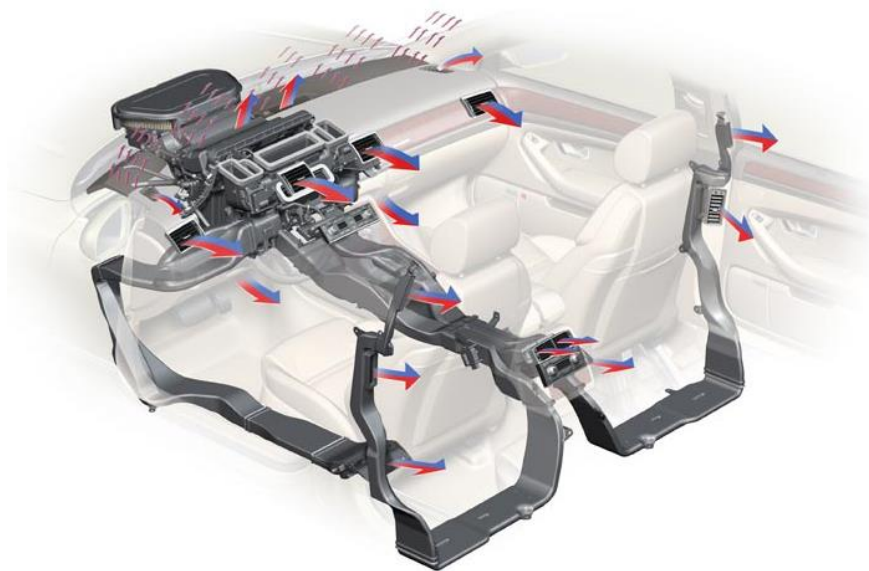
Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2006 yili Amerika Qo'shma Shtatining bir fuqarosi o'zi bilan farzandini yo'l-yo'lakay bolalar bog'chasiga tashlab o'tgani ishga o'zining avtomobili bilan otlangan. Lekin, o'sha fuqaroni yodidan ko'tarilib, o'zi bilan farzandini ish joyiga olib borgan va avtomashinasini qulflab ishga ketgan. Har tomonlama germetikligi yuqori bo'lgan avtomashinaning saloni to bora issib borgan, salondagi yosh

bolaning nafas olishi qiyinlashib xushdan ketib xalok bo'lgan. Bu holatlar boshqa mamlakatlarda ham sodir bo'lganligi aniqlangan [6].

Avtomobil harakatlanayotganda salonni savitish uchun qo'shimcha kondentsioner tizimi qo'llanilib, avtomobil Kondensioneri salondagi normal haroratni ta'minlash uchun xizmat qiladi. Kondensioner tizimi salondagi ortiqcha namlik va issiqlikni fizikaviy xususiyatlariga asoslanib, me'yoriy haroratni ta'minlaydi. Kondensioner ishlaganda dvigatel quvvatidan 6-10 ot kuchini olib, yonilg'i miqdorini 5-10% ortiqcha sarflashga olib keladi [7].

Haydovchi avtomobilni ochiq holatdagi avtomobillarni saqlash maydonlariga qo'yganda avtomobilning barcha eshik va oynalari jipsligi hisobiga salonning harorati tashqi muhit haroratiga nisbatan bir muncha ko'tarilib ketadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, haydovchi avtomobilning o'rindig'iga o'tirib, salonni shamollatgunga qadar 3-5 daqiqa vaqt sarflaydi. Bu vaqt oralig'ida havoning harorati haydovchiga salbiy ta'sir etishi mumkin. Mana shu muammoni xal qilish uchun avtomobil salonining harorati bir xil haroratda bo'lsa, haydovchi uchun bu qulayliklarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun biz avtomobil salonining haroratini bir xil darajada normallashtirishda "GM-Uzbekistan" avtomobillarida salonni sovutish uchun dvigatel yoki akkumulyator energiyalaridan emas balki, yorug'lik energiyasidan foydalanishni tavsiya qilmoqchimiz. Buning uchun maxsus "Quyosh batareyasi" avtomobilning tom qismidagi "Lyuk"ga o'rnatiladi. Avtomobil saloniga maxsus qurilma o'rnatilib, salonni sovutish tizimini tartibga maxsus qurilmasi yordamida salonni sovutish tizimidagi ventilyator ishga tushib, harorat 17-24 °C da ushlab turiladi [8]. Ventilyatorning ishlash sharoiti avtomobil salonining haroratiga bog'liq bo'ladi. Quyida "Uz Auto Motors" YoAJ avtomobillari uchun quyosh energiyasidan foydalanish usuli keltirilgan (4.6-rasm).

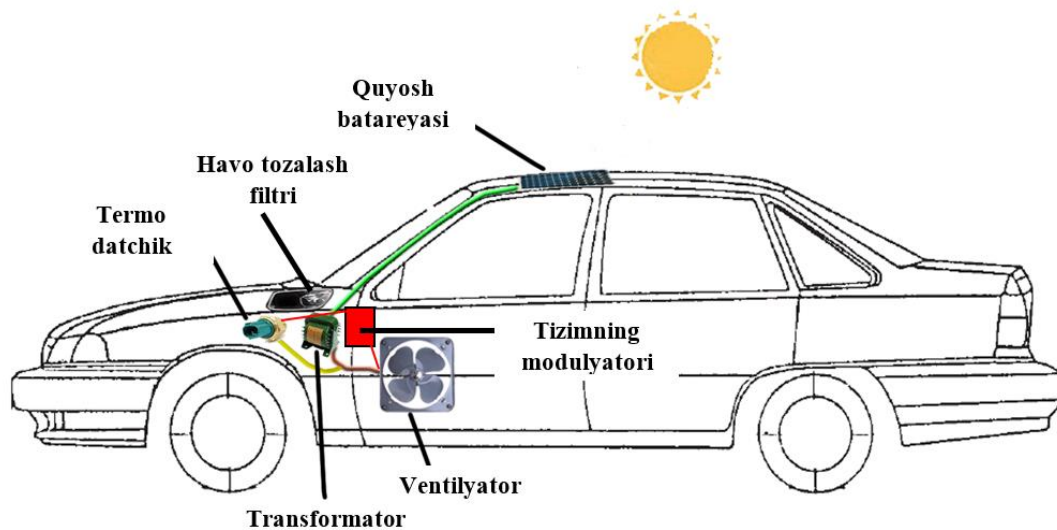
4.6-rasm. Nexia avtomobili misolida quyosh energiyasidan foydalanib, salonni sovutish tizimining printsiptial sxemasi.

1-tizimni elektron boshqaruv bloki, 2-ventilyator, 3-havoni tozalash filtri, 4-akkumulyator batareyasi, 5-quyosh energiyasini elektr energiyasiga aylantirish qurilmasi,

6-havoning yoʻnalishi, 7-termodatchik.

Bu tizim avtomobilni ichki salonini bir xil haroratda ushlab turishga moʻljallangan boʻlib, haydovchi va yoʻlovchilarni avtomobilga joylashgan paytda tana haroratini koʻtarilib ketmasligi va shuni natijasida kishida shamollash alomatlarini oldini olishga qaratilgandir [9].

Bizning mamlakatimiz Markaziy Osiyoning markazida joylashganligi va boshqa mamlakatlarga koʻra nisbatan issiq oʻlka boʻlib, mamlakatimizning barcha xududlarida turli xil iqlim sharoitini kuzatamiz. Bunga koʻra yozning issiq kunlarida Andijon, Fargʻona, Namangan viloyatlarida harorat 30-35°C ni, Toshkent, Surxandariyo, Jizzax viloyatlarida harorat 32-37°C ni va Buxoro, Samarqan, Qashqadaryo viloyatlarida esa harorat 35-40°C ni tashkil etadi. Shuning uchun yuqorida keltirilgan haroratda avtomobillardan foydalanish haydovchiga qiyinchiliklar tugʻdiradi. Mana shu qiyinchiliklardan oz boʻlsada holi boʻlish maqsadida biz taklif etayotgan bu tizimni ishlab chiqarib boʻlingan avtomobillarga oʻrnatish uchun xususiy kichik ustaxona loyihalash rejalashtirilgan. U yerda avtomobillarga “Tyuning” xizmatini tashkillantirish va ish oʻrinlarini yaratish koʻzda tutilgan.

a)

b)

c)

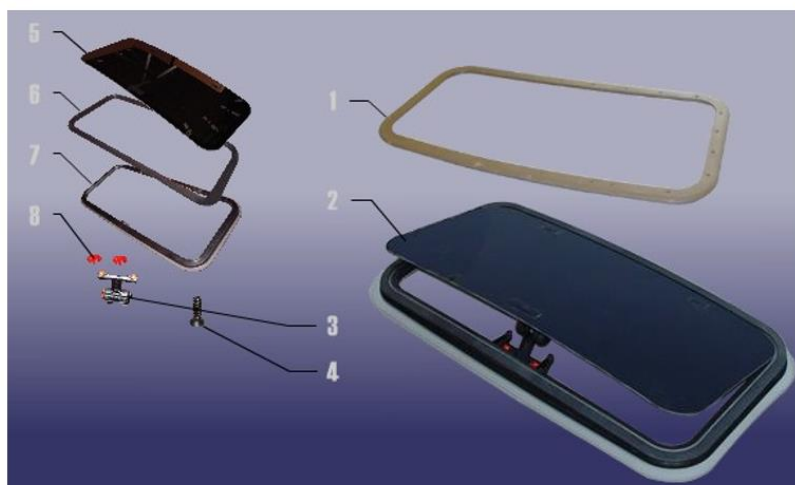
4.7-rasm. Tavsiya qilinayotgan quyosh panelining loyihasi.

Avtomobillarga oʻrnatilayotgan Lyuk qurilmasi oʻlchami 830 x 340 mm ni umumiy yuza 282200 mm² ni tashkil qiladi.

Hozirda kremniy Quyosh elementlaridan tuzilgan fotogeneratorlar FIKti 12-13 % ni tashkil qiladi. Masalan, Quyosh nurlanishi zichligi 800 Vt/m² boʻlganda bunday fotogeneratorlar 1 m² yuzadan 100 Vt quvvat beradi.

Shishadan qilingan shaffof qoplama va metaldan yasalgan taglik namlikka ancha chidamli bo'ladi [10].

Lyuk qurilmasining konstruksiyasi

4.8-rasm. Tavsiya etilayotgan konstruksiya loyihasi.

1-zichlagich, 2-lyuk elementi, 3-lyukni ochish mexanizmi,

4-lyukni qotirish buragichi, 5-lyuk oynasi, 6-germetik zichlagich, 7-lyuk o'zagi, 8-qopqoq.

ADABIYOTLAR ROYXATI (REFERENCES)

1. Ahmadjonovich, T. (2022). „rayev Shoyadbek Avtomobillarda ishlatiladigan yuqori bosimli gaz ballonlarida ishlatiladigan kompozitsion polimer materiallar taxlili. Ilmiy impuls.
2. Tўраев, Ш. А. (2021). Автомобиль втулкаларининг ҳар хил полимер материалларини ейилишини аниқлаш.
3. Tўраев, Ш. А. (2022). Автомобилларда ишлатиладиган пластик деталларига қўйиладиган талаблар ва уларнинг механик хоссаларини тадқиқ қилиш.
4. Shoyadbek, T. (2023). LACETTI GENTRA AVTOMOBILINING NAZORAT-OLCHOV ASBOBLARI PANELIGA GAZ BALLONLI MOSLAMA UCHUN DATCHIK ORNATISH LOYIHASI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 3(32), 79-81.
5. Axmadjonovich, T. R. S. (2023). YENGIL AVTOMOBILLARDA ISHLATILADIGAN DETALLARINING YEYILISHINI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH. *Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari*, 1(1), 332-336.
6. Qosimov, I., & To'raev, S. (2023). ZAMONAVIY AVTOMOBILLARINING RUL TORTQILARIDA QO'LLANILADIGAN KOMPOZITSION POLIMER MATERIALLARI. *Scientific Impulse*, 1(10), 1854-1856.

7. Ahmadjonovich, T. R. S. A. I., & KOMPOZITSION, Y. B. G. B. I. (2022). POLIMER MATERIALLAR TAXLILI. Ilmiy impuls.
8. Axmadjonovich, T. S. (2023). KOMPOZIT POLIMER MATERIALLARNING Atrof-muhitga VA INSON SOG'LIGIGA TA'SIRI. *Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali*, 11, 666-669.

**ZAMONAVIY TA'LIMDA YOSHLARNING LIDERLIK QOBILIYATINI
SHAKLLANTIRISH**

Umrzaqova Gulchehra Abdurasuljon qizi

Yo'ldasheva Nigora Sodiqjon qizi

*“ALFRAGANUS UNIVERSITY” Pedagogika fakulteti, Psixologiya (faoliyat
turlari) 2-kurs talabalari.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada texnologik taraqqiyot davrida yoshlarda nafaqat o'zini rivojlantira olish, balki jamiyatni ijobiy o'zgarishlarga chorlay olish qobiliyatlarini shakllantirish haqida fikr yuritilgan. Shuningdek liderlik qobiliyatlarining mohiyati, uni shakllantirish omillari va metodlari haqida fikr bildiriladi. Hamda hozirgi paytda yoshlar uchun liderlikka doir ta'lim va tarbiyaning muhim roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar

Liderlik xususiyatlari, liderlik qobiliyatlari, hamkorlik, jamiyat, Amerikalik mutaxassis Warren Bennis, siyosatshunos James mac Gregor Burns, Jon Kuinsi Adams.

*«Agar sizning harakatlaringiz boshqalarni ko'proq orzu qilishga, ko'proq o'rganishga va
o'z ustida ishlashga ilhomlantirsa, u holda siz lidersiz».*

Jon Kuinsi Adams.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimida qilinayotgan islohotlar, ularning maqsad va yo'nalishlari, bugungi kunda mamlakatimizning poydevorini mustahkamlashda, mamlakatimiz taraqqiyotida yurtimizning buyuk davlatga aylanishida ta'lim tarbiya ishlarini oqilona yo'lga qo'yish, fuqarolarni zamonaviy ilm fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish benihoya katta ahamiyatga ega. Chunki taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan yetuk, murakkab texnologik bilimlarni egallagan, irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan, yuksak salohiyatli odamlar hal etadi. Kelajak taqdirimizga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omil - fan-texnika, ma'daniyat-ma'rifat, ta'lim-tarbiya hamda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar borasida yangiliklar va yutuqlarni, jahon mamlakatlari tajribalarini ke'ng ko'lamda o'rganish, rivojlantirish va hayotga tatbiq etish hisoblanadi.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan, axborot asri bo'lgan bu davrda, o'sib kelayotgan yosh avlodni zamonamizga mos tarzda ta'limning zamonaviy shaklida o'qitish, ularni texnologiyamizning yutuqlaridan unumli foydalanishga o'rgatish asosiy vazifa bo'lib, bunga o'qituvchi ustozlar malakasini yanada oshirish orqali erishish mumkin. Yoshlarimizda yuksak bilim, ma'naviy ijodkorlik, kreativlikka urg'u berish,

imkoniyatlarini oshirish, ularda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish zamonning talabi va jamiyat rivojlanishi uchun muhim qadamlardan biridir.

Shuning barobarida zamonaviy ta'limni rivojlantirish uchun ta'lim tizimida yangi loyihalar, yangi darsliklar va taraqqiyot asriga mos sohalarni rivojlantirishga urg'u berishni ko'rib chiqishdir. Bunda o'rta maktab yoshidagi o'quvchilarga o'z o'zini boshqarish, liderlik darslarini innovatsion usullarda ayni shu yoshidan o'rgatishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ymog'imiz kutilgan natijalarga erishish yo'lida ilk qadam bo'lsa ajab emas. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi faqat bilim berishdan iborat emas, balki o'zgaruvchan muhitda raqobatbardosh, innovatsion fikrlashga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalash uchun xizmat qiladi. Bunda ta'lim muassasasi rahbarlarining liderlik qobiliyati va boshqaruvdagi samaradorligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ta'limda liderlik bu – faqat boshqaruv emas, balki jamoadagi barcha a'zolari birlashtirish, ularga ilhom berish va muvaffaqiyat sari yo'naltirish san'atidir.

- Inson o'zining qilayotgan ishidan mamnun bo'lishi, muvaffaqiyatga olib boradigan dastlabki ma'lumotlarni aniq bilishi, muvaffaqiyatlar uning hayotiga qanday foyda va ijobiy jarayonlarni, hislarni olib kelishini barvaqtroq anglashi, harakat qilishi, izlanishi, o'zi kabi tengdoshlariga motivatsiya bera olishi, psixologik nuqtai nazardan ham uning tan olinishi, o'ziga bo'lgan ishonchini yanada oshirib, yuksakroq marra larni egallashida turtki bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu esa bevosita yurtimiz ravnaqiga ham o'zining ijobiy samarasini ko'rsatmay qolmaydi.

- Liderlik bu alohida shaxs, shu bilan birga guruhga ta'sir ko'rsata olish qobiliyati bo'lib, barchaning harakatlarini tashkilot maqsadlariga erishishga yo'naltiradi. Liderlik so'zining ma'nosi inglizcha "lider" so'zidan olinib, tarjima qilinganida "rahbar", "qo'mondon", "yo'l boshchi", "yetakchi" degan ma'noga ega. Ma'lum muammoni yechishda guruh liderni ilgari suradi. Leadersiz hech bir guruh faoliyati yuqori natija ko'rsata olmaydi. Liderni ma'lum maqsad uchun kishilar guruhini birlashtira oladigan shaxs sifatida qarash mumkin.

- Liderlik xususiyatlari o'z ichiga jamoaga ta'sir qilish, maqsad va vazifalarini aniqlagan, xatti-harakatlariga mas'uliyat bilan yondashuvchi, jamoa bilan birdamlikda ishlovchi, ish jarayonini, an'analarni o'zgartiruvchi, umumiy maqsadlar sari intiluvchi va o'z izdoshlarini tarbiyalovchi shaxslargina liderlik xususiyatlariga ega bo'ladi. Rahbarning xulqi, madaniyati va axloqi xodimlarga ta'sir etishning muvaffaqiyatini belgilaydigan omillardan biri hisoblanadi.

Liderlik qobiliyati - bu biror shaxsning yoki jamoaning ma'lum bir maqsad sari ilhomlantira olib va ularga ta'sir ko'rsata olish hamda boshqarish qobiliyati hisoblanadi. Lider shaxsda tashabbuskorlik, mas'uliyat hissi va empatiya yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak. Liderlik har doim ham tug'ma bo'lavermaydi. Uni har doim har qanday yoshda shakllantirib rivojlantira olish mumkin.

Bu borada *Amerikalik - yetakchilik bo'yicha mutaxassis Warren Bennis* "Liderlar tug'ilmaydilar - ularni tarbiya qilish, o'rgatish mumkin. Har bir inson xos tarzda lider bo'la oladi, agar uning salohiyati ochilsa" deya e'tirof etgan.

Liderlik qobiliyatini shakllantirishda katta ta'sir etuvchi omillarga ijtimoiy, individual va psixologik omillarni kiritish mumkin.

Individual omillarga birinchi navbatda intellektual salohiyati, xarakter xususiyati temperamenti hamda shaxsiy motivlarini misol qilib keltirish mumkin.

Ijtimoiy omillarga avvalo oila muhitini qo'llab quvvatlay olishini, jamiyatdagi rolini, guruh ichidagi unga bo'lgan munosabatlarni kiritish mumkin.

Psixologik omillarga esa lider shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi, stressga chidamliligi, har xil vaziyatlarda tez va to'g'ri qaror qabul qila olishi kabi xislatlarni shakllantirish kabilar kiradi.

Liderlikni shakllantirishda inson avvalo o'zini turli guruhlarda - mas'uliyatni zimmasiga olib qaror qabul qila olishi, muammoli vaziyatlarda mukammal yechimlar o'ylab topishi va jamoani boshqara olishi kabi holatlar bilan o'zini sinab ko'rishi tavsiya etiladi. Bunday vaziyatni birinchi bo'lib kichik guruhlarda sinab ko'rishdan boshlagan ma'qul.

Shaxs o'zida liderlikni shakllantirishda yetakchi liderlardan tavsiya va ko'nikmalar olib shaxsiy rivojlanishi ham mumkin.

Hozirgi paytda jamiyatdagi raqobatbardosh muhit, texnologik taraqqiyotdagi yoshlarning faolligi va tashabbuskorligi katta ahamiyatga ega bo'lmoqda. Shuning uchun yoshlarda liderlik qobiliyatini shakllantirish zarur hisoblanmoqda va bunda ta'lim va tarbiya muhim o'rin tutadi.

Dunyoning rivojlangan davlatlarida liderlikni rivojlantirishda ta'lim va tarbiyaga katta e'tibor qaratilgan. Masalan: Singapurda liderlik dasturlari orqali rahbarlar strategik boshqaruv va o'zgarishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

AQShda ta'lim rahbarlari uchun transformatsion liderlikka asoslangan maxsus dasturlar mavjud bo'lib, bunda innovatsiyalarni joriy etish va jamoani boshqarish o'rgatiladi.

Liderlikni ta'lim tarbiyadagi mohiyati faqat boshqaruv ko'nikmalarini shakllantirishgina emas, balki liderlikka nomzod shaxsda mustaqil fikrlay olish, qarorlar qabul qilish, jamoa bilan ishlay olish, auditoriyani ishonchini ola bilish, o'zida mas'uliyatni shakllantirish, muloqot madaniyatini rivojlantirish o'zgalarga hurmat ko'rsata bilish kabi jihatlarni o'rgatish va ko'nikma hosil qilib, malakasini oshirish kabilar hisoblanadi.

Ta'lim tizimi orqali turli liderlikka oid darslar, qo'shimcha kurslar orqali tashabbuskorlik va faollikni rivojlantirish mumkin. Jamoaviy loyihalar va tanlovlar esa ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlab beradi.

Tarbiya orqali ya'ni oiladagi tarbiya sabab bolada yoshligidan mustaqil fikrlash, javobgarlikni his qilish, va qat'iyatli bo'lish shakllantiriladi.

Liderlik borasida siyosatshunos James Mac Gregor Burns " Haqiqiy liderlar - bu o'z izdoshlari bilan birgalikda o'sadigan, o'zgaradigan va jamiyatni o'zgartiradigan shaxslardir. Liderlik - bu shaxsiy ta'sir emas, balki jamiyatga xizmat qilish vositasi" deya ta'kidlagan.

Demak xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, liderlik jamiyatda katta ahamiyatga ega yani yoshlarda liderlik qobiliyatlarini shakllantirish bu faqatgina shaxsiy yutuq emas jamiyat taraqqiyoti uchun muhim hisoblanar ekan. Shuning uchun ta'lim va tarbiya jarayonlarida liderlik fazilatlarini aniqlab uni yanada rivojlantirish muhim sanaladi. Liderga katta bosim bo'lgan paytlari sabru bardoshi bilan buni yengib jamoa uchun kurasha olishi muhim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A.Karimovning shunday so'zlari bor: *" Rahbar odam boshqalardan ko'ra uzoqni ko'rishi va chuqurroq o'ylab ish olib borishi kerak. Ya'ni rahbar ertangi kunimizni, bir qadam emas 2 qadam uzoqroq ko'rishi lozim"*Demakki lider rahbarlarimizning mas'uliyati biz o'ylaganimizdanda kattaroqdir.

Ta'limda liderlikni rivojlantirish tizimni isloh qilish va ta'lim sifatini oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Biroq, liderlikni rivojlantirishda kadrlar yetishmovchiligi, resurslar cheklovi va o'zgarishlarga qarshilik kabi dolzarb muammolarni hal qilish zarur. Bugungi kunda yurtimizda ham ta'limda liderlikni rivojlantirish, tizimni isloh qilish va ta'lim sifatini oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Biroq liderlikni rivojlantirish uchun kadrlar yetishmovchiligi , resurslar cheklovi va o'zgarishlarga qarshilik kabi dolzarb muammolarni hal qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Umumiy (Notibbiy) psixologiya bo'yicha milliy standartlar. Toshkent-2024
2. Z.T.Nishonova. "Psixologik xizmat" o'quv qo'llanma 2007.
3. Sh.M.Baratov.Psixologik xizmat o'quv qo'llanma. 2018.
4. O'skanov. M, Qulmatova. O, Tursinmatova. N. (2023). Umumta'lim maktablari ta'lim sifatini takomillashtirishda maktab amaliyotchi psixologlarining o'rni. –
5. Abdullayev A.A. Boshqaruv va liderlik psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. Karimova Z.M. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
7. Kattabekov M. Psixologik xizmat va liderlik faoliyati. – Toshkent: Ma'rifat, 2021.

8. Tursunova D.X. Psixologik yondashuvlar asosida liderlikni shakllantirish. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2023.
9. Sharipov M.A. Yoshlar psixologiyasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020
10. Burns J.M. Yetakchilik va jamiyatdagi o'zgarishlar. – New York: Harper & Row, 1978.
11. Bennis W. Liderlik haqida: haqiqat va afsonalar. – Toshkent: Tarjimonlar nashriyoti, 2020.
12. Otabek Xasanov, Liderlar kitobi- Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2023.

**TADBIRKORLARGA BIZNESDA MUVAFFAQIYATGA ERISHISHDA YORDAM
BERADIGAN KASBIY TA'LIM DASTURLARI, SEMINARLAR VA TA'LIM
TASHABBUSLARI**

Saparboyev Akbarbek Marks O'g'li

Osiyo Xalqaro Universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tadbirkorlar uchun biznesda muvaffaqiyatga erishishda yordam beradigan kasbiy ta'lim dasturlari, seminarlar va ta'lim tashabbuslari tahlil qilinadi. O'zbekiston va jahon miqyosida tadbirkorlarning malakasini oshirishga qaratilgan turli ta'lim shakllarining amaliy foydasi ko'rsatilgan. Maqolada kasbiy ta'limning tadbirkorlar uchun zaruriyati, seminarlar va treninglarning amaliy ahamiyati, raqamli ta'lim vositalarining imkoniyatlari, shuningdek, hayot davomida ta'lim olish tamoyili va uning tadbirkorlik sohasidagi o'rni muhokama qilinadi. Ushbu tadbirkorlarni ta'lim bilan ta'minlash orqali mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, innovatsiyalarni joriy qilish va iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkinligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Tadbirkorlik, kasbiy ta'lim, seminar, tashabbus, raqamli ta'lim, ta'lim olish, biznes malaka, innovatsion yondashuv, raqobatbardoshlik, iqtisodiy barqarorlik, masofaviy ta'lim, sun'iy intellekt, raqamli texnologiya.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida dunyo mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishning barqaror modelini shakllantirish uchun xususiy sektorni rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Bu jarayonda tadbirkorlik faoliyati muhim harakatlantiruvchi kuch sifatida maydonga chiqmoqda. Chunki aynan tadbirkorlik yangi ish o'rinlarini yaratish, innovatsiyalarni joriy qilish, mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Tadbirkorlikning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi esa, o'z navbatida, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega inson kapitaliga bog'liq. Shuning uchun ham mamlakatimizda va jahon miqyosida tadbirkorlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim va malakasini oshirishga qaratilgan kasbiy ta'lim dasturlariga, seminar va treninglarga, ta'lim tashabbuslariga alohida urg'u berilmoqda. Xususan, kasbiy ta'lim orqali tadbirkorlar biznes-reja tuzish, marketing strategiyalarini ishlab chiqish, raqamli texnologiyalardan foydalanish, moliyaviy savodxonlik kabi dolzarb yo'nalishlarda bilimga ega bo'lishadi. Shuningdek, seminarlar va treninglar orqali tajriba almashish, innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirish imkoniyati kengayadi. Ta'lim tashabbuslari, ayniqsa, davlat va nodavlat tashkilotlar tomonidan yo'lga

qo'yilayotgan grantlar, inkubatsiya va akseleratsiya dasturlari orqali yangi g'oyalarni amalga oshirish uchun qulay muhit yaratilmoqda.

ASOSIY QISM

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi tadbirkorlikni o'qitish uslublarini tubdan o'zgartirmoqda. Onlayn platformalar, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari, mobil ilovalar va virtual treninglar orqali bilim olish jarayoni yanada tez, qulay va individual tarzda amalga oshirilmoqda. Bu esa tadbirkorlarning zamonaviy sharoitlarda o'z salohiyatini to'liq namoyon qilishiga xizmat qiladi. Quyida aynan tadbirkorlar uchun zarur bo'lgan kasbiy ta'lim dasturlari, seminarlar va ta'lim tashabbuslari tahlil qilinadi, ularning amaliy foydasi va istiqbollari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, uzluksiz ta'lim — “hayot davomida o'qitish” tamoyili asosida tadbirkorlik sohasida o'zini rivojlantirish imkoniyatlari ham yoritib beriladi.

Kasbiy ta'lim dasturlarining zarurati. Zamonaviy iqtisodiyotda tadbirkorlik — innovatsion g'oyalarni amalga oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va mamlakat iqtisodiy o'sishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ammo muvaffaqiyatli tadbirkor bo'lish uchun tabiiy iste'dod yoki intilish yetarli emas — bu jarayon bilim, tajriba va uzluksiz o'rganishni talab qiladi. Aynan shu yerda kasbiy ta'lim dasturlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy ta'lim dasturlari tadbirkorlarga quyidagi asosiy ko'nikmalarni egallash imkonini beradi:

Biznes-reja tuzish – bozor tahlili, mahsulot strategiyasi, investitsiya hisob-kitoblari;

Moliyaviy savodxonlik – budjetlashtirish, xarajatlar tahlili, foyda va zarar balansini tuzish;

Menejment va rahbarlik – jamoani boshqarish, motivatsiya va qaror qabul qilish;

Marketing asoslari – mahsulotni bozorga chiqarish, iste'molchilarni jalb qilish va raqobat tahlili.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasbiy tayyorgarlikdan o'tgan tadbirkorlarning muvaffaqiyat darajasi ancha yuqori bo'ladi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, “Start and Improve Your Business (SIYB)” dasturida qatnashgan tadbirkorlarning 75 foizi o'z biznesini barqaror saqlab qolishga erishgan (ILO, 2020).

Amaliyotga yo'naltirilgan o'quv metodikalari. Kasbiy ta'lim dasturlarining muhim jihatlaridan biri — ularning amaliyotga yo'naltirilganligidir. Darslar ko'pincha seminar, trening, rolli o'yinlar, keys-stadiylar (case study) va biznes-lab formatlarida o'tkaziladi. Bu esa ishtirokchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki real muammolarni yechish ko'nikmasini ham beradi.

Mintaqaviy va ijtimoiy tenglikni ta'minlash. Kasbiy ta'lim dasturlari, ayniqsa, chekka hududlar va ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan joylarda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida muhim rol o'ynaydi. Ular ayollar, yoshlar, nogironligi bor

shaxslar uchun iqtisodiy imkoniyatlar eshigini ochadi. **Raqamli va moslashuvchan ta'lim formati.** So'nggi yillarda kasbiy ta'lim dasturlari tobora raqamli shaklga o'tayapti. Online kurslar, vebinarlar, video darsliklar orqali ko'plab tadbirkorlar o'z ish joyidan chiqmagan holda ta'lim olish imkoniga ega bo'lishmoqda. Ayniqsa pandemiya davrida bunday moslashuvchan model juda katta samara bergan.

Platformalar misolida: **EdX, Coursera** – dunyo miqyosida tan olingan onlayn kurslar;

Skillbox.uz, Najot Ta'lim – O'zbekistonda IT, marketing, dizayn kabi sohalarda o'quv kurslarini taklif etmoqda;

ZiyoNET – mahalliy ta'lim portali orqali bepul resurslar bilan ta'minlanadi.

Innovatsion fikrlash va barqaror rivojlanish. Zamon talabiga mos ta'lim dasturlari tadbirkorlarni innovatsion fikrlash, kreativ yondashuv va ekologik barqarorlikka yo'naltiradi. Ayniqsa, "yashil iqtisodiyot", "raqamli transformatsiya", "ijtimoiy tadbirkorlik" kabi yangi yo'nalishlar aynan ta'lim orqali amaliyotga tadbiiq etilmoqda.

Seminarlar va treninglarning amaliy foydasi. Zamonaviy biznes olamida doimiy o'zgarishlar, raqobat va texnologik yangiliklar tadbirkorlardan tezkor qaror qabul qilish, muqobil yo'llarni izlash va zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishni talab etadi. Shu sababli seminarlar va treninglar nafaqat bilim beruvchi vosita, balki amaliy tajriba almashish, o'zaro tarmoq (networking) hosil qilish va biznes strategiyalarini yangilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Real muammolarga yechim toppish. Seminar va treninglar tadbirkorlarga o'z biznes faoliyatida duch kelayotgan dolzarb muammolarni tahlil qilish va ularning samarali yechimlarini izlab topish imkonini beradi. Misol uchun, soliq tartib-qoidalari, marketing strategiyasi yoki mijozlar bilan ishlash bo'yicha interaktiv mashg'ulotlar orqali ishtirokchilar real misollar asosida muammolarni bartaraf etishni o'rganadilar.

Networking – hamkorlik aloqalarining kengayishi. Seminarlar — bu faqat bilim olish maydoni emas, balki yangi hamkorliklar, sherikliklar, investorlar bilan tanishish imkoniyatidir. Tadbirkorlar bir joyda to'planib, o'z tajribalari, muvaffaqiyatsizliklari va yutuqlari bilan bo'lishadilar. Bu esa bir-biridan o'rganish, yangi g'oyalarni tug'dirish va qo'shma loyihalar boshlashga asos yaratadi.

Ilmiy-nazariy bilimlarning amaliyot bilan uyg'unligi. Treninglar ko'pincha tajribali biznes murabbiylari, amaliyotchilar, yirik kompaniyalar rahbarlari tomonidan olib boriladi. Ular o'z faoliyatlaridan real misollar keltiradi, bu esa nazariy bilimlarning hayotiy kontekstda mustahkamlanishini ta'minlaydi. Ayniqsa, keys-stadiy (case study), rol o'yinlari, interaktiv savol-javoblar orqali bilimlar ongli ravishda o'zlashtiriladi.

Mavzulashtirilgan treninglar va sektor bo'yicha yo'naltirish. Bugungi kunda trening va seminarlar an'anaviy shakldan uzoqlashib, aniq maqsadli auditoriya va soha doirasida tashkil etilmoqda. Masalan: **Ayollar tadbirkorligi** bo'yicha maxsus treninglar (masalan, UN Women bilan hamkorlikdagi loyiha);

IT-startaplar uchun innovatsion seminarlar (Digital Nation, IT-Park);

Qishloq xo‘jaligi biznesi bo‘yicha mahalliy fermerlar uchun agro-biznes treninglari.

Bunday yo‘naltirilgan treninglar o‘quv dasturlarining samaradorligini oshiradi, chunki ishtirokchilar o‘z sohasi uchun dolzarb bilimlarni oladi.

O‘zini rivojlantirish va motivatsiya. Seminar va treninglar shaxsiy rivojlanish, ishonch hosil qilish va ichki salohiyatni kashf etish vositasidir. Ko‘plab ishtirokchilar nafaqat yangi bilimlar, balki o‘ziga bo‘lgan ishonch, yangi motivatsiya bilan ta‘minlanadi. Bu esa ularning biznes yuritishga bo‘lgan yondashuvini o‘zgartiradi. Motivatsion chiqishlar, muvaffaqiyatli tadbirkorlar bilan uchrashuvlar va tajriba hikoyalari ko‘pchilik uchun ilhom manbaiga aylanadi. “Biznesda muvaffaqiyatga erishganlar” seminarlarida ishtirok etgan yoshlarning 72 foizi o‘z faoliyatini boshlashga jur‘at topgani aniqlangan (Youth Business Report, 2023).

Ta‘lim tashabbuslari va davlat qo‘llab-quvvatlovi. Mamlakat taraqqiyoti va iqtisodiy barqarorlikka erishishda tadbirkorlikni rivojlantirish eng muhim strategik yo‘nalishlardan biridir. Ayniqsa, bu jarayonda kasbiy-ta‘lim tashabbuslari va davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan tizimli qo‘llab-quvvatlov muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi tomonidan tadbirkorlar uchun yaratilayotgan qulay sharoitlar, bepul o‘quv dasturlari, grantlar va qonuniy yengilliklar bu borada samarali natijalar bermoqda.

Davlat dasturlari va qonunchilik asosidagi tashabbuslar. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha bir qator huquqiy va tashkiliy asoslar shakllantirildi. Jumladan: “Yoshlar – kelajagimiz” davlat dasturi doirasida o‘quv markazlari tashkil etilib, minglab yoshlar kasb-hunarga va tadbirkorlik asoslariga o‘rgatilmoqda;

Prezident qarori (PQ–3777-son, 2018-yil) asosida yosh tadbirkorlar uchun imtiyozli kreditlar, o‘quv grantlari va mentorlardan iborat tizim joriy etildi;

“Har bir oila – tadbirkor” dasturi orqali oilaviy biznesni boshlamoqchi bo‘lgan fuqarolarga o‘quv kurslari hamda boshlang‘ich kapital bilan yordam ko‘rsatilmoqda.

Bu kabi tashabbuslar ishsizlikni kamaytirish, aholining turmush darajasini oshirish va ayniqsa ayollar, nogironligi bo‘lgan shaxslar va chekka hudud yoshlari uchun imkoniyatlar yaratishga xizmat qilmoqda.

Maxsus o‘quv markazlari va grant asosidagi kurslar. Davlat tomonidan tashkil etilgan va qo‘llab-quvvatlanayotgan kasb-hunar maktablari, tadbirkorlik markazlari, “Business Incubator” kabi tashabbuslar amaliy bilim olish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ularda quyidagi yo‘nalishlarda o‘quvlar olib borilmoqda:

Biznes reja tuzish va loyiha yaratish;

Soliq, huquqiy va moliyaviy savodxonlik;

Innovatsion texnologiyalar asosida biznes yuritish;

Eksportga yo‘naltirilgan faoliyatni boshlash.

Ta'lim tashabbuslari doirasida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda ham keng ko'lamli o'quv dasturlari amalga oshirilmoqda.

Raqamli platformalar orqali masofaviy o'qitish. Davlat tashabbuslari faqatgina an'anaviy ta'lim shakllari bilan cheklanib qolmasdan, raqamli imkoniyatlarga ham keng yo'l ochmoqda. Jumladan: **“ZiyoNET”**, **“my.gov.uz”**, **“online-maktab.uz”**, **“Soliq akademiyasi”** kabi platformalarda bepul video darslar, ma'ruzalar, seminarlar e'lon qilinmoqda;

“Biznesni rivojlantirish platformasi” orqali o'z biznesini boshlamoqchi bo'lgan fuqarolar o'quv materiallari, biznes reja shablonlari va konsultatsiyalarni onlayn tarzda olishlari mumkin;

Elektron hukumat tizimi orqali ro'yxatdan o'tish, litsenziyalar olish, soliq deklaratsiyasi topshirish kabi ko'plab byurokratik jarayonlar soddalashtirilmoqda.

Bundan tashqari, bir qator tashabbuslarda o'zini ko'rsatgan tadbirkorlarga davlat tomonidan moddiy rag'batlantirish mexanizmlari ham mavjud:

Tadbirkorlik tanlovlarida g'olib bo'lganlar uchun **yutuqli grantlar, subsidiya va imtiyozli kreditlar**;

Innovatsion mahsulot ishlab chiqargan subyektlar uchun **soliq yengilliklari va patentlar qo'llab-quvvatlovi**;

Eng faol o'quvchi-yoshlar uchun **tashqi mamlakatlarda tajriba almashish dasturlari**.

Raqamli ta'lim vositalari: imkoniyat va istiqbollar. Raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur kirib kelgani singari, tadbirkorlikni o'qitish va unga oid ko'nikmalarni shakllantirishda ham katta burilish yasadi. An'anaviy o'qitish shakllariga muqobil tarzda joriy etilayotgan raqamli ta'lim vositalari, xususan onlayn kurslar, mobil ilovalar, vebinarlar, sun'iy intellekt asosidagi maslahat tizimlari bugungi tadbirkorlar uchun keng imkoniyatlar eshigini ochmoqda.

Onlayn ta'lim platformalari — bu istalgan joy va vaqtda ta'lim olish imkonini beruvchi zamonaviy vosita hisoblanadi. Ayniqsa, ishbilarmon va bandlik darajasi yuqori bo'lgan tadbirkorlar uchun masofaviy o'qitish qulay va samaralidir.

Mashhur platformalar: **Coursera, Udemy, EdX** — jahon darajasidagi oliy o'quv yurtlari tomonidan taqdim etilayotgan biznes kurslar; **Skillbox, Stepik** — texnik va marketing yo'nalishlaridagi kasbiy kurslar; O'zbekistonda esa **“ZiyoNET”**, **“EduMarket”**, **“IT-Park Online Academy”** kabi milliy platformalar keng qo'llanilmoqda. Ushbu platformalarda taqdim etilayotgan kurslar quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi: Startap boshlash asoslari; SMM, digital marketing, brending; Biznes-analitika va menejment; Moliyaviy savodxonlik va soliq tushunchalari.

Sun'iy intellekt va interaktiv texnologiyalarning o'rni. Raqamli vositalar tarkibida **sun'iy intellekt (AI)** asosida ishlovchi tizimlar bugun ta'limda shaxsiylashtirilgan yondashuvni joriy etmoqda. Misol uchun, foydalanuvchining bilim darajasi, qiziqishlari

va o'rganish uslubiga qarab mos kurs tavsiya qiluvchi tizimlar samarali o'quv jarayonini yaratadi.

Bugungi kunda aksariyat tadbirkorlar uchun eng qulay ta'lim shakllaridan biri bu mobil qurilmalar orqali o'qitishdir. Mobil ilovalar oddiy interfeys, qisqa darslar va interaktiv vazifalar orqali ta'limni tez va oson egallashga xizmat qiladi.

Vebinar va onlayn seminarlar orqali tajriba almashish. Raqamli ta'lim vositalari orqali doimiy ravishda o'tkazilayotgan vebinarlar, master-klasslar va jonli efirlar tadbirkorlik amaliyotiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Tajribali biznesmenlar, murabbiylar va muvaffaqiyatli loyiha rahbarlari tomonidan olib borilayotgan bu turdagi o'quv shakllari ishtirokchilarda real hayotga moslashtirilgan bilimlar shakllantiradi.

Kelajakda raqamli ta'lim vositalari quyidagi sohalarda yanada chuqurlashib borishi kutilmoqda:

Raqamli simulyatorlar yordamida biznes muhitini modellashtirish;

VR (virtual reallik) asosida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish;

Chekka hudud aholisini raqamli infratuzilma orqali kasbga yo'naltirish;

Ayollar va nogironligi bor shaxslar uchun **inklyuziv ta'lim modullarini** keng joriy etish.

Bundan tashqari, ta'limdagi sun'iy intellekt vositalari orqali samaradorlik monitoringi olib borilishi, o'quvchilarning natijalariga ko'ra avtomatik tahlil va takliflar berilishi orqali individual yondashuv kuchayadi.

Hayot davomida ta'lim olish tamoyili ("Lifelong Learning"). Bugungi tezkor axborot asrida raqobatbardosh bo'lish, o'z kasbiy faoliyatini zamon talablariga mos tarzda rivojlantirish har bir insondan uzluksiz o'rganishni talab qiladi. Ayniqsa, tadbirkorlar uchun bu tamoyil — muvaffaqiyat garovidir. Hayot davomida ta'lim olish (lifelong learning) — bu insonning butun hayoti davomida bilim va ko'nikmalarni muntazam ravishda yangilab borishidir.

Lifelong learning — zamonaviy tadbirkor uchun zarurat. Tadbirkorlik sohasida texnologiyalar, mijozlar talablari, marketing yondashuvlari tez-tez o'zgaradi. Bu holat har bir tadbirkordan zamonaviy bilimlar bilan qurollanishni, o'zini yangilab borishni talab qiladi. Lifelong learning konsepsiyasi doirasida:

Yangi texnologiyalarni o'zlashtirish;

Yangi mahsulotlar va xizmatlar bilan tanishish;

Raqobatchilar tajribasini tahlil qilish;

Raqamli savodxonlikni oshirish kabi qator bilimlar doimiy yangilanadi.

Shuningdek, bu tamoyil innovatsion yondashuvlarni tezroq joriy qilish, moslashuvchanlikni oshirish va qaror qabul qilish tezligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shaxsiy va kasbiy rivojlanishda uzluksiz ta'limning o'рни. Lifelong learning nafaqat kasbiy sohada, balki shaxsiy rivojlanishda ham katta ahamiyatga ega:

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshiradi;

Yangi tillarni o'rganish, kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi;

Psixologik barqarorlik, stressga chidamlilik, vaqtni boshqarish kabilar shakllanadi. Bu esa tadbirkorning o'z biznesiga yanada ongli, professional yondashishini ta'minlaydi.

Ta'limning turli shakllari: an'anaviy va innovatsion yondashuvlar. Hayot davomida ta'lim olish turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

Formal ta'lim — oliy va kasbiy o'quv yurtlaridagi rasmiy ta'lim shakllari;

Noformal ta'lim — seminarlar, treninglar, onlayn kurslar;

Informal ta'lim — tajriba almashish, kitob o'qish, podkastlar tinglash, suhbatlar orqali o'rganish.

Har bir tadbirkor uchun ushbu uchala shaklni uyg'unlashtirish, o'zini har doim rivojlantirib borishga intilish dolzarb hisoblanadi.

Hayot davomida ta'lim olishni amaliyotda qo'llab-quvvatlash uchun:

“Biznes klublar”, “Yoshlar innovatsiya markazlari”, “Mentorlik dasturlari” faoliyat yuritmoqda;

O'zbekiston Milliy kutubxonasi, Axborot-resurs markazlari tomonidan **ochiq seminarlar, master-klasslar** tashkil etilmoqda;

Mobil ilovalar va veb-portallar orqali har qanday yoshdagi kishilar bilim olish imkoniga ega bo'lmoqda.

XULOSA

Tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikka erishishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, davlatning ijtimoiy va iqtisodiy siyosatida alohida o'rin tutadi. Buning uchun tadbirkorlarga kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni beradigan kasbiy ta'lim dasturlari, seminarlar va ta'lim tashabbuslari ta'sirchan vositalar sifatida xizmat qiladi. O'zbekistonning hozirgi sharoitida iqtisodiyotni raqobatbardosh qilish, yangi ish o'rinlari yaratish va innovatsion yechimlarni joriy etishning asosiy vositasi — tadbirkorlarni ta'lim bilan ta'minlashdir.

Kasbiy ta'lim dasturlari tadbirkorlarning zamonaviy bilimlarga ega bo'lishini ta'minlaydi, ularni raqamli texnologiyalarni o'zlashtirishga, moliyaviy va marketing ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, biznesni boshqarishning samarali usullarini o'rganishga undaydi. Seminarlar va treninglar esa o'z navbatida amaliy tajriba almashish, innovatsion fikrlash va biznes strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratadi. Bu jarayonlar orqali tadbirkorlar o'z faoliyatlarini optimallashtirishga va raqobatbardosh mahsulotlar yaratishga erishadilar.

Xususan, raqamli ta'lim vositalari, masofaviy o'qitish va onlayn platformalar orqali ta'lim olishning yangi imkoniyatlari tadbirkorlar uchun ta'limning vaqt va joyga bog'liq bo'lmagan qulay shaklini taqdim etmoqda. Sun'iy intellekt va interaktiv texnologiyalar orqali o'qitish tizimi yanada shaxsiylashtirilgan va amaliy bo'lib,

tadbirkorlarga o'z bizneslarini muvaffaqiyatli boshqarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni olish imkonini beradi.

Shuningdek, hayot davomida ta'lim olish tamoyili (lifelong learning) tadbirkorlar uchun juda muhim ahamiyatga ega. Bu tamoyil tadbirkorlarga o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab, yangi texnologiyalarni o'zlashtirib, global iqtisodiy tendensiyalarga moslashishga imkon yaratadi. Ta'limning turli shakllari, shu jumladan an'anaviy va raqamli usullar, tadbirkorlarning o'z malakalarini va ko'nikmalarini yangilashga yordam beradi.

Jahon va o'zbek tajribasi shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlarni o'qitish, ularni kasbiy ta'lim dasturlari, seminarlar va ta'lim tashabbuslari orqali doimiy rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va mamlakatning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib qoladi. Shu bois, davlat va xususiy sektor tomonidan ko'rsatilayotgan ta'lim xizmatlariga e'tibor yanada kuchaytirilishi zarur.

Kelajakda tadbirkorlik sohasidagi ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi, inklyuziv ta'lim imkoniyatlari va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan tashabbuslar orqali iqtisodiyotning barcha sohalarida sifatli o'sish va barqaror rivojlanish uchun kuchli poydevor yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Labour Organization. (2020). Start and Improve Your Business (SIYB) Programme Report.
2. UNDP Uzbekistan. (2021). Inclusive Business Development Project Evaluation Report.
3. ATLAS Uzbekistan. (2022). Final Project Report.
4. World Economic Forum. (2021). The Future of Jobs Report.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Rasmiy Sayti. (2022). Yoshlar biznesini qo'llab-quvvatlash dasturi.

ESKROU (SHARTLI DEPONENTLASH)NING QO'LLANILISH SOHALARI

M.S.Fayzullaev

“PREMIUM LEGAL” advokatlik firmasi boshqaruvchi advokati -

Kalit so'zlar: Eskrou, shartli deponentlash, shartnoma, eskrou hisobi, saqlash, majburiyat, qurilish, majburiyatni ta'minlash, eskrou agent, onlayn savdoda eskrou, fuqarolik kodeksi yangi tahrir, qurilishda eskrou.

Eskrou (shartli deponentlash) – bu taraflar o'rtasidagi shartnomaviy majburiyatlarni ta'minlash maqsadida muayyan mablag'lar yoki aktivlarni uchinchi shaxs (eskrou agent) orqali ta'minlash mexanizmi bo'lib, u kelishilgan shartlar bajarilgandan so'ng mos ravishda ularni qabul qilib oluvchiga yetkazadi. Eskrou turli sohalarda qo'llaniladi va ushbu mexanizm huquqiy kafolatlarni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xaridor mol-mulk o'tkazilganligi to'g'risida tegishli ishonchli ma'lumotni olmagan mablag'larni ushlab turish uchun “neytral uchinchi tomonni” yoki “manfaatdor tomonni” tanlaydi. Garchi ko'pincha ko'chmas mulkni topshirish paytida qo'llanilsada, eskrou boshqa xaridlar uchun ham keng miqyosda ishlatilishi mumkin.

Eskrou hisobi - bu xaridor va sotuvchi o'rtasidagi xavfsiz hisob-kitoblar uchun maxsus hisob. U eskrou hisobi deb ham ataladi, chunki u ma'lum shartlar bajarilganda avtomatik ravishda bir egasidan ikkinchi egasiga o'tadi. Xaridor pulni depozit hisobvarag'iga qo'yadi va sotuvchi shartnomada ko'rsatilgan shartlar bajarilgandan so'ng uni olishi mumkin. Bank mustaqil vositachi sifatida ushbu shartlarga rioya etilishini nazorat qiladi. Eskrou shartnomasi yordamida nafaqat pul, balki qimmatli qog'ozlar va har qanday ko'char mulkni ham rasmiylashtirish mumkin. Bunday holda, vositachi nafaqat bank, balki, masalan, notarius ham bo'lishi mumkin. Kompaniyalar, masalan, sheriklardan tovarlar va xizmatlar uchun to'lovlarni amalga oshirishda eskrou shartnomalaridan ham foydalanadilar.

Hozirgi kunda Eskrou (shartli deponentlash) tizimidan foydalanish imkoniyatlari O'zbekistonda kam va yetarlicha malaka to'planiv ham ulguradi. Lekin ushbu tizimni tezroq joriy etish, O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi yangi tahririga batafsil kiritib o'tish, eskrou hisoblarini onlayn ochish imkoniyatlarini yaratish zamon talabi, taraflar uchun dolzarb huquqiy yechim hamdir.

Ko'chmas mulkda eskrou - bu savdoning barcha shartlari bajarilgunga qadar neytral uchinchi shaxs mablag'lar va muhim hujjatlarni ushlab turadigan tizim. Ushbu hisob tranzaksiya mablag'lari va tegishli hujjatlar uchun himoya vazifasini bajaradi. Xaridor ham, sotuvchi ham sotish shartlariga rozi bo'lganda, ular eskrou mexanizmini boshlaydilar. Xaridor ushbu holatda depozit hisobvarag'iga depozit qo'yish orqali

xaridni amalga oshirilishini va bitimga xohishini tasdiqlaydi. Shuningdek, u xaridorning bitimni o'z vaqtida va mas'uliyatli tarzda bajarishga tayyorligini ko'rsatadi.

Eskrou davrida xaridor uning holati ularning kutganlari va kelishilgan shartlarga mos kelishini ta'minlash uchun mulkni tekshirishi kerak. Ushbu tekshirish jarayoni strukturaning yaxlitligini, mulkning funksional jihatlarini va sotib olish qaroriga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan har qanday muammolar yoki kelishmovchiliklarning mavjudligini baholashni o'z ichiga oladi. Xaridor ipoteka shartnomasini yoki bitimni bajarish uchun zarur bo'lgan boshqa moliyaviy majburiyatlarni yakunlashi kerak.

Yakunlash: Shartnomada ko'rsatilgan barcha shartlar bajarilgandan so'ng, bitim yopilish bosqichiga o'tadi. Ushbu bosqichda eskrou agenti barcha zarur hujjatlar va shartlarning bajarilishini ta'minlaydi. Bu xaridor zarur moliyalashtirishni ta'minlaganligini, sotuvchi shartnoma bo'yicha o'z majburiyatlarini bajarganligini va boshqa kutilmagan holatlar yoki shartlar bajarilganligini tasdiqlashni o'z ichiga oladi. Ushbu shartlar bajarilgandan so'ng, eskrou agenti mablag'larning o'tkazilishini nazorat qiladi. Ular bitimda ishtirok etuvchi tegishli tomonlarga kelishilgan to'lovlarni to'laydilar. Bu odatda sotuvchiga mulk uchun to'lovni va ko'chmas mulk agenti komissiyalari yoki boshqa yopish xarajatlari kabi tegishli to'lovlarni o'z ichiga oladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston ko'chmas mulk bozorida ayniqsa yangi uylar uchun to'lov qabul qilib, ularni topshirmaslik va bundan kelib chiqib xaridorlarni aldash holatlari tez-tez uchramoqda. Fuqarolarni himoya qilish va uy-joy sotib olish jarayonini yanada shaffof qilish uchun eskrou hisoblari tizimi joriy etilmoqda. Endilikda uy-joy sotib olish bo'yicha kafolatli eskrou tizimi joriy qilinadi. Bunda developerlar o'zlari qurayotgan uylar sotuvini tashkil qilish bo'yicha banklar bilan shartnoma tuzadi, bu uylarni olmoqchi bo'lgan odamlar pulini quruvchiga emas, to'g'ridan to'g'ri bankka topshirishlari mumkin. Banklar esa yig'ilgan pulni quruvchiga resurs sifatida beradi. Shunda banklar quruvchi va xaridor o'rtasida ko'prik bo'lib, uy-joyini o'z vaqtida va sifatli qurib, egasiga topshirishga kafil bo'ladi. Bunday tizim dastlab Samarqand shahri, Yangiheyot va Sergeli tumanlarida bir yil davomida tajribadan o'tkazilishi belgilangandi¹⁴.

Eskrou hisobi tizimini joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Yangi mexanizmga muammosiz o'tishni ta'minlash uchun mas'ul davlat organlariga mazkur tartiblarni ishlab chiqish va joriy etish vazifasi yuklatildi. Bu O'zbekistonda shaffof va xavfsiz ko'chmas mulk bozori yo'lidagi muhim qadam bo'lib, bitimning barcha tomonlari uchun xavflarni kamaytiradi va qurilish sifatini oshirilish ham belgilandi.

O'zbekiston Respublikasining 29.09.2022 yildagi "Elektron tijorat to'g'risidagi" O'RQ-792-sonli qonunining 24-moddasiga asosan, Elektron tijorat sohasida pul

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.01.2025 yildagi PF-11-son "Uy-joy qurilishi sohasini yanada rivojlantirish, turar va noturar joy obyektlarini ulush kiritish asosida qurish jarayonini tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni

mablag'larini deponentlash (bundan buyon matnda «eskrou» xizmati deb yuritiladi) xaridorning to'langan pul mablag'larini shartnomaga doir tegishli majburiyatlar to'liq bajarilguniga qadar ushlab turish xizmatidir¹⁵.

Fikrimizcha, bugungu kunda juda ko'p savdo maydonchalarining operatorlari, to'lov xizmatlarini yetkazib beruvchilar va tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) yetkazib berish xizmatlarini ko'rsatuvchi yuridik shaxslar (bundan buyon matnda «eskrou» xizmatini ko'rsatuvchi deb yuritiladi) o'z axborot tizimlariga yoki bank hisobvaraqlariga «eskrou» xizmatini joriy etishi mumkin.

Hozirda advokat sifatida tadbirkorlik subyetklari duch kelayotgan katta bir mummolardan biri bu tovarlarni o'z vaqtida va sifatli yetkazib berilishi yoxud tovarlarning to'lovlar o'z vaqtida amalga oshirilishi ham katta muammo hisoblanadi. Ushbu holatda ham eskrou tizimini qo'llash mumkin deb o'ylaymiz. Tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun xaridor tomonidan to'lovni amalga oshirish chog'ida «eskrou» xizmatini ko'rsatuvchi to'langan pul mablag'larini xaridordan tovarlar (ishlar, xizmatlar) olinganligining tasdig'i olinguniga qadar saqlash huquqiga ega bo'ladi. «Eskrou» xizmatini joriy etishda tegishli shartnoma doirasida, agar tovar yetkazib berilmasa yoki tavsifga mos kelmasa, «eskrou» xizmatini ko'rsatuvchi pul mablag'larini xaridorga qaytaradi (asosli da'vo mavjud bo'lganda) yoki, agar tovar xaridor tomonidan olingan va qabul qilingan bo'lsa, pul mablag'lari sotuvchining hisobvarag'iga o'tkaziladi. Agar xaridor shartnoma bo'yicha majburiyatlarni bajarish muddati tugagach tovarlar (ishlar, xizmatlar) olinganligi faktini tasdiqlamasa yoki rad etmasa, pul mablag'lari shartnomada nazarda tutilgan muddatda avtomatik ravishda sotuvchining hisobvarag'iga o'tkaziladi.

Qurilishda eskrou. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.01.2025 yildagi PF-11-son Farmoniga asosan «Uy-joyning yagona hayotiy sikli» tamoyili doirasida obyektlarni ulush kiritish asosida qurish jarayonida ulushdorlarning huquqlari himoya qilinishini ta'minlash maqsadida shunday tartib o'rnatilsinki, unga muvofiq 2025-yil 1-iyuldan boshlab¹⁶:

- ulushli shartnoma bo'yicha mablag'lar ulushdor tomonidan vakolatli tijorat bankida quruvchi, ulushdor va tegishli tijorat banki o'rtasida tuziladigan shartnoma asosida ochilgan «eskrou» hisobvarag'iga ularning hisobini yuritish uchun joylashtiriladi va deponentlanadi;

ulushdorlarning uchinchi shaxslar oldidagi majburiyatlari va quruvchining majburiyatlari yuzasidan «eskrou» hisobvarag'i bo'yicha operatsiyalarni to'xtatib turish, mablag'larni xatlash yoki hisobdan chiqarishga yo'l qo'yilmasligi belgilandi.

¹⁵ O'zbekiston Respublikasining 29.09.2022 yildagi «Elektron tijorat to'g'risida»gi O'RQ-792-son Qonuni <https://lex.uz/docs/-6213382>

¹⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.01.2025 yildagi PF-11-son Farmoni - <https://lex.uz/uz/docs/-7353734>

Bundan tashqari tijorat banklari tomonidan quruvchilarga loyihaviy moliyalashtirish orqali ajratiladigan kreditlarning yillik foiz stavkasi “eskrou” hisobvaragʻida jamlangan mablagʻlar hajmidan kelib chiqib belgilanadi. Bunda “eskrou” hisobvaragʻida mablagʻlar koʻpayishi natijasida kredit foiz stavkasini pasaytirib borish tizimi yoʻlga qoʻyiladi.

Ulushli shartnomaga asosan qurilgan va qurilish-montaj ishlari tugallangan obyektidan foydalanish uchun ruxsatnoma berilgandan soʻng: “eskrou” hisobvaragʻida deponentlangan mablagʻlar tijorat banki tomonidan quruvchining qurilish uchun ajratilgan kreditini soʻndirish uchun yoʻnaltiriladi va qolgan qismi quruvchiga oʻtkazib beriladi. Quruvchi va ulushdor tomonidan ulushli qurilish obyektini ulushdorga topshirish toʻgʻrisidagi dalolatnoma imzolanadi.

Ulushdorning obyektga boʻlgan mulk huquqi kadastr organlari tomonidan davlat roʻyxatidan oʻtkaziladi.

Qurilish-montaj ishlari oʻz vaqtida tugallanmagan va undan foydalanish uchun ruxsatnoma olinmagan taqdirda har bir kechikkan kun uchun alohida qatʻiy belgilangan jarimalar joriy qilinadi va shartnoma yuzasidan muddatlar faqat ulushdorning roziligini olgan holda qoʻshimcha shartnoma tuzish orqali uzaytiriladi. Bunda obyekt loyihasmeta hujjatlarida koʻrsatilgan muddatdan olti oy oʻtgandan keyin foydalanishga topshirilgan taqdirda, ulushdor “eskrou” hisobvaragʻidagi deponentlangan mablagʻlarni ulushli shartnomani bir tomonlama bekor qilish orqali qaytarib olishi mumkin.

Shuningdek, ushbu Farmon bilan 2025-yil 1-iyuldan 2025-yil 31-dekabrga qadar “eskrou” hisobvaraqlari orqali hamda hozirda amalda boʻlgan ulushli ishtirok etish tartibida toʻgʻridan-toʻgʻri jalb qilish mexanizmi boʻyicha parallel ravishda taraflarning tanloviga koʻra amalga oshirilishi, 2026-yil 1-yanvardan boshlab faqat “eskrou” hisobvaraqlari orqali amalga oshirilishi belgilandi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-fevraldagi PF-26-sonli Farmoniga koʻra 2026-yil 1-yanvardan eskrou tizimi doirasida qurilishining kamida 50 foizini sotib olish uchun, kreditlar olish uchun, kvartirali uy-joylardan sotib olish uchun, kreditlar olish uchun, ushbu kreditlar boʻyicha Davlat byudjetidan subsidiyalar ajratilishi belgilangan¹⁷.

Onlayn savdolarida eskrou. Elektron tijorat va raqamli bozorlarda mijoz ishonchi juda muhim. Koʻp mijozlar onlayn sotuvchilarga ishonishda ikkilanadi, chunki nomuvofiq mahsulot olish yoki umuman mahsulot olmaslik xavfi mavjud. Bu xavflarni bartaraf etish maqsadida koʻpchilik onlayn sotuvchilar eskrou hisobvaraqlaridan foydalanadilar. Bu usulga koʻra, sotuvchining mablagʻlari faqat mahsulot xaridorga yetkazilib, tekshirilganidan keyingina chiqariladi. Shuningdek, onlayn bozorlar koʻplab sotuvchilar bilan ishlaydi. Masalan, onlayn market bozorlar oʻz bozoridagi

¹⁷ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 21.02.2025 yildagi PF-26-son Farmoni- <https://www.lex.uz/uz/docs/-7395923>

mahsulotlarning aksariyatini o'zi ishlab chiqarmaydi, balki sotuvchilar va xaridorlar o'rtasida vositachi sifatida harakat qiladi. Bu yerda sotuvdan tushgan mablag'lar to'g'ridan-to'g'ri onlayn market bozorlarga tegishli emas – katta qismi sotuvchilarga o'tkazilishi kerak, faqat ma'lum foiz qismi daromadi bo'lib qoladi. Elektron tijorat ishtirokchilarining deponentlangan pul mablag'lari "eskrou" xizmatini ko'rsatuvchining mulki hisoblanmaydi va ulardan uning har qanday kontragent oldidagi, shu jumladan davlat oldidagi majburiyatlarni bajarish uchun foydalanilishi mumkin emas.

Sotuvchilar bilan ishonchli munosabatlarni ta'minlash uchun aksariyat onlayn bozorlar sotuvdan tushgan mablag'larni avval eskrou hisobvaraqa qabul qiladilar va keyin ularni sotuvchiga va bozor komissiyasi sifatida saqlanadigan qismga taqsimlaydilar. Bizningcha, onlayn savdo marketlarida ham ushbi mexanizmning qo'llanilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Onlayn o'yinlarda eskrou. Onlayn o'yinlarda eskrou butun dunyo bo'ylab tranzaksiyalarni amalga oshirish usulini o'zgartirmoqda. Ushbu xizmatlar shartlar bajarilgunga qadar mablag'lar yoki aktivlarni ushlab turishning neytral mexanizmini ta'minlaydi. Ular elektron tijorat, ko'chmas mulk va hashamatli tovarlarda mashhur. Qiyinchiliklar tartibga solishning murakkabligi va kiberxavfsizlik tahdidlarini o'z ichiga oladi. Kelajakda o'sish blokcheyn va AI tomonidan boshqariladigan muvofiqlik bilan kutilmoqda.

Dream11, MPL kabi onlayn o'yin platformalari foydalanuvchilarga real pul ishlash imkoniyatini taqdim etadi. Foydalanuvchilar o'yinga kirish uchun qatnash jarimasi (entry fee) to'laydilar, va bu mablag'lar g'olibga mukofot puli sifatida to'lanadi. G'olib aniqlanguniga qadar, jamg'arilgan pul mablag'lari eskrou hisobvaraqa saqlanadi. Bu esa firibgarlik va moliyaviy xavflarni kamaytirishga yordam beradi.

Onlayn o'yinlar sohasida eskrou mexanizmi quyidagi holatlarda qo'llanilishi mumkin:

1. Ko'plab onlayn o'yinlarda foydalanuvchilar o'yin ichidagi narsalar, masalan, qurollar, kiyimlar yoki boshqa virtual aktivlarni sotib olishadi yoki sotishadi. Eskrou mexanizmi bu jarayonda ishtirok etib, xaridorning mablag'larini saqlaydi va faqat sotuvchi o'yin ichidagi aktivni yetkazib berganidan so'ng mablag'ni sotuvchiga o'tkazadi. Bu usul firibgarlikning oldini olishga yordam beradi.

2. Ba'zi hollarda foydalanuvchilar o'zlarining o'yin hisoblarini sotish yoki sotib olishadi. Eskrou xizmati bu jarayonda ishtirok etib, hisobning xavfsiz va ishonchli tarzda o'tkazilishini ta'minlaydi.

3. Onlayn o'yin turnirlarida ishtirokchilar yoki homiylar tomonidan taqdim etilgan mukofot pullari eskrou hisobida saqlanib, turnir natijalari aniqlangandan so'ng g'oliblarga tarqatiladi. Bu usul mukofotlarning adolatli taqsimlanishini ta'minlaydi.

– bu moliyaviy xizmat bo'lib, u onlayn o'yin turnirlari, mukofot jamg'armalari yoki boshqa raqobatbardosh o'yin tadbirlari uchun mablag'larni xavfsiz saqlashni

nazarda tutadi. Odatda, turnir tashkilotchilari, homiylar yoki boshqa hissa qo'shuvchilar mukofot puli yoki ishtirok haqlarini betaraf uchinchi tomon tomonidan boshqariladigan eskrou hisobvrog'iga joylashtiradi. Turnir yakunlanganidan so'ng, mablag'lar g'oliblarga yoki turnir qoidalariga muvofiq taqsimlanadi. Bu jarayon barcha ishtirokchilarga mukofot pullarining adolatli taqsimlanishiga ishonch hosil qilish imkonini beradi.

Masalan, agar yirik kibersport turniri 1 million dollarlik mukofot jamg'armasini taklif qilsa, ushbu mablag'lar turnir boshlanishidan oldin eskrou hisobiga joylashtiriladi. Bu esa ishtirokchilar, homiylar va muxlislarga mukofot pulining xavfsizligini va belgilangan tartibda tarqatilishini kafolatlaydi.

Fond bozorida eskrou. Eskrou fond bozorida aksiyalarni sotish va o'tkazishda ham qo'llanilishi mumkin. Kompaniyalar turli sabablarga ko'ra aksiyalarni eskrou hisobiga qo'yishadi. Agar aksiyalar boshqa kompaniya bilan qo'shilishda to'lovning bir qismi sifatida foydalanilsa, xaridor kompaniyaning bitimi tugaguniga qadar aksiyalarni eskrouga qo'yishadi. Xodimlarga nafaqa sifatida berilgan aksiyalar ma'lum muddatga xodim uchun cheklanishi mumkin. Bunday davrda xodimlar aksiyalarni bozorda sota olmaydilar, shuning uchun aksiyalar eskrouda o'tiradi.

Ba'zan aksiyalar eskrou holatida chiqariladi – bu esa aksiyalar egasiga ma'lum shartlar bajarilguniga qadar ularni topshirmaslikni anglatadi. Masalan, Hindistonda kompaniya aksiyalarni ommaviy sotuvga chiqarganda, agar aksiyalarning 90% dan ortig'i obuna qilinmasa, emissiya haqiqiy deb tan olinmaydi. Agar aksiyalarning 90% dan kam qismi xarid qilinsa, investorlarga ularning pullari qaytariladi. Bu jarayonni kafolatlash uchun kompaniya obunadan tushgan mablag'larni eskrou hisobvaraqa saqlashi shart. Shuningdek, aksiyalardan foydalanib ish haqi yoki bonus to'lovlarini amalga oshirishda ham eskrou hisobvaraqlar qo'llaniladi.

Fond bozorida eskrou shartnomasi - bu kompaniya va uning aksiyadorlarining manfaatlarini himoya qilish uchun ishlatiladigan huquqiy shartnoma. Ushbu shartnoma kompaniya aksiyalarining ma'lum miqdori kafillik hisobiga o'tkazilishi (eskrou hisobda saqlanishi) lozimligini belgilaydi, ya'ni belgilangan shartlar bajarilmaguncha ularni sotish yoki o'tkazish mumkin emas. Bu potensial firibgarlik harakatlaridan xavotirlangan investorlar uchun kafolat yaratadi, shuningdek, har qanday sotuv yoki qo'shilish jarayonida barcha aksiyadorlar teng sharoitda bo'lishini ta'minlashga yordam beradi. Agar siz kompaniyaga investisiya kiritishni rejalashtirayotgan bo'lsangiz, fond bozorida eskrou shartnomasi qanday ishlashini va uning qanday afzalliklari borligini tushunish muhimdir.

Kredit berishda eskrou. Ko'chmas mulk qurilishi jarayonida: Xaridor (ipoteka oluvchi) tomonidan moliyaviy mablag'lar bankdagi eskrou hisobiga o'tkaziladi. Ushbu mablag'lari qurilish kompaniyasi qurilish ishlari to'liq yakunlab, obyekt topshirilish

vatiga yuklanishi mumkin. Bu mexanizm qurilishning o'z vaqtida va sifatli ishlashini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kredit mablag'larining nazorati: Bank tomonidan ajratilgan kredit mablag'lari eskroulangan mahsulotlar va faqat ishlab chiqarish shartlar bajarilganda, masalan, qurilishning aniq tugallanganda, quruvchi yoki sotuvchiga ishlab chiqarish. Bu kredit mablag'larining maqsadli va samarali foydalanishni ta'minlash.

Kredit bitimlarida eskrou to'lovlar ham qarz oluvchi, ham qarz beruvchini himoya qilish uchun ishlatiladi. Qarz oluvchining mablag'lari eskrou hisobvaraqa saqlanadi va ular kredit shartlariga muvofiq barcha to'lovlarni amalga oshirganidan keyingina chiqariladi. Qarz beruvchining mablag'lari ham qarz oluvchi o'z majburiyatlarini bajarmagunga qadar eskrou hisobvaraqa saqlanishi mumkin. Bu esa tomonlarni himoya qilishga yordam beradi. Masalan, ipoteka kreditlashda "eskrou" moliyaviy kelishuv bo'lib, unda kreditor har oylik ipoteka to'lovingizning bir qismini alohida hisobda saqlaydi va bu mablag' kelgusida mulk solig'i hamda uy egasi sug'urta to'lovlarni qoplash uchun ishlatiladi. Bu tizim ushbu muhim to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirishni ta'minlaydi, hatto agar qarz oluvchi to'lovni kechiktirsa ham. Aslida, neytral uchinchi tomon ushbu mablag'larni nazorat qiladi va tegishli to'lovlar vaqti kelganda ularni to'laydi.

Kreditorni himoya qilish maqsadida mulk solig'i va sug'urta to'lovlarni o'z vaqtida to'lashni kafolatlaydi, bu esa qarz bo'yicha defolt yoki garovga qo'yilgan mulkka da'vo qilinish xavfini kamaytiradi. Har oylik ipoteka to'loving ma'lum bir qismi eskrou hisobiga o'tkaziladi. Kreditor ushbu mablag'dan mulk solig'i va sug'urta to'lovlari muddati kelganda ularni to'lash uchun foydalanadi. Bu qarz oluvchi uchun katta yillik soliq va sug'urta to'lovlari o'rniga, har oy kichik va boshqariladigan to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Qo'shib olish va biznes bitimlarida eskrou. Eskrou hisobvaraqlar kompaniyalarning birlashishi (mergers & acquisitions) va boshqa biznes bitimlarida, xususan, kredit savdolarida qo'llaniladi. Birlashish jarayonida, avval bitim mablag'i eskrou hisobvarog'igaa kiritiladi. Shartlar bajarilganidan keyingina mablag' sotuvchi tomonga o'tkaziladi. Kredit savdolarida ham eskrou mexanizmidan foydalanish mumkin. Masalan, bir kompaniya yetkazib beruvchidan kreditga tovar sotib oladi. Yetkazib beruvchi 30 kun ichida tovarni yetkazib berishga rozi bo'ladi, xaridor esa mablag'ni darhol to'lashga rozi bo'ladi, ammo bu mablag' eskrou hisobvaraqa o'tkaziladi. Yetkazib beruvchi tovarni yetkazganidan va xaridor uning sifatini tekshirganidan keyin, eskrou agenti mablag'ni yetkazib beruvchiga o'tkazadi.

Eskrou tartibi neytral uchinchi tomon tomonidan tashkil etilib, xaridor va sotuvchi ishtirok etadigan bitimda almashiladigan mablag'lar yoki boshqa aktivlarni saqlash uchun mo'ljallangan.

Qo'shib olish va qo'shilish bitimida eskrou hisobi odatda xaridor va sotuvchining moliyaviy va boshqa majburiyatlarini bajarishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi.

Eskrou tartibi taraflar bir joyda yoki bir vaqtda uchrasha olmagan taqdirda ham bitimlarni xavfsiz amalga oshirishga imkon beradi. Shuningdek, ular turli ijro va yetkazib berish bosqichlaridagi topshiriladigan obyektlar va bitim hujjatlari uchun ombor vazifasini bajaradi. Asosan, eskrou tartibi xaridor va sotuvchini o'zaro himoya qilishga xizmat qilib, bitim taraflarining o'z majburiyatlarini bajarmaslik, yetkazib bermaslik yoki uchrashish imkoniga ega bo'lmaslik xavfini minimallashtiradi.

Eskrou tartibi ayniqsa chegaralararo bitimlar tuzishda juda foydali bo'ladi. Bir taraf ma'lum majburiyatlarni bajara olmaydigan holatlar ko'p uchraydi. Masalan, sotuvchi o'z ulushlari, ko'chmas mulki, maxsus aktivlari (san'at asarlari yoki antikvariatlar) yoki boshqa aktivlarini xaridorga o'tkazishi kerak bo'ladi. Bu jarayonda mahalliy organlarda mulk huquqini ro'yxatdan o'tkazish, ichki reestrlarga o'zgartirish kiritish yoki aksiya sertifikatlarini berish bilan bog'liq kechiktirishlar yuzaga kelishi mumkin. Xaridor esa xaridni amalga oshirish uchun ishonchli, neytral mablag' omborini xohlaydi. Ko'p hollarda har ikki taraf eskrou tartibini bitim shartlarini bajarilishini ta'minlaydigan eng maqbul yechim sifatida tanlaydi.

Agar mulk huquqini o'tkazishda kechiktirish yuzaga kelsa, xaridor, ehtimol, uning ro'yxatdan o'tganini tasdiqlashgacha to'lovni kechiktirishni istaydi. Bunday holatda xaridor va sotuvchi uchinchi tomon eskrou agentni jalb qilish orqali muammoni hal qilishlari mumkin. Eskrou agenti mulk huquqining xaridorga o'tganligini tasdiqlashni ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida mablag'larni sotuvchiga o'tkazish va tarqatish jarayonini boshlaydi.

Xaridorlar eskrou hisoblaridan sotuvchilarni o'zlarida bitimni yakunlash uchun yetarli mablag'lar yoki moliyalashtirish mavjudligiga ishontirish maqsadida "mablag'lar mavjudligi isboti"ni taqdim etish uchun ham foydalanishlari mumkin.

Qo'shib olish va qo'shilish bitimlarida eskrou kelishuvlari ba'zan xarid narxining bir qismini ushlab turish yoki "holdbek" qilish uchun qo'llaniladi — odatda bu 10-25 foizni tashkil etadi. Holdbek miqdorlari kelishilgan holda aniqlanadi va bitimning xususiyati hamda boshqa omillarga bog'liq ravishda o'zgaradi. Ushlab qolingana summa kafolat muddati davomida saqlanadi, bu esa xaridorga sotuvchi tomonidan sotuv hujjatlarida berilgan kafolat va tasdiqlar haqiqatga mos kelishini tekshirish imkonini beradi. Sotuvchi, odatda, ushlab qolingana summa eskrou agent tomonidan saqlanadigan eskrou hisobga o'tkazilishini talab qiladi. Bu kelishuv kafolat muddati davomida hech qanday kafolat talabi kelib chiqmasa, ushlab qolingana summa avtomatik ravishda ozod qilinishiga kafolat beradi. Kafolat muddati turlicha bo'lishi mumkin va bir necha oydan bir necha yilgacha davom etishi mumkin. Ushbu davrda yashirin qarzlar aniqlanishi mumkin, masalan, yillik auditlar, soliq hisobotlari, lisenziyalash arizalari yoki sud

ishlari jarayonida. Agar yashirin qarzlar aniqlansa, xaridorga ozod qilinadigan summa eskrou kelishuvi shartlariga va ayniqsa, trigger hodisalar ro'yxatiga bog'liq bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ushbu huquqiy mexanizmning qo'llanilish sohalarining kengligini inobatga olish, buning natijasida tomonlarga qulayliklar yaratilishi, majburiyatlar ta'minlanishi hisobga olish lozim bo'ladi. Bundan kelib chiqqan holda Eskrou shartnomasi tushunchasini O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga kiritish, shartnomaning mexanizmlarini to'liq yoritish, tomonlarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilash maqsadga muvofiq deb hisoblasak bo'ladi.

Umumiy qurilishda ishtirok etishda eskrou hisobi Qozog'iston misolida.

Eskrou hisoblari har qanday operatsiyalarda muvaffaqiyatli ishlatilishi mumkin, ammo ular birgalikda qurilishda ishtirok etishda alohida rol o'ynashi mumkin.

Tuzilgan aktsiyalarda ishtirok etish shartnomasi (EPA) bo'lsa, rollar quyidagicha taqsimlanadi:

- omonatchi - aksiyador;
- benefitsiar - ishlab chiquvchi;
- eskrou agent - ishlab chiqaruvchiga kredit beradigan bank yoki boshqa moliya instituti.

Tomonlar va bank o'rtasida uch tomonlama shartnoma tuziladi. Hisob raqamiga kiritilgan mablag'lar dastlab omonatchi-kapital egasiga tegishli bo'lib, shartnoma shartlari quruvchi tomonidan bajarilgandan so'ng (masalan, binoni foydalanishga topshirish) hisobvaraqdan foydalanish huquqi omonatchidan benefitsiarga o'tadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, qozog'istonlik ishlab chiqaruvchilar, hatto "Qozog'iston ipoteka kompaniyasi" OAJning kafolati bilan ham (esda tutingki, FGZhS 2020 yil 27 oktyabrda o'z faoliyatini to'xtatgan), obyektlarni har doim ham o'z vaqtida va sifatli foydalanishga topshirmaydi. Eskrou hisobvarag'i mexanizmi aksiyadorlarning manfaatlarini himoya qiladi, lekin shu bilan birga ishlab chiquvchidan qurilishga shaxsiy yoki qarz mablag'larini kiritishni talab qiladi, bu esa mumkin bo'lgan ishlab chiquvchilar doirasini cheklaydi.

Hozirda Qozog'istonda DDU bo'yicha hisob-kitoblar uchun eskrou hisobini majburiy joriy etish masalasi ishlab chiqilmoqda.

Agar tashabbus qonunchilik darajasida ma'qullansa, eskrou hisobvarag'idan foydalangan holda DDU operatsiyasi quyidagi bosqichlardan o'tadi:

1. Mulkni xaridor bankni DDU bilan ta'minlaydi va eskrou hisobini ochadi;
2. Ishlab chiqaruvchi bankka huquqni tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etadi;
3. Bank, xaridor va ishlab chiqaruvchi o'rtasida mablag'larga bo'lgan huquqlarni o'tkazish shartlari va muddati ko'rsatilgan uch tomonlama shartnoma imzolanadi.
4. Xaridor oldi-sotdi bitimi tuzilgandan keyin ishlab chiqaruvchiga o'tkazishi kerak bo'lgan summani eskrou hisobvarag'iga to'ldiradi.
5. Sotuvchi va xaridor bank ishtirokisiz oldi-sotdi bitimini amalga oshiradilar.

6. Quruvchi bankka ish tugaganligi to'g'risidagi guvohnoma va binoni foydalanishga topshirish uchun hujjatlarni taqdim etadi.

7. Bank taqdim etilgan hujjatlarni tekshiradi va eskrou hisobvarag'idan foydalanish huquqini xaridordan sotuvchiga o'tkazadi.

8. Ishlab chiquvchi hisobvaraqdan pul mablag'larini olish va o'z hisobiga o'tkazish huquqini oladi. Eskrou hisobi yopiladi¹⁸.

Eskrou hisobvarag'idan foydalanganda aksiyador quyidagi imtiyozlarga ega bo'ladi:

- uyni foydalanishga topshirish kafolati yoki pul mablag'larini qaytarish;
- eskrou hisobini ochish odatda akkreditivga qaraganda arzonroq;
- Siz naqd pulsiz to'lovlar yordamida eskrou hisobvarag'iga pul o'tkazishingiz mumkin, bu naqd to'lovlarga qaraganda qulayroq va xavfsizroqdir.

Shunday qilib, qozog'istonliklar tranzaktsiyalarni amalga oshirishda banklar taklif qilayotgan moliyaviy vositalardan ko'proq foydalanishlari kerak. Eskrou hisobi sizga tranzaksiya xatarlarini nolga kamaytirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda eskrou (shartli depozit) mexanizmini rivojlantirish bo'yicha qonunchilikka kiritilishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni aytib o'tish mumkin. Jumladan:

Eskrou mexanizmni tartibga soluvchi maxsus qonun qabul qilish;

Ushbu tizimni O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi yangi tahririga batafsil kiritib o'tish, eskrou hisoblarini onlayn ochish imkoniyatlarini yaratish;

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ushbu huquqiy mexanizmning qo'llanilish sohalarining kengligini inobatga olish, buning natijasida tomonlarga qulayliklar yaratilishi, majburiyatlar ta'minlanishi hisobga olish lozim bo'ladi. Bundan kelib chiqqan holda Eskrou shartnomasi tushunchasini O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga kiritish, shartnomaning mexanizmlarini to'liq yoritish, tomonlarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

¹⁸ Как вести учет застройщику по счетам эскроу? Источник: <https://www.1cbit.kz/blog/kak-vesti-uchet-zastroyshchiku-po-schetam-eskrou/>

ONA TILI VA O'QISH DARSLARI JARAYONIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHDA TEXNIK VOSITALARDAN FOYDALANISH YO'LLARI.

Muslima Abdunazarova Abdug'affor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya:ushbu maqolada ona tili va o'qish darslari jarayonida o'quvchilarning nutqiy faoliyatini takomillashtirishda texnik vositalardan foydalanish yo'llari;innovatsion metodlarni qo'llash;darsni to'g'ri tashkil qilish;kreativ,kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish aks etgan.

Kalit so'zlar:4K modeli,kollaboratsiya,kommunikativlik,kreativ fikrlash,kritik tahlil,tamoyil,platforma,boshlang'ich ta'lim, ko'rgazmalilik,ona tili,o'qish,texnik vositalar,darslik.

Ways to use technical tools to increase pupils' speech activity in native language and reading lessons.

Annotation:This article reflects ways to use technical means to increase students' speech activity in native language and reading lessons; use innovative methods; properly organize the lesson; develop creative and critical thinking skills.

Keywords:4K model, collaboration, communication, creative thinking, critical analysis, principle, platform, primary education, demonstration, native language, reading, technical tools, textbook.

Yangi o'quv yilidan boshlab boshlang'ich sinf o'quvchilari yangi avlod dasturi darsliklari asosida ta'lim oladi. Ushbu qo'llanilayotgan darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri ularning yangi 4K modeli tamoyillari asosida ishlab chiqilganligi va ta'lim jarayoniga tatbiq etilganligidir. O'quvchilar endilikda berilayotgan ma'lumotlarni quruq yodlash yoki shunchaki o'qib yozish bilan kifoyalanib qolmay bugungi zamonaviy davr uchun ham zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni egallab boradi. 4K modeli asosida yondashuvi o'z nomi bilan 4 ta tamoyilni o'z ichiga oladi:

Kollaboratsiya: Darsliklar o'quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi. 1-sinf alifbe darsligida "So'zlarni bo'g'inlarga bo'lish" mavzusida Alifbe qahramonlari bilan tanishuv mashqi orqali o'quvchilar bilan matnni rollarga bo'lib o'qish mumkin va bu mashqni o'zlari bilan o'tkazilsa,o'quvchilar bir birlarining nimalarga qiziqishlaridan xabardor bo'ladilar.2-3-4 sinf o'qish savodxonligi darsliklarida ham jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ko'plab mashqlar berilgan.Ayniqsa,darslikdagi "Jamo bo'lib ishlang" deb alohida shartli belgining

bo'lishi ham o'quvchilar orasida hamkorlikni ta'minlashga qaratilgan asosiy belgilardan biridir. Ushbu belgi kelgan joyda mashq mazmuni ham aynan guruhlariga bo'linib ishlang mazmunida keladi. Mashqlar orqali o'quvchilar o'zlarining jamoaviy ishlash qobiliyatini o'stiradi.

Kommunikativlik: O'quvchilar o'z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o'rganadi. Bunda o'quvchilar o'zlarining nutqiy qobiliyatlarini namoyon etadilar. Darsliklarda berilayotgan matnlar va ular yuzasidan beriladigan savollar ko'proq o'quvchini o'ylanishga, o'z ustida ishlashga, nutqiy ko'nikma malakasini oshirishga qaratilgan. "Misralar oxiriga ohangdosh so'zlarni toping" "Vatan so'ziga ta'rif bering" "Amerikada daraxtlar nima uchun qurib qoldi?" "She'ni o'qiganingizda ko'z oldingizda nimalar namoyon bo'ldi?" kabi ko'plab savollar o'quvchilar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Kreativ fikrlash: O'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Darsliklarda beriladigan "O'ylab ko'ring" shartli belgisi mashqqa ijodiy yondashish kerakligini anglatadi. Misol uchun, "Berilgan harflarning o'rnini o'zgartirib, bo'limga mos so'zni toping" Shu kabi mashqlar ham o'quvchi ongini ijodiy fikrlashga undaydi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o'z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar matn yuzasidan berilgan savollar orqali tanqidiy fikrlashni o'rganadilar. Xususan, "Tabiatda daraxtlarning kamayib ketishiga nimalar sabab bo'lyapti, deb hisoblaysiz?" "Orol dengizining qurishiga nima sabab bo'lgan deb hisoblaysiz?" "Rasmlarni ifodalovchi so'zlarni bir-biriga bog'lab, bo'lim mazmuniga mos gaplar tuzing" kabi mashqlar o'quvchi kritikasining yangi qirralari ochilishiga xizmat qiladi.

O'quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o'rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi. Yangi innovatsion yondashuvni O'zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o'rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar o'quvchilarda 4K tamoyilini o'z ichiga olgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratadi.

Ta'lim jarayoning sifatli bo'lishida ko'rish orqali narsa hamda uning tildagi ifodasi haqida aniq tushunchaga ega bo'lish muhim ahamiyatga ega.

Maktab ta'limi, asosan, bolaning mantiqiy tafakkuriga asoslangan holda ish ko'rishi lozim. Bunda obrazli tafakkur mantiqiy tafakkurning bir qadar past va oddiy shakli ekanligini nazardan chetda qoldirmaslik kerak. Shu bilan bir qatorda, obrazli

tafakkur kichik maktab yoshidagi bolalar tafakkurining asosiy shakli hisoblanadi. Shuning uchun ham, obrazli tafakkur boshlang'ich sinf o'quvchilariga chizmalar, modellar, atrof-muhitdagi turli xil jismlar yordamida bilimlarni puxta o'zlashtirish imkonini beradi. Shu asosga ko'ra, boshlang'ich ta'lim mazmunida bolalarning tasavvurini va ijodiy tafakkurini o'stirishga qaratilgan, muayyan maqsadga yo'naltirilgan o'quv materiallari ajratilishi lozim.

Boshlang'ich ta'lim – bola shaxsi rivojlanishining eng muhim davri hisoblanib, bu davr bola ongi ostida olamni anglash, tasavvur va tafakkur dunyosini qayta kashf etish kabi o'ta nozik davr sanalganligi uchun ham katta e'tibor talab etadi. Ayni paytda bola o'z dunyosida "o'quvchi" shaxsini yaratadi, maktabga, bilim olishga mehr, qiziqish tuyadi va kelgusida yuksak marralarni egallash uchun kuch to'playdi. Bu esa o'z navbatida bugungi zamonaviy darsliklarga ham g'oyaviy, ham tarbiyaviy, ham ma'rifiy jihatdan mas'uliyatli yondashish kerakligini talab etadi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida ona tili va o'qish savodxonligi fanining ahamiyati beqiyosligini albatta dars tahlili jarayonida ko'rishimiz mumkin. Bu ta'lim jarayoni o'quv fanlarini o'qitish samaradorligi va sifatini belgilaydi. O'qish darslari bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, ularda erkin fikrlay olish, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olishga, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga morfologiya bo'limi haqida tushuncha berish uchun o'qituvchi ta'limning eng qulay usullardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi. O'qituvchi dars jarayonini tashkil qilishda raqimli ta'lim texnologiyasidan foydalansa o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmasi o'sib boradi. O'tilgan dars jarayonidagi ma'lumotni tanqidiy baholash, tahlil qilish va sharhlash qobiliyatini to'g'ri, mantiqiy xulosa chiqarish hamda oqilona qaror qabul qilishga yordam beradi. Bunda darslarni samarali tashkil qilishda texnik vositalar va didaktik o'yinlarning ahamiyati juda katta. Shuning uchun o'quvchilarga berilayotgan bilimlar ularning yosh xususiyatlariga muvofiq o'yin tariqasida uyushtiriladi. Bunda o'yinlar jarayonida o'quvchilar ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida berilgan, o'zlashtirishi qiyin bo'lgan materiallarni oson o'zlashtiradi va shu bilan birga atrof-muhit, voqealarni kuzatishga, solishtirib ko'rishga, ular to'g'risida fikrlashga, ulardan to'g'ri xulosalar chiqarishga va xulosalarini asoslashga o'rganadilar. O'quvchilarni fanga qiziqtirishni va bilim, ko'nikma, malakalarini to'g'ri egallashlariga erishishni didaktik o'yinlar orqali amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1-sinf o'qish savodxonligi darslarida o'qituvchi o'zi o'quvchilar uchun elektron o'quv qo'llanmalarini tayyorlab, ulardan dars jarayonida foydalanishi mumkin. Unda so'zlarni tovushli-harfli jihatdan tahlil qilish, so'z bo'g'inlarining tuzilishi, ba'zi orfografik yoki orfoepik qoidalar o'rganilishini turli qiziqarli ko'rgazmali va ovoqli

material tarzida berish mumkin. Yorqin rasmlar, kreativ fikrlashga undaydigan qiziqarli topshiriqlar kichik yoshdagi o'quvchilarda ona tiliga qiziqishni oshirishga yordam beradi, didaktik o'yinlar shaklida o'quv materiali bilan yaqindan tanishish imkoniyatini beradi, o'z-o'zini nazorat qilish va tahlil qilish uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi. Ushbu qo'llanma bo'yicha ta'lim jarayonini differentsiatsiyalashga turli darajadagi murakkablikdagi topshiriqlarni tanlab olish yordamida erishiladi. Savodxonlikka o'qitish bo'yicha tematik rejalashtirishni ishlab chiqishda rejalashtirishga tegishli elektron mavzular va bo'limlarni kiritish mumkin. Dars rejasini ishlab chiqishda frontal, individual va guruhli ishlash uchun kompyuterni qo'llash maqsadga muvofiq bo'lgan dars bosqichlarini ishlab chiqish lozim.

Ona tili bo'yicha o'rganiladigan so'z leksik mazmunini talqin qilishda va birliklarni turlarga ajratishda o'quvchilarda qiyinchiliklar tug'diradi. Bular: antonimlar, sinonimlar, omonimlar. Testlar orqali o'quvchilarning leksik imkoniyatlari rivojlanadi, so'zning to'g'ri va ko'chma ma'nosini topishga, sinonimlarni to'g'ri tanlashga, sinonimlar, antonimlar va omonimlarni farq qilishga o'rgatadi. Antonimlar bilan ishlashga bag'ishlangan «Teskari o'yin» testidan foydalanish o'quvchilarga darsni tushuntirishga samarali ta'sir etadi.

Asosiysi: test topshiriqlarini bajarishda o'quvchining ko'zi, miyasi va qo'llari ishtirok etadi, o'yin elementlari esa ularda bajarayotgan ishlariga qiziqishni rivojlantirishga va demak, ta'lim jarayoni jadalligi kerakli darajasini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Testlardan tashqari krossvordlar, sxemalar, jadvallardan foydalaniladi, o'quvchilar dars materiallarni mustaqil o'rganishda bevosita kompyuterda ishlaydilar.

Platformadan dars davomida ham, bo'sh vaqtda ham foydalanish mumkin. O'quvchilar uning yordamida o'zlashtirilgan bilimni mustahkamlash bilan birga, mustaqil tarzda dasturdan oldinlab ketishlari ham mumkin.

O'quv-metodik komplekslar Android, IOS platformalari va "Matematika" va "Alifbo" mobil ilovalari uchun o'zbek va rus tillarida ongni o'stiradigan o'yinlar to'plamiga ega interfaol o'quv dasturini ham o'z ichiga oladi.

E'tiborlisi, 1-3 sinflar uchun taqdim etilgan darsliklarning bir qismi, xususan, tasviriy san'at, ona tili va musiqiy savodxonlik bo'yicha kitoblar kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanilgan holda ishlab chiqilgan. Bu o'quvchilarni fanga yanada ko'proq qiziqtirish hamda bugungi zamonaviy gadjetlarni foydali vositaga aylantirish maqsadida ishlab chiqildi.

Ushbu darsliklarda nafaqat fanlar, balki 21-asrda zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalar ham o'rgatiladi.

Ayni damda kitoblar yosh psixologiyasini hisobga olgan holda, ishlab chiqilgan. Masalan, birinchi sinfda ta'lim jarayoniga ko'proq o'yin orqali yondashiladi, ma'lumotlar asosan ko'rsatish-vizual tarzda yetkaziladi.

Darsga tayyorgarlik ko'rish jarayonida didaktik o'yinlarni to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Didaktik oyinlar uchun didaktik materiallarni tayyorlab qo'yish, didaktik o'yin jarayoni uchun vaqtni to'g'ri belgilash hamda to'g'ri nazorat qilish, didaktik o'yinni yakunlash va xolisona baholash kabilarni aniq rejalashtira olish lozim.

Ko'rgazmalilik tamoyili ta'lim jarayonida kuzatishdan - hissiy aniq tasavvur hosil qilishga, undan grammatik tushunchalarni atroflicha o'zlashtirishga qarab boradi. Til o'rgatish jarayonida buyumlar, jadvallar, rasmlar, xarita va boshqa tasviriyy vositalardan, diafilm, kinofilm va audioeshittirishlardan foydalanish orqali o'quvchilarning bilimini har tomonlama puxta bo'lishiga erishish mumkin. Bu tasviriyy vositalar ona tilini o'rganuvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga hamda ularni amaliy ko'nikmalarga aylantirishga, lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Didaktik material bilan ishlash ongli faollikni shakllantiradi, o'rganilayotgan tilda fikrni mantiqan to'g'ri va keng bayon qilishga, nutqning rang-barang bo'lishiga ko'maklashadi. SHu sababli til o'rgatuvchi turli manbalardan olingan rasmlar yordamida topshiriqli tarqatma materiallar tayyorlashi va mavzuning mohiyatiga qarab ulardan foydalanishi mumkin. Tarqatma materiallar uchun tanlanadigan rasmlarning mazmuni o'quvchilarning diqqatini torta oladigan bo'lishi, topshiriq shartiga muvofiq kelishi, mavzuni ochib berishga xizmat qilishi, bilimlarni ko'nikmaga aylantirishga amaliy yordam ko'rsatishi lozim. Diafilmlarni namoyish etish orqali berilgan mavzu asosida savollar tuzish va ularga javob hozirlash yoki o'quvchilarning savol - javoblarini o'tkazish, gap, hikoya matnini tuzish ustida ishlashini uyushtirish mumkin.

O'qish darslarida ko'rgazmali qurollardan, texnik vositalaridan barcha turdagi darslarda va darsning barcha bosqichlarida unumli foydalansa bo'ladi. O'quv materialini mustahkamlash va takrorlash jarayonida o'zlashtirilgan ma'lumotni xotiraga tushiruvchi ko'rgazmali quroldan foydalanilsa, yangi bilim berishda ko'proq izlanuvchanlikni talab qiladigan ko'rgazmali qurollardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ammo shuni unutmaslik lozimki, ko'rgazmali qurollardan unumli foydalanilsagina dars samarali bo'ladi. Darsning katta qismining ko'rgazmali qurollardan foydalanishga sarf etilishi yoki undan me'yordan ortiq foydalanish o'quvchilarning qiziqishini susaytiradi, toliqtiradi, zeriktiradi, darsning ilmiy jihatini kamaytirib oddiylashuvini, ya'ni fikrning dars mavzuidan va asosiy masaladan chetlashishiga sabab bo'ladi, oqibatda darsdan kutilgan maqsadga erishib bo'lmaydi. SHu bilan birga ko'rgazmali qurollardan foydalanishni bir me'yorda va tartibli, rejalashtirilgan va qat'iy vaqt taqsimoti asosida olib bormaslik mazkur darsda o'zlashtirishi mo'ljallangan o'quv materialiga ajratilgan vaqtning yetishmasligiga olib

keladi. Og'zaki nutqni o'stirishda ko'rgazmali qurollar va texnik vositalardan samarali foydalanish talab etiladi. Ko'rgazmali qurollar yordamida:

- manzarali suratlar va boshqa tasviriy vositalar asosida suhbatlar uyushtiriladi;
- manzarali suratlar va boshqa tasviriy vositalar yuzasidan savollar tuzilib, ularga

og'zaki javoblar hozirlanadi;

- manzarali suratlar va boshqa tasviriy vositalarda tasvirlangan voqealar so'zlab beriladi;

- ular asosida hikoya matni tuziladi va so'zlab beriladi.

Televizor, kompyuter va boshqa turdagi texnik vositalar yordamida:

- Matn ikki-uch marta eshittirilgach, uning mazmuni so'zlab beriladi;

- matn asosida tuzilgan savollar va ularning javoblari eshittiriladi va o'quvchi tomonidan takrorlash asosida o'rganiladi;

- lug'atlar yodlanadi;

- matnni tinglash orqali ko'chirib yozish, ular yuzasidan turli topshiriqlarni bajarish, jumladan, savollar tuzish va ularga javoblar tayyorlash, so'ngra texnik vosita orqali berilgan topshiriqlar tuzilgan savollar va ularga berilgan javoblar bilan qiyoslash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Agar yuqoridagi mashqlarning bajarilishi televizor yordamida ko'rsatiladigan bo'lsa, o'quvchilarning mashqlarni bajarilish jarayonida ularning imloviy jihatlariga ham e'tibor qaratishlariga imkoniyat yaratiladi. Eshitish sezgilari qatorida ko'rish sezgilarining ham ishtirok etishi til o'rganishda yaxshi samara beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash. 2. Qosimova K. va b. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. –T.: "O'qituvchi", 2009. -215 b.

3.Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov,. Ona tili va o'qish savodxonligi 3-sinf. –Toshkent, 2022. –144 b. 4.Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o'qish savodxonligi 2-sinf. –Toshkent, 2021. –120 b. 5.Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun, Ona tili va o'qish savodxonligi 1-sinf . –Toshkent, 2021. –104 b.

QADIMGI PARFIYA AHOLISINING KIYINISH MADANIYATI HAQIDAGI
MA'LUMOTLAR

Setora Xolmirzayeva

O'zMU Tarix fakulteti 2 bosqich magistranti

Annotasiya: Ushbu maqolada Qadimgi Parfiya aholisining kiyimlari va ularning qo'shimcha taqinchoqlari haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, ushbu maqolada Qadimgi Parfiya davlatining erkaklar va ayollarining kiyinishi va ularning kiyimlariga tasnif berilgan.

Kirish so'zlar: chiton, gimatium, parfumeriya idishlari, marjonlar, bilakuzuklar.

Qadimgi Parfiya aholisi o'ziga xos kiyinish uslubi bilan ajralib turgan. Bu davrda Parfiya aholisi kiyimi ijtimoiy mavqega, jinsga va faoliyat turiga qarab farqlangan. Ularning kiyimlari qulaylik, amaliyot va bezak o'rtasidagi muvozanatga asoslangan bo'lib, asosiy e'tibor sifatli materiallar va murakkab bezaklarga qaratilgan. Erkaklar jangovar hayot tarziga moslashgan qulay tunikalar va shimlar kiygan bo'lsa, ayollar nafis va bezakli uzun ko'ylaklar kiyishgan. Matolar tabiiy xom ashyodan tayyorlangan bo'lib, yorqin ranglar va naqshlar bilan boyitilgan. Bezaklar va taqinchoqlar kiyinish madaniyatining muhim qismi bo'lib, ular Parfiya zodagonlarining boyligi va ijtimoiy mavqeini ko'rsatgan. Shuningdek, kiyimlarda Eron, Mesopotamiya va elenistik madaniyatlarning ta'siri sezilib, Parfiya xalqi kiyinishida o'ziga xos milliy va mintaqaviy xususiyatlar shakllangan. Parfiyaliklar movut, zig'ir, ipak va paxta kabi tabiiy matolardan foydalangan. Kiyimlar ko'pincha naqsh va kashtalar bilan bezatilgan. Ularda geometrik shakllar, gullar va hayvonlar tasvirlangan¹⁹. Qadimgi Parfiya aholisi kiyim ranglari odatda yorqin ranglarda bo'lgan. Ular yorqin ranglarni yaxshi ko'rgan: qizil, ko'k, yashil va oltin ranglar keng tarqalgan. Parfiyaliklar turli taqinchoqlarni yaxshi ko'rgan. Ular oltin, kumush va qimmatbaho toshlardan yasalgan marjonlar, bilakuzuklar va uzuklar taqishgan. Bu faqat ayollar emas, erkaklar uchun ham odatiy bo'lgan.

Parfiya, aksariyat Osiyo madaniyatlari singari, erkaklar dunyosi edi. Yustinian parfiyaliklarning yomon fazilatlarini sanab o'tishdan zavqlanadi. Ular mag'rur, xiyonat va zo'ravonlikka moyil bo'lib, doimo muammo tug'diradilar. Shuningdek, biz ular tabiatan sukut saqlashlarini va gapirishga emas, balki harakat qilishga moyil ekanligini bilib olamiz. Ayollar alohida xonalarga qamalgan, qirollik kanizaklari esa soqchilar va amaldorlar bilan o'ralgan. Yustinianning yozishicha, ayollarga o'z eri bilan tushlik qilishlari va jamoat oldida ko'rinishlariga ruxsat berilmaydi. Albatta, so'zlar Palmirada erkaklar va ayollarning tunikalari mo'l-ko'l kashtalar bilan qoplangan. Keng qalin

¹⁹ Геннадий Андреевич Кошеленко <<Родина парфян>> - «Советский художник», Москва 148-149 стр

shimlar ko'chmanchilarning kiyimi bo'lib, otga minish uchun qulay bo'lgan va bu kiyimni kiyib yuruvchi parfiyaliklar asosan harorat past bo'lgan hududlarda yashashgan. Issiqroq joylarda istiqomad qiladigan parfiyaliklar kiyadigan kiyimlari tunika va shimlar nisbatan yupqa matolardan tikilgan bo'lishi mumkin. Ot minish uchun charmdan yoki matodan tikilgan uzun etiksimon kiyim kiyilib, ular murakkab bog'ichlar tizimi bilan mahkamlangan. Parfiya kostyumi yon tomoniga taqilgan xanjar bilan to'ldirilgan. G'arbiy Parfiyada ko'plab erkaklar yunoncha kiyim kiyishgan: tunika (chiton) va plash (gimatium), issiq havoga ko'proq mos keladigan keng kiyimlar, lekin ular dehqonlar yoki hunarmandlar uchun mos emas edi. Parfiya san'atida bu odamlarning tasvirlari deyarli yo'q, ammo Palmirada ular sarong kabi g'alati xalat qo'shilishi mumkin bo'lgan qisqa tunika kiygan²⁰. Mitridat I davridan beri parfiyalik erkaklar soqol qo'yishgan. Sochlar odatda uzun edi va tasvirlarda u to'lqinli iplar yoki bir necha qator jingalaklarda mahorat bilan bezatilgan. Ayollar odatdagidek ehtiyotkorlik bilan o'ralgan G'arbiy Osiyo madaniyatlarida. Ular to'pig'igacha bo'lgan tunika, to'n va ko'pincha parda kiyib yurishardi. Juda mashhur bosh kiyim metall diadem va baland salladan iborat bo'lib, uning ustiga qalpoq yoki parda kiyiladi. Ularning sochlari odatda yunoncha uslubda o'rtada ajralish bilan bezatilgan. Chiroyli Parfiya ayollari o'zlarining mo'l-ko'l zargarlik buyumlari bilan Edvard davrining eng hayoliy kiyingan go'zallari bilan raqobatlasha olishdi. Erkaklar ham barmoqlariga uzuk taqib yurishgan, kiyimlari va yumshoq poyabzallari tosh va marvaridlar bilan bezatilgan. Biroq, erkaklar tomonidan sirg'a taqish shaharlik emas, balki qishloq odati bo'lib qoldi. Kosmetika kostyumning so'nggi teginishlarini yakunladi. Palmiradagi qabrlar relyefidagi bo'yoq izlari "Palmira go'zalligi" qizil lab bo'yog'i kiyganini, ko'zlarini qora chiziqlar bilan chizganini va yonoqlarini pushti rangga bo'yashini ko'rsatadi. Erkaklar ham kosmetikadan foydalanganlar: Krassni zabt etgan Suren o'zining bo'yalgan yuzi va ayollarga xos sochlari bilan rimliklarni hayratda qoldirdi. Pliniyning so'zlariga ko'ra, shohlar va donishmandlar za'faron va palma sharob qo'shilishi bilan gelianthus o'simligi va sher yog'idan iborat bo'lgan iksirni ishlatishgan: bu malham ularning tashqi ko'rinishini yaxshilashi kerak edi. Toj kiyish paytida yigirma yetti ingredientdan iborat yanada murakkab moylash ishlatilgan. Hojatxona parfyum bilan to'ldirilgan, Salavkiyada parfyumeriya uchun idishlar topilgan²¹.

Ko'pgina murakkab buyumlar ellinistik yunoncha uslubda yasashda davom etdi. Biroq, Parfiya yangi taqdimotlar orasida kumush munchoqli bilaguzuklar, kumush filigralli ish va munchoqli zargarlik buyumlari (Dura-Europosda topilgan) va rangga ko'proq e'tibor qaratildi. Suriyada shisha ustaxonalari bo'yinbog' va bilaguzuklarning

²⁰ Колледж Малькольм <<Парфияне. Последователи пророка Заратустры >> - М: ЗАО Центрополиграф, 2004.- 86 стр

²¹ Колледж Малькольм <<Парфияне. Последователи пророка Заратустры >> - М: ЗАО Центрополиграф, 2004.- 87 стр

moslashuvchan zanjirlariga bog'langan shisha massasidan zargarlik buyumlarini ishlab chiqargan. Tumorlar juda ko'p topilgan. Tapirlar derbiylar va hirkaniyaliklar orasida yashaydi. Aytishlaricha, tapirlarning odatiga ko'ra, turmushga chiqqan ayollarni ulardan ikki yoki uchta farzand ko'rishlari bilanoq boshqa erlarga berishadi, xuddi bizning davrimizda bo'lgani kabi, Rimliklarning qadimgi odati bo'yicha va xotini uning iltimosiga binoan Katon Marsiyani Hortensiyaga bergan. Katta savdogarlarning saroylari va uylarida Parfiya boylari eng yaxshi sifatli oltin va kumush idishlardan foydalanganlar. Idishlar barglar naqshlari (dafna, akantus va uzum) yoki rozet va raqamlar bilan bezatilgan. Ahamoniylar va Salavkiylar davridan o'tgan shakllarni ko'rish mumkin. Shomidan topilgan sandiqning bezaklari naqshinkor marvarid figuralaridan iborat edi²².

Erkaklar kiyimlarida zargarlik buyumlari kamroq bo'lsa, ayollar kiyimlariga bezak va zargarlik buyumlari qo'shilgan, bu ularga yuqori maqomni ifoda qilishga yordam bergandi. Parfiya jamiyatida erkaklar va ayollar kiyimlari ularning ijtimoiy maqomiga, jamiyatdagi o'rni va diniy hamda madaniy qadriyatlarga farqlangan edi. Erkak kiyimi, ko'proq, harbiy tayyorgarlikni va hokimiyatni ifoda etgan bo'lsa, ayollar kiyimi ko'proq estetik go'zallik va zodagonlikni ko'rsatgan edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Колледж Малькольм <<Парфияне. Последователи пророка Заратустры >> - М: ЗАО Центрополиграф, 2004
2. Геннадий Андреевич Кошеленко <<Родина парфян>> - «Советский художник», Москва

²² Геннадий Андреевич Кошеленко <<Родина парфян>> - «Советский художник», Москва, 1977.-57-59 стр

Fazliddinova Muqaddas Elyor qizi

*Toshkent davlat pedagogika universiteti “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi”
yo’nalishi talabasi*

Anotatsiya Ushbu maqolada tasviriy san’atdagi pop art uslubining mazmun-mohiyati, shakllanish tarixi va uning san’at rivojidadagi o’rni tahlil qilinadi. Maqolada mashhur pop art vakillarining ijodiy yondashuvlari, bu uslubning san’at ixlosmandlari ongida uyg’otgan yangicha qarashlar va uning bugungi san’atdagi davomchiligi haqida so’z yuritiladi. Pop art uslubining zamonaviy tasviriy san’atga ko’rsatgan ta’siri, shuningdek, uning tanqidiy va ijtimoiy ahamiyati alohida yoritib berilgan.

kalit so’zlar: pop art uslubi, abstrakt san’at, eksperimentlar, reproduksiya, komiks, zamonaviy san’at, vizual san’at, kollaj, postmodernizm.

THE IMPORTANCE OF POP ART IN FINE ART

Annotation This article analyzes the essence of the pop art style in visual arts, the history of its formation, and its role in the development of art. The article discusses the creative approaches of famous pop art representatives, the new views that this style has awakened in the minds of art lovers, and its continuation in today's art. The impact of the pop art style on modern visual arts, as well as its critical and social significance, are highlighted.

keywords: pop art style, abstract art, experiments, reproduction, comics, modern art, visual art, collage, postmodernism

ЗНАЧЕНИЕ ПОП-АРТА В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация В статье анализируется сущность стиля поп-арт в изобразительном искусстве, история его становления и роль в развитии искусства. В статье рассматриваются творческие подходы известных представителей поп-арта, новые перспективы, которые этот стиль пробудил в умах ценителей искусства, и его продолжение в современном искусстве. Подчеркивается влияние стиля поп-арт на современное визуальное искусство, а также его критическое и социальное значение.

Ключевые Слова: поп-арт, абстрактное искусство, эксперименты, репродукция, комиксы, современное искусство, визуальное искусство, коллаж, постмодернизм.

Pop art - (inglizcha popular art — “ommabop san’at”) G’arbiy Yevropa va AQSH tasviriy san’atida 1950-yillarning oxiri va 1960-yillarda paydo bo’lgan yo’nalish. Pop art uslubidagi tasvirlar banan, konserva qutisi yoki hayvonlar rasmi bo’lishidan qat’iy nazar har doim yorqin, rang-barang, ifodali va quvnoq xarakterga ega. Shuning uchun ijro uslubi keng ommaga yoqadi.

Abstrakt san’atning borliqdan, real hayotdan ajralib borishiga qarshi harakat ko’rinishida shakllangan. Pop art vakillari real borliqqa qaytish, keng ko’lamda ishlab chiqarilayotgan buyumlarning estetik qiymatini ommaviy yo’llar (reklama, foto, reproduksiya, komiks) vositasida yoritishni asosiy maqsad qilib oldi. Shahar hayotida keng ishlatiladigan buyumlar (uy-ro’zg’or anjomlari, o’rov qutichalari, mashina bo’laklari)ni xuddi o’ziga o’xshatib ishlab, ularning o’zidan (ko’pincha kollaj va boshqa usullar yordamida) kompozitsiyalar tuzadi. Pop artda tanlangan buyumlar tasodifiy, bir-biri bilan bog’liq bo’lmagan holda birlashtirilishi mumkin. Muhimi bir-biri bilan moye tushmaydigan buyumlarni birlashtirish orqali tomoshabin fikri va tasavvuriga zid hissiyotlarni uyg’otishdan iborat. Masalan, rassom romkaga tortilgan toza matoga uning diagonali bo’yicha rangli sharifni bog’lashi yoki unga dastro’mol qo’yib ko’rgazmada namoyish etishi mumkin. Pop art texnikasi imkoniyatlaridan keng foydalanadi, fotosurat, slaydadan polotno (yuza)ga tushirilgan tasvir konturlarini yorqin bo’yoqlarda ishlaydi, sanoatda ishlab chiqarilayotgan yorqin rangli buyumlarni o’z asarlarida ko’rsatadi, ulardan kompozitsiyalar tuzadi.

Pop-art harakati ommabop va tijorat madaniyatiga e'tibor qaratish, an'anaviy tasviriy san'at tushunchalarini rad etish bilan ajralib turardi. Pop-artni belgilaydigan ba'zi xususiyatlar:

1. O'zlashtirish: Pop-art san'atkorlari ko'pincha reklama, filmlar va komikslar kabi mashhur madaniyatning tasvirlari va g'oyalarini o'zlashtirdilar.
2. Yorqin ranglar: Pop Art o'zining qalin, yorqin rangla''
3. Ironiya va satira: Pop-art ko'pincha istehzo va satiradan foydalanib, zamonaviy jamiyatning bema'nilik va sayozligini ta'kidlab, asosiy madaniyat va iste'molchilikni tanqid qilgan.
4. Takrorlash: Ko'pgina Pop Art asarlarida takrorlanuvchi tasvirlar yoki naqshlar mavjud bo'lib, ular ommaviy ishlab chiqarish va iste'molchilik tuyg'usini yaratadi.
5. Kundalik buyumlar: Pop Art san'atkorlari o'z ishlarida sho'rva qutilari, gazetalar va neon chiroqlar kabi kundalik buyumlar va materiallardan tez-tez foydalanganlar.
6. Ommaviy axborot vositalari: Pop san'ati ommaviy axborot vositalari va uning jamiyatga ta'siri katta ta'sir ko'rsatdi va ko'plab asarlarda taniqli shaxslar, reklamalar va boshqa media ikonalarini tasvirlangan.
7. Kollaj: kollaj pop-rassomlar orasida mashhur uslub edi, chunki bu ularga turli xil elementlar va tasvirlarni bitta asarga kiritish imkonini berdi.

8. Pop madaniyatiga oid ma'lumotlar: Pop Art ko'pincha Elvis Presli, Merilin Monro va Mikki Maus kabi 1950 va 1960 yillardagi mashhur madaniyat piktogrammalariga murojaat qilgan.

Umuman olganda, Pop Art urushdan keyingi davrdagi iste'mol madaniyatiga javob edi va u mashhur madaniyat tasvirlarini nishonlash va buzish orqali "yuqori san'at" degan tushunchaga qarshi chiqdi. Uning ta'sirini zamonaviy madaniyatning ko'plab jabhalarida, reklamadan modagacha, musiqagacha ko'rish mumkin.

Mashhur Pop Art rassomlari va asarlari:

Rassom	Millati	Mashhur Asarlari
Andy Warhol	AQSH	"Campbell's Soup Cans","Marilyn Diptych"
Roy Lichtenstein	AQSH	"Whaam!","Drowning Girl"
Richard Hamilton	Britaniya	"Just what is it..."(1956)
Claes Oldenburg	AQSH	"Giant Soft Drum Set"(1967)

Dastlab ko'plab tanqidchilar pop artni san'atning past darajaga tushishi deb hisoblashgan, haddan tashqari soddaligi uchun tanqid qilishgan, faqat reklama usullarini takrorlashda ayblashgan. Ammo keyinchalik bu harakat zamonaviy madaniyatni eng aniq ifodalovchi uslub sifatida tan olingan, postmodernizmning kelishiga yo'l ochgan, san'at bozorini butunlay o'zgartirgan.

Pop art uslubi O'zbekiston san'atida 20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ayniqsa mustaqillik yillarida keng tarqalib, mahalliy madaniyat bilan uyg'unlashgan holda rivojlanmoqda. Sovet davrida pop art elementlari 1970–1980-yillarda O'zbekiston rassomlaridan biri Aleksandr Nikolayev ("Usto Mumin") G'arb pop artiga o'xshash uslublarda eksperimentlar qilishgan, lekin bu an'anaviy sovet realizmi cheklovlari tufayli cheklangan edi . Mustaqillikdan keyingi davr 1990-yillardan boshlab Javlon

Umarbekov, Timur Akhmedov kabi rassomlar o‘z asarlarida pop artning yorqin ranglari va ommaviy madaniyatga murojaat qilish usullaridan foydalana boshladilar .

Shuningdek Tashkent Alley Cats kabi loyihalarda komiks va pop art uslubidagi devor rasmlari ko‘zga tashlanadi.

O‘zbekistonda pop art uslubi hali to‘liq shakllanmagan bo‘lsa-da, u zamonaviy san‘at doirasida asta-sekin rivojlanmoqda. G‘arb san‘ati ta‘sirida, ammo milliy an‘analar bilan uyg‘unlashgan holda, yosh rassomlar bu yo‘nalishda yangi izlanishlar olib bormoqda. Pop art O‘zbekiston san‘atida ijtimoiy mavzularni yoritish, xalqona obrazlarni zamonaviy talqinda ko‘rsatish, va san‘at orqali jamiyatga o‘ziga xos nigoh bilan qarash imkonini bermoqda. Shu bois, kelajakda bu uslub yanada ommalashishi va o‘ziga xos milliy pop-art maktabi shakllanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda pop art nafaqat o‘tmishdagi san‘at harakati, balki bugungi kunda ham moda, reklama, grafiti va raqamli olamda yangi shakllarda yashamoqda. Uning asosiy tamoyillari – ommaviylik, rang-baranglik va madaniy tanqid – zamonaviy ijodkorlar uchun manba bo‘lib qolayotir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **Karimov, D.** (2020). Zamonaviy san‘at: yo‘nalishlar va rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: San‘at nashriyoti.
2. **Rizaev, S.** (2019). O‘zbek san‘atida zamonaviy oqimlar. Toshkent: Ilm ziyo.
3. **Saidova, N.** (2021). “Milliy an‘analar va zamonaviy san‘at sintezi”. // San‘at va madaniyat jurnali, №2, 45–50-betlar.
4. **Daminov, A.** (2022). Pop-art san‘atida ijtimoiy g‘oyalar ifodasi. – Toshkent: Innovatsion san‘at markazi.
5. **Masharipova, G.** (2020). “O‘zbekiston zamonaviy san‘atida G‘arb ta‘siri”. // Toshkent san‘at instituti ilmiy maqolalar to‘plami, №3, 67–72-betlar.
6. **Artel Aralash** – Rasmiy sahifalari va ko‘rgazma materiallari (2021–2023). www.artelaralash.uz
7. **Ilkhom Gallery** – Toshkentdagi zamonaviy san‘at galereyasi arxivi. www.ilkhom.uz

**KREMNIYDAN YASALGAN DIODLARDA P-N O'TISHIDA LOKAL
OBLASTLARDA ISSIKLIK OTKAZUVCHANLIKNING FURE USULI BILAN YECHICH**

Ali Abdreymov¹ Venera Karimvoyeva¹ Arzieva Amangul¹

*¹Berdaq nomidagi Qoraqalpog davlat universiteti, Ch. Abdirov ko'chasi, 1-uy, 742012,
Nukus shahri, O'zbekiston, **

Annotaciya Tajribada kremniyli p-n-o'tishlarda ko'chkili teshilishda zarbali ionlanish tokning ta'siri yarimo'tkazgichning bir jinsli bo'lmagan qizishi bir jinsli qizdirish bilan farqi aniqlandi. Harorat gradiyenti tok yo'nalishiga bog'liq holda zarbali ionlanish tokini kamaytirishi yoki ko'paytirishi mumkin. Shu bilan birga p-n-o'tishning teshilish kuchlanishini sezilarli darajada o'zgaradi. Olingan natijalar bilan izohlangan bo'lib, unda amalga oshirilgan sharoitlarda p-n-o'tishning fazoviy zaryadi sohasidagi juftlik elektron-kovaklar sonining ortishiga yoki kamayishiga olib keladi

Kalit so'zlar: kremniy, zarbali ionlanish, harorat gradiyenti, mikroplazmalar

Kirish

Tok oqimining asosiy impulsining alohida shakli bu mikroplazma holatlari hisoblanadi. Mikroplazma spontan qo'zg'aladi p-n o'tishdagi fazoviy zaryad sohasining (KZO) bir xil emasligidan mikroplazma kuzatiladi. Qurilmaning qizishi bilan haroratning oshishi natijasida mikroplazma bosimining paydo bo'lishi kuzatiladi. Mikroplazma impulsining kinetikasini sonli o'rganishda shakli va uzluksizligi yarim o'tkazgich qurilmasining parametrlariga va kuchlanishiga bog'liq. Tajribalardan ma'lum aralashmali yarimo'tkazgichli diod strukturalarda p-n teskari tok oqimimig o'tishining lavinno proboy holatida lokal sohalarda yuqori zichlikka ega bo'lgan tok kuzatilib bu fanda -mikroplazma deb ataladi. Biz mikroplazma ko'rinishini p-n o'tishdagi fazoviy zaryad sohasining kichik bir xil emasligidan (defektlar sababli) lokal sohalarda kuchli elektr maydon ta'sirida mikroplazma hodisasi kuzatiladi. Mikroplazmalarning paydo bo'lishi lavinno proboy o'tish boshlanishida juda past oqimlarda oqim ortishi koeffitsientining o'rtacha qiymati 10^2 - 10^3 dan oshmasa, mikroplazmadagi oqim ortishi koeffitsienti 10^7 - 10^9 ga teng bo'ladi. Kremniy yarimo'tkazgichlarida p-n o'tishida defektlar va lokal oblastlarda zichlikning keskin o'zgarishi mikroplazmalarni hosil qilishi mumkin [1,2]. Bu holat issiqlik o'tkazuvchanlikka ta'sir ko'rsatadi, va bu ta'sirni Fure usuli yordamida hisoblash mumkin. Fure usulini qo'llash uchun, quyidagi bosqichlarni ko'rib chiqish kerak. Birinchidan issiqlik o'tkazuvchanlikni aniqlash kerak. Kremniyda, bu ko'rsatkich materialning strukturasiga, defektlar va mikroplazmalar mavjudligiga qarab o'zgarishi mumkin [3-4]. Fure usulida, issiqlik oqimining tarqalishi va issiqlikning material ichida qanday taqsimlanishi tahlil qilinadi. Ikkinchidan Fure tenglamasini qo'llashimiz kerak.

Fure usulida issiqlik o'tkazuvchanlikni hisoblash uchun, odatda Fure tenglamalari va issiqlik oqimining vaqtga bog'liq o'zgarishini modellashta ishlatiladi. Bu tenglamalar issiqlik oqimi va materialning fizikaviy xususiyatlari (masalan, issiqlik sig'imi, zichlik, va issiqlik o'tkazuvchanlik) yordamida material ichidagi issiqlik tarqalishini hisoblaydi. Fure tenglamasi odatda quyidagicha ifodalanadi:

$$\frac{\partial T}{\partial t} = \alpha \nabla^2 T$$

Bu yerda: T - temperaturaning joylashuvi (harorat); α - issiqlik tarqalish koeffitsienti (kremniy uchun bu termal difuzion koeffitsientidir); ∇^2 - Laplas operatori (bu issiqlikning fazoda qanday taqsimlanishini ifodalaydi). Kremniydan strukturali diodlarning p-n o'tishida deffektlar mavjud bo'lganda, bu materialning issiqlik o'tkazuvchanligini o'zgartirishi mumkin [5]. Diodning p-n o'tishida yuza qatlamida asosan deffekt joylashgan local oblastlarda zaryad tasuvchilarning ortishida tok zichligining ortishi bilan local oblastlarda issiqlikning tarqalishini cheklaydigan maydonlar, materialning issiqlik o'tkazuvchanligini pasaytiradi. Ushbu holatni hisoblashda Fure usulida, mikrostruktura va deffektlarni inobatga olish kerak bo'ladi, bu esa qo'shimcha parametrlarni kiritishni talab qiladi (masalan, deffektlarning zichligi va ularning issiqlik o'tkazuvchanlikka ta'siri). Bunday murakkab tizimlarni hisoblash uchun kompyuter modellashtirish usullari, masalan, sonli tahlil usullari qo'llaniladi. Fure tenglamasining yechimini topish uchun, masalan, differensial tenglamalarni sonli usullar yordamida yechish mumkin. Bu usullar material ichidagi issiqlikning tarqalishini hisoblashda foydalidir. Haroratning o'zgarishini va issiqlik oqimining tarqalishini aniq hisoblash uchun materialning xususiyatlarini (zichlik, issiqlik sig'imi, issiqlik o'tkazuvchanlik) to'g'ri o'lchash va ularni Fure usuliga moslashtirish zarur. Fure usulida issiqlik oqimining tarqalishi va issiqlikning material ichidagi qanday taqsimlanishini tahlil qilishda quyidagi bosqichlarni ko'rib chiqish kerak. Kremniyda issiqlik o'tkazuvchanlik k asosan materialning xususiyatlariga bog'liq, lekin deffektlar va mikroplazmalar bu qiymatga ta'sir qiladi. Yani, mikrostruktura yoki defektlar mavjud bo'lsa, issiqlikning tarqalish tezligi o'zgaradi. Issiqlik o'tkazuvchanlik k bilan bog'liq bo'lgan oddiy munosabat quyidagicha ifodalanadi:

$$q = -k \nabla T$$

Bu yerda: q — issiqlik oqimi (J); k — issiqlik o'tkazuvchanlik (W/m·K); ∇T — haroratning fazodagi gradienti. Issiqlik oqimi q haroratning gradienti ∇T bilan bog'liq bo'lib, materialning issiqlik o'tkazuvchanligi k ni hisoblashda yordam beradi. Mikroskopik darajada, deffektlar materialning strukturasini buzadi, bu esa issiqlikning tarqalishiga qarshi qarshilikni oshiradi. Bunga ko'ra, issiqlik o'tkazuvchanlikni hisoblashda elektronlar va fononlarning (molekulyar va atomar darajadagi tebranishlar) harakati deffektlar orqali qiyinlashadi, bu esa issiqlikning tarqalishini susaytiradi.

Material ichidagi mikrostrukturalar, ya'ni mikroskopik ko'rinishdagi issiqlik yutilish va tarqalish hududlarining paydo bo'lishi, issiqlik o'tkazuvchanlikni yanada kamaytiradi.

Fure usulidan foydalanib issiqlik o'tkazuvchanlikni aniqlash uchun quyidagi bosqichlar amalga oshiriladi yaniy kremniy materialining issiqlik o'tkazuvchanlik koeffitsienti k ni va issiqlik sig'imini aniqlash kerak. Bu parametrlar materialning strukturalari va haroratiga qarab o'zgaradi. Deffektlar va mikrostrukturalar mavjud bo'lsa, ularning issiqlik tarqalishiga ta'sirini modellashtirish zarur. Buni sonli metodlar yordamida, masalan, finite difference method yoki finite element method yordamida amalga oshirish mumkin. Fure tenglamasini sonli usullar yordamida yechish kerak. Bu usullar material ichidagi issiqlik oqimi va haroratning o'zgarishini vaqt bo'yicha tahlil qilishga imkon beradi. Bunday hisoblashlarni aniq qilish uchun kompyuter modellashtirish ishlatiladi. Kompyuter dasturlari, yordamida issiqlik tarqalishining simulyatsiyalarini yaratish mumkin. Bu dasturlar ayniqsa, mikrostrukturalar va deffektlar mavjud bo'lganda material ichidagi issiqlik oqimi va haroratning tarqalishini tahlil qilishda juda foydalidir.

Hisoblash bolimi

Aytaylik, $T(x, t)$ $t \geq 0$ vaqt momentida $x \in \Omega$ nuqtadagi temperatura bo'lsin. Shu yerda $\Omega - R^n$ dagi soha, $n = 1, 2, 3$. Issiqlik o'tkazuvchanlik tenglamasi quyidagi ko'rinishga ega

$$\frac{\partial T}{\partial t} = \text{div}(k(x)\nabla T) + f(x, t)$$

bu yerda $k(x) > 0$ - harorat o'tkazuvchanlik koeffitsiyenti, $f(x, t)$ - mikroplazmaning issiqlik manbalari zichligi. Bizga ma'lumki, diffuziya jarayonini ifodalovchi tenglama ham xuddi shunday ko'rinishga ega. Agar $k = \text{const}$ koeffitsiyent x ga bog'liq bo'lmasa, u holda tenglama soddalashadi va tegishli aralash chegaraviy masala quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\frac{\partial T}{\partial t} = k \Delta T + f(x, t), \quad T|_{t=0} = \varphi(x), \quad T|_{\partial\Omega=0} = \mu(x),$$

Bir o'lchovli holatni ko'rib chiqamiz va $k = a^2$ deb belgilaymiz:

$$\frac{\partial T}{\partial t} = a^2 \frac{\partial^2 T}{\partial x^2} + f(x, t), \quad x \in [0, l], \quad t \in [0, t_n] \quad (1)$$

O'rganishni boshlang'ich shartlar berilgan birinchi chegaraviy masaladan boshlaymiz.

$$T(x, 0) = \varphi(x), \quad x \in [0, l], \quad (2)$$

va chegaraviy shartlar

$$T(0, t) = \mu(t), \quad T(l, t) = v(t), \quad 0 \leq t \leq t_n \quad (3)$$

Avval bir jinsli tenglamani $f \equiv 0$, ya'ni issiqlik manbalari bo'lmaganda yechamiz. Faraz qilaylik, $\mu = v \equiv 0$, ya'ni kesmaning uchlarida nol harorat saqlanadi.

Fure usuli

(1) - (3) masalaning yechimi to'g'ri to'rtburchakda qidiriladi.

$$T\{(x, t) \mid 0 < x < l, 0 < t < t_n\}$$

Uning chegarasining bir qismini quyidagicha belgilaymiz

$$\Gamma = \{0 \leq x \leq l, t = 0\} \cup \{x = 0, 0 \leq t \leq t_n\} \cup \{x = l, 0 \leq t \leq t_n\}$$

(1) - (3) masalaning yechimi torning tebranish tenglamasini yechishga o'xshash o'zgaruvchilarni ajratish usuli bilan quriladi.

1. Birinchi qadam. $U(x, t) = Y(x)Z(t)$ ko'rinishdagi xususiy yechimlarni izlaymiz. Buni tenglamaga qo'yamiz va quyidagini hosil qilamiz.

$$Y(x) \cdot Z''(x) = a^2 Y''(x) \cdot Z(t).$$

$a^2 Y(x)Z(t)$ ga bo'lamiz va quyidagiga ega bo'lamiz

$$\frac{Z'(t)}{a^2 Z(t)} = \frac{Z''(t)}{Y(t)} = \lambda$$

2. Ikkinchi qadam torning tebranish tenglamasi uchun Furye usulining ikkinchi qadamiga to'g'ri keladi. Shturm-Liuvill masalasi ko'rib chiqilmoqda

$$Y''(x) = \lambda Y(x), Y(0) = Y(l) = 0, \quad (4)$$

Quyidagi yechimga ega bo'lamiz.

$$\lambda = -\mu_k^2, \quad \mu_k = \frac{k \cdot \pi}{l}, \quad Y_k(x) = \sin \mu_k x, \quad k = 1, 2, \dots$$

(4) masalaning barcha xos qiymatlari va xos funksiyalari topildi.

3. Keyingi qadam ikkinchi tartibli emas, balki birinchi tartibli $Z(t)$ uchun tenglamani yechishdan iborat. Har bir μ_k uchun bu tenglama quyidagi ko'rinishga ega

$$Z'(t) + a^2 \mu_k Z(t) = 0,$$

uning umumiy yechimi

$$Z(t) = C_k e^{-a^2 \mu_k t}$$

$Y(x)Z(t)$ ko'rinishdagi (1) tenglamaning (3) chegaraviy shartni qanoatlantiruvchi barcha yechimlari topildi:

$$T_k(x, t) = C_k e^{-a^2 \mu_k t} \sin \mu_k x$$

4. Ushbu bosqichda (1) - (3) masalaning yechimi quyidagi qator ko'rinishida qidiriladi:

$$T(x, t) = \sum_{k=1}^{\infty} C_k e^{-a^2 \mu_k^2 t} \sin \mu_k x \quad (5)$$

(2) boshlang'ich shartdan quyidagini olamiz:

$$\varphi(x) = \sum_{k=1}^{\infty} C_k \sin \mu_k x,$$

bu yerda $C_k - \varphi(x)$ funksiyani (4) masalaning $\{\sin \mu_k x\}$ xos funksiyalari bo'yicha yoyishdagi Fure koeffitsiyentlari:

$$C_k = \frac{2}{l} \int_0^l \varphi(x) \sin \mu_k x dx \quad (6)$$

Fure tenglamasini sonli usulda yechish

Fure tenglamasini sonli usulda yechish uchun, vaqt va fazoni diskretizatsiya qilish kerak. Diskretizatsiya jarayonida, haqiqiy uzluksiz vaqt va fazo o'zgarishlari sonli nuqtalarga aylantiriladi. Bu jarayonni amalga oshirish uchun, vaqt va fazo uchun kichik o'lchovlar (grid points) kiritiladi. Xatoliklarni kamaytirish uchun, fazoda Δx va vaqtda Δt o'lchovlarining quyidagicha aniqlanishi mumkin: Fazodagi haroratni $x_1, x_2, \dots, x_N$ nuqtalarda hisoblaymiz. Haroratni vaqt bo'yicha $t_0, t_1, \dots, t_M$ nuqtalarda hisoblaymiz. Tenglamaning differensial shaklini sonli shaklga o'tkazishda, $\nabla^2 T$ operatorini diskretizatsiya qilish kerak. Fure tenglamasi uchun, ikkita asosiy differensial formula mavjud:

Fazo bo'yicha differensial operatorni diskretizatsiya qilishda Laplas operatorini ikki xususiyatga asoslanib hisoblash mumkin:

$$\nabla^2 T(x) \approx \frac{T(x + \Delta x) - 2T(x) + T(x - \Delta x)}{\Delta x^2}$$

Vaqt bo'yicha hisoblash uchun oddiy differensial formula qo'llaniladi:

$$\frac{\partial T}{\partial t} \approx \frac{T_i^{n+1} - T_i^n}{\Delta t}$$

Bu yerda: T_i^n - t_n va x_i nuqtasidagi harorat; Δx - fazo bo'yicha diskretizatsiya o'lchami; Δt - vaqt bo'yicha diskretizatsiya o'lchami. Fure tenglamasini sonli tarzda yechish uchun diskretizatsiya qilingan tenglama quyidagicha bo'ladi:

$$\frac{T_i^{n+1} - T_i^n}{\Delta t} = \alpha \left(\frac{T_{i+1}^n - 2T_i^n + T_{i-1}^n}{\Delta x^2} \right)$$

Bu tenglama yordamida haroratning vaqt va fazo bo'yicha o'zgarishini hisoblash mumkin. Haroratning t_{n+1} va t_n vaqtlardagi qiymatlarini topish uchun ushbu tenglama yordamida iteratsiyalar amalga oshiriladi. Fure tenglamasining sonli shaklini yechish uchun **iteratsiya** metodini qo'llaymiz. Har bir vaqt nuqtasi uchun T_i^{n+1} ni hisoblaymiz. Iteratsiya qoidasi:

$$T_i^{n+1} = T_i^n + \frac{\alpha \Delta t}{\Delta x^2} (T_{i+1}^n - 2T_i^n + T_{i-1}^n)$$

Bu yerda: T_i^n - vaqtning n -chi qadamidagi harorat qiymati; T_i^{n+1} - vaqtning $n+1$ -chi qadamidagi harorat qiymati; α - issiqlik tarqalishining koeffitsienti.

Boshlang'ich va chegaraviy shartlarni belgilashda haroratning boshlang'ich taqsimlanishi $T(x,0)$ belgilashda boshlang'ich harorat barcha nuqtalarda bir xil deb hisoblaymiz. Shuning hisobda olgan holda chegaraviy shart kiritamiz chegaraviy shartlar: $T(0,t)=T_0$ (boshlang'ich nuqtadagi harorat); $T(L,t)=T_L$ (oqirgi nuqtadagi harorat). Kremniy materialida issiqlik tarqalish koeffitsienti $\alpha=1\times 10^{-4}$ m²/s, fazo bo'yicha tekshirish oraliqlari $\Delta x=0.1$ m (1000 ta nuqta), vaqt bo'yicha tekshirish oraliqlari $\Delta t=1$ ms, boshlang'ich harorat taqsimlanishi $T(x,0)=350$ K. Chegaraviy shartlar: $T(0,t)=350$ K, $T(L,t)=300$ K. Haroratni t^{n+1} nuqtasida hisoblash uchun formulasini qo'llanamiz:

$$T_i^{n+1} = T_i^n + \frac{\alpha \Delta t}{\Delta x^2} (T_{i+1}^n - 2T_i^n + T_{i-1}^n)$$

$i=1, 2, \dots, N-1$ (eng birinchi va oxirgi nuqtalar chegaraviy shartlar bilan belgilanadi). Iteratsiya davomida haroratning vaqt bo'yicha o'zgarishini hisoblash uchun barcha nuqtalar uchun haroratni hisoblab va yangi vaqt qadamiga o'tamiz. Vaqt $t=t_0, t_1, \dots, t_M$ bo'yicha hisoblashni davom ettiriramiz. Buni hisoblash uchun Python dasturidan foydalanamiz. Quyidagi Python kodi yordamida bu hisoblashni amalga oshirish mumkin:

```
import numpy as np
import matplotlib.pyplot as plt

# Parametrlar
alpha = 1e-4 # Issiqlik tarqalish koeffitsienti (m^2/s)
L = 0.005 # Material uzunligi (m)
T_0 = 350 # Boshlang'ich harorat (K)
T_L = 300 # Chegara harorati (K)

# Diskretizatsiya qadamlarini aniqlash
N = 1000 # Nuqtalar soni
dx = L / (N-1) # Fazodagi diskretizatsiya
dt = 1 # Vaqt bo'yicha diskretizatsiya (s)
alpha_dt_dx2 = alpha * dt / dx**2

# Boshlang'ich shartlarni belgilash
T = np.ones(N) * T_0 # Boshlang'ich harorat
T[0] = T_0 # Chegara 1: T(0, t) = 350K
T[-1] = T_L # Chegara 2: T(L, t) = 300K

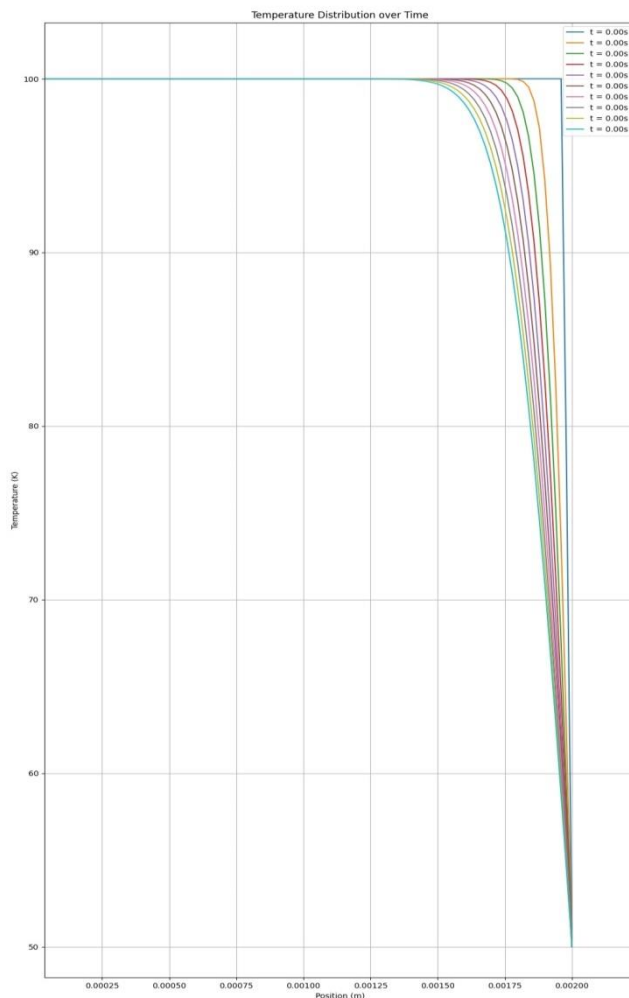
# Vaqt bo'yicha hisoblash
time_steps = 100 # Vaqt qadamlarining soni
```

```

for n in range(time_steps):
    T_new = T.copy()
    for i in range(1, N-1):
        T_new[i] = T[i] + alpha_dt_dx2 * (T[i+1] - 2*T[i] + T[i-1])
    T = T_new.copy()

# Haroratni grafika orqali chiqarish (har 10 qadamda)
if n % 10 == 0:
    plt.plot(np.linspace(0, L, N), T, label=f't = {n*dt}s')

# Natijalarni chiqarish
plt.xlabel('Position (m)')
plt.ylabel('Temperature (K)')
plt.title('Temperature Distribution over Time')
plt.legend()
plt.show()
    
```


1-rasm Mikroplaznadagi temperaturaning tarqalishi tasvirlangan

Yakuniy qism

Bu usul yordamida Fure tenglamasini sonli usulda yechish mumkin. Diskretlashatsiya, boshlang'ich va chegaraviy shartlar, va iteratsiya yordamida material ichidagi issiqlik oqimi va haroratning taqsimlanishini tahlil qilish mumkin. Yuqoridagi misolda, haroratning vaqt bo'yicha taqsimlanishini ko'rsatadigan grafikni olish mumkin. Haroratning vaqt bo'yicha taqsimlanishini ko'rsatadigan grafikni olish uchun quyidagi ketma-ketlikni bajarish kerak. Yuqoridagi misolda Python kodini ishlatgan holda, haroratning fazodagi taqsimlanishini vaqt bo'yicha ko'rish mumkin. O'zgaruvchan yarimo'tkazgich temperaturo'rasining ortishi bilan lavinno probay parametrlari mikroplazma parametrlarining temperaturo'rasiga boglik bo'ladi, sababi mikroplazma kanalidagi elektronlar va kavaklarning zarba ionizatsiyasining koeffitsienti pasayadi. Mikroplazma tufayli oqimning beqaror sohasi 0,1-2V bo'lgani uchun bu diapazonda temperaturaning tarqalishi oralig'ida bir necha yassi emasligi lokal defektlar sababli mikroplazma qo'shilishi va ajratilishining to'sadifiy payda bolishiga olib keladi. Mikroplazmalarning o'z ara ta'siri ular orasidagi katta oraliqlarida ham kuzatilgani eksperimental tarzda tasdiqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I. V. Grexov, Yu. N. Serejkin. Yarimo'tkazgichlarda p-n-o'tishning ko'chkili teshilishi (L., Energiya, 1980).
2. R. V. Konakova, P. Kordash va boshqalar. Prognozirovaniye nadejnosti poluprovodnikovix lavinnyx diodov, pod red. Yu. A. Txorika (Kiyev, Naukova dumka, 1986).
3. M. B. Tagayev, A. I. Shkrebtiiy. Harorat xususiyatlarini o'rganish arsenidgalliyli ko'chkili oraliq diodlarda mikroplazmali teshilish Sbornik nauchnix trudov NGU, g. Nukus, 1987, s. 54-58.
4. A. I. Shkrebtiiy, M. B. Tagayev, S. I. Glushenko. Buzmasdan ishlash usuli parametrlarni nazorat qilish va kremniylilarning ishonchliligini prognozlash stabilitronlar. -IV-sohaviy seminar. Analiticheskiye metodi issledovaniya materialov i izdeliy mikroelektroniki, g. Zaparoje, 1987, s. 30.
5. Tagayev M. B. Vliyaniye vneshnix vozdeystviy na elektricheskiye svoystva prostranstvenno- neodnorodnix diodnix struktur. doktorskaya dissertatsiya, 2001 g. S. 230.

TUPROQ SHO‘RLANISHIDA GAT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA
BAHOLASHDAGI AHAMIYATI

Z.Mamatkulov

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti “Davlat kadastrlari” kafedrasini mudiri

I.Xaitov

TerDMAU tayanch doktranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tuproq sho‘rlanishining sabablari, oqibatlarini va uni baholashda Geografik axborot tizimlari (GAT) texnologiyalarining o‘rni tahlil qilinadi. Tuproq sho‘rlanishi qishloq xo‘jaligi va ekologiya uchun jiddiy muammo bo‘lib, uning natijasida yer unumdorligi pasayadi va hosildorlik kamayadi. GAT texnologiyalari orqali sho‘rlangan hududlarni tezkor aniqlash, monitoring qilish va boshqarish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, sho‘rlanish muammosiga oid ilmiy manbalar, jumladan, o‘zbek olimlarining tadqiqotlari ham tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, GAT texnologiyalaridan foydalanish tuproq sho‘rlanishini kamaytirish va hosildorlikni oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Annotation: this article analyzes the causes, consequences of soil salinity and the role of Geographic Information Systems (GAT) technologies in its assessment. Soil salinity is a serious problem for agriculture and ecology, as a result of which land productivity decreases and productivity decreases. Through GAT technologies, the possibilities of rapid detection, monitoring and management of saline areas are considered. Scientific sources on the problem of salinity are also analyzed, including the research of Uzbek scientists. The results show that the use of GAT Technologies is an important tool to reduce soil salinity and increase yields.

Аннотация: В этой статье анализируются причины, последствия засоления почвы и роль технологий географических информационных систем (GAT) в ее оценке. Засоление почвы является серьезной проблемой для сельского хозяйства и экологии, что приводит к снижению плодородия земли и снижению урожайности. Рассматриваются возможности быстрого обнаружения, мониторинга и управления засоленными территориями с помощью технологий GAT. Также будут проанализированы научные источники по проблеме солености, в том числе исследования узбекских ученых. Результаты показывают, что использование технологий GAT является важным инструментом для снижения засоления почвы и повышения урожайности.

Kalit so‘zlar: Tuproq sho‘rlanishi, GAT texnologiyalari, GIS, masofaviy zondlash, sho‘rlanish monitoringi, qishloq xo‘jaligi, ekologik ta‘sir.

Keywords: soil salinity, GAT technologies, GIS, remote sensing, salinity monitoring, agriculture, environmental impact.

Ключевые слова: засоление почвы, технологии ГАТ, ГИС, дистанционное зондирование, мониторинг солености, сельское хозяйство, воздействие на окружающую среду.

Kirish. Tuproq shoʻrlanishi bugungi kunda qishloq xoʻjaligi va ekologiya sohasidagi eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Dunyo boʻylab sugʻoriladigan yerlarning taxminan 20–30% qismi shoʻrlanishdan aziyat chekmoqda, bu esa oziq-ovqat xavfsizligiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Shoʻrlanish natijasida tuproq unumdorligi pasayadi, oʻsimliklarning oʻsishi yomonlashadi va natijada qishloq xoʻjaligi hosildorligi kamayadi.

Tuproq shoʻrlanishi boʻyicha tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, shoʻrlanish asosan iqlim sharoiti, notoʻgʻri sugʻorish, yer osti suvlarining koʻtarilishi va sanoat chiqindilari natijasida yuzaga keladi[1]. Shoʻrlanish jarayonining tuproq unumdorligiga taʼsiri boʻyicha tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, tuzlar miqdorining ortishi bilan tuproqning fizik va kimyoviy xususiyatlari yomonlashadi[2]. Shuningdek, Sultonov Sh.S. (2017) oʻz tadqiqotlarida shoʻrlanish jarayonining agroekologik jihatlarini oʻrganib, shoʻrlanishning tuproq unumdorligiga uzoq muddatli taʼsirini tahlil qilgan. Uning tadqiqotlari shoʻrlangan yerlarning rekultivatsiyasi boʻyicha innovatsion yondashuvlarni ilgari surgan[3].

Zamonaviy Geografik axborot tizimlari (ГАТ) texnologiyalari tuproq shoʻrlanishini kuzatish, tahlil qilish va samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada shoʻrlanishning sabablari, oqibatlar va ГАТ texnologiyalarining bu muammoni bartaraf etishdagi roli batafsil yoritiladi. Tuproq unumdorligining pasayishi – shoʻrlangan tuproqda oʻsimliklarning oʻsishi sustlashadi, bu esa hosildorlikning kamayishiga sabab boʻladi. Shoʻrga chidamli ekinlarni joylashtirish – ГАТ yordamida shoʻrlanish darajasiga mos boʻlgan qishloq xoʻjaligi ekinlarini tavsiya qilish mumkin [4]. Bundan tashqari, Turgʻunov U.K. (2020) shoʻrlanish monitoringida ГАТ texnologiyalarining samaradorligini baholab, GIS yordamida shoʻrlanishning dinamik xaritalarini yaratish usullarini taklif qilgan. Unga koʻra, ГАТ texnologiyalaridan foydalanish anʼanaviy dala tadqiqotlariga nisbatan ancha tez va iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi[5]. Drenaj tizimlarini takomillashtirish – Sobirov N.K. (2015) shoʻrlangan hududlarda yer osti suvlarini kamaytirish va samarali drenaj tizimlarini ishlab chiqish uchun ГАТ texnologiyalaridan foydalanish metodlarini ishlab chiqqan[6]. ГАТ texnologiyalarining ahamiyati – Shoʻrlangan hududlarni kartografik tahlil qilish va ularga dinamik baho berish uchun GIS va masofaviy zondlash (RS) texnologiyalaridan foydalanish tobora kengayib bormoqda[7].

GIS xaritalash – Shoʻrlanishning fazoviy taqsimotini aniqlash uchun maxsus elektron xaritalar yaratish imkonini beradi. Surxondaryo viloyati Jarqoʻrgʻon

tumanining X.Olimjon massivida 14 ta fermer xo‘jalikdan tashkil topgan Chorvachilik, tutchilik, parrandachilik, baliqchilik, terakchilik ushbu mavjud emas. Mahmudov H. (2022). “Surxondaryo viloyati Jarqo‘rg‘on tumani tuproqlarining meliorativ holati” Ushbu maqolada Jarqo‘rg‘on tumanining tuproq unumdorligi, sho‘rlanish darajasi va yer melioratsiyasi bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar yoritilgan. Muallif meliorativ chora-tadbirlar va agrotexnik usullar yordamida tuproq sifatini oshirish yo‘llari haqida fikr bildiradi[8]. Qosimov J. (2021). “Jarqo‘rg‘on va Sho‘rchi tumanlarida yer resurslaridan foydalanishning muammolari va istiqbollari” Maqolada tumanlardagi suv resurslari taqsimoti, sug‘oriladigan yerlarning holati va tuproq unumdorligini oshirish bo‘yicha tadbirlar tahlil qilingan. Ushbu tadqiqot mavzuga doir agro-ekologik muammolarni kompleks yondashuv asosida o‘rganish uchun muhim[9]. Bu massivda tadqiqot ishlar ishlar olib borilayotgan fermer xo‘jaliklaridan “Samo yo‘llari Baraka” fermer xo‘jaligida ishlar olib borilmoqda. Bu fermer xo‘jalikda sug‘orilib ekin ekilib kelayotgan 61,68 ming gektardan iborat. Ushbu xo‘jalikda sho‘rlangan yerlar ham mavjud. Bu hududda kuchsiz va o‘rtacha darajada sho‘rlangan hududlari bo‘lib, ushbu hududdan tuproq holatlari o‘rganilib chiqilmoqda. GAT yordamida turli yillarga oid ma‘lumotlarni taqqoslab, sho‘rlanish jarayonining rivojlanish dinamikasini baholash mumkin. Tuproq sho‘rlanishiga jiddiy e‘tibor qaratilmasa keyinchalik bu yerlar sekinlik bilan botqoqlashib boradi va natija bu yerlar foydalaniladigan yerlardan qatoridan chiqib ketishiga olib keladi. Shu sababli bu joyning iqlim sharoitlarini reylefini inobatga olgan holatda monitoring qilib borish juda muhim masalalardan biri hisoblanadi. Monitoring ishlarini olib borishda oldingi yillardagi ma‘lumotlarni hozida olingan ma‘lumotlar bilan taqqoslanib boriladi. Olingan natijalar tahlil qilinib, tegishli xulosalar beriladi. Buning uchun o‘rganilayotgan dalalarning tuproq namunalarini olib, ularni agrokimoviy holati va sho‘rlanishi bo‘yicha laboratoriya sharoitida analiz qilinib natijalari olinadi. Bu ma‘lumotlarni oldingi yillar bilan solishtirish orqali olib boriladi. Bundan tashqari so‘nggi zamonaviy uslubdagi uskunalar yordamida ham ishlar bajariladi. Keyingi yillarda raqamli texnologiyalar yordamida ham ishlar olib borilmoqda. Jumladan, bugungi kunda garchi raqamli texnologiyalar yer resurslarini boshqarish sohasiga allaqachon kirib kelgan bo‘lsa ham, dunyo miqyosida yer kadastri va xatlov jarayonlarini to‘liq avtomatlashtirish va bir nechta ma‘lumotlar bazalariga integrasiya qilish hali xam ko‘plab muammolarga uchramoqda. Bunga asosiy sabab sifatida yangi texnologiyalarning tez takomillashib borishi va bunga foydalanuvchilarning moslashishi bilan qiyinchiliklari hamda yerlarni xatlovdan o‘tkazishning yagona tizimi yo‘qligi keltiriladi. Bu tizim ham yagona bo‘lmaganligi sababli yerlarni monitoring qilish ishlarida qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Tuproq sho‘rlanish darajasini tahlil qilish – GAT dasturlari orqali sho‘rlanishning vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarishini kuzatish mumkin. GAT texnologiyalar yordamida yer holatlari monitoring qilib borish tizimini takomillashtirish ishlarini joriy etish

bo'yicha ishlar olib borilmoqda. GAT texnologiyalaridan foydalangan holda sho'rlanish muammosini hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi mumkin: Drenaj tizimlarini optimallashtirish – Tuproqning gidrologik holatini tahlil qilish orqali samarali drenaj tizimlarini loyihalash mumkin.

Sho'rlanish darajasiga mos ekinlarni tanlash – GAT ma'lumotlari asosida sho'rga chidamli ekinlarni ekish uchun eng mos joylar aniqlanadi. Sug'orish rejalarini optimallashtirish – GAT yordamida tuproq namligi va tuz miqdorini baholash orqali eng samarali sug'orish usullari tanlanadi. Rekultivatsiya tadbirlarini rejalashtirish – GAT yordamida sho'rlangan yerlarni meliorativ usullar bilan yaxshilash rejalarini ishlab chiqiladi.

Xulosa

Tuproq sho'rlanishi qishloq xo'jaligi va ekologik muvozanatga jiddiy zarar yetkazadigan muammo hisoblanadi. Uning oldini olish va oqibatlarini kamaytirish uchun Geografik axborot tizimlari (GAT) texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Sun'iy yo'ldosh tasvirlari, masofaviy zondlash va GIS xaritalash orqali sho'rlangan hududlarni tezkor aniqlash va ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish mumkin. Shuningdek, GAT texnologiyalari sug'orish va drenaj tizimlarini optimallashtirish, sho'rga chidamli ekinlarni tanlash va rekultivatsiya rejalarini ishlab chiqishda samarali vosita hisoblanadi. Kelajakda GAT texnologiyalaridan yanada kengroq foydalanish orqali tuproq sho'rlanishiga qarshi kurashishning yangi usullarini ishlab chiqish va qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. Richards, L. A. (1954). Diagnosis and improvement of saline and alkali soils. USDA Agriculture Handbook, 60.
2. Qadir, M., Quill rou, E., Nangia, V., & Murtaza, G. (2018). Economics of salt-induced land degradation and restoration. Natural Resources Forum, 42(3), 141–157.
3. Sultonov Sh.S. (2017). Sho'rlanish jarayonining agroekologik jihatlari va uning tuproq unumdorligiga ta'siri. O'zbekiston agrar fanlari akademiyasi ilmiy jurnali, 2(9), 67–73.
4. Qadir, M., Quill rou, E., Nangia, V., & Murtaza, G. (2018). Economics of salt-induced land degradation and restoration. Natural Resources Forum, 42(3), 141–157.
5. Turg'unov U.K. (2020). GAT texnologiyalarining sho'rlanish monitoringida samaradorligi. Toshkent davlat agrar universiteti ilmiy jurnali, 5(3), 112–120.

6. Sobirov N.K. (2015). Shoʻrlangan hududlarda samarali drenaj tizimlarini ishlab chiqish uchun GAT texnologiyalarining oʻrni. Tuproqshunoslik va agrokimyo jurnali, 8(3), 91–99.
7. Sharma, R., & Singh, P. (2015). GIS-based assessment of soil salinity in arid regions. *Environmental Monitoring and Assessment*, 187, 112.
8. Surxondaryo viloyatining agroekologik sharoitlari va tuproq shoʻrlanishi muammolari (Nurmatov A., Mahmudov H.).
9. Jarqoʻrgʻon tumanining tuproq meliorativ holati va yer resurslarini boshqarish masalalari (Qosimov J.).

**UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK TA'LIM INNOVATSION
KLASTERINING TUTGAN O'RNI (KIMYO FANI MISOLIDA)**

Abdulaxatova Manzura Akramjonovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti II- kurs talabasi

Respublikamizda kimyo fanini o'qitishda uzviylik hamda uzluksizlikni ta'minlashning tashkiliy-metodik shart-sharoitlarini takomillashtirish, ta'lim muassasalarida kimyo fanini o'qitishni tubdan yaxshilash bo'yicha aniq chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishga katta ahamiyat qaratilmoqda. Ta'lim jarayonida fan tarmog'ini klaster modeli asosida rivojlantirish ta'lim sub'ektlarini aniq umumiy maqsad atrofida birlashtirishni, ilmiy kuch va salohiyatni oqilona taqsimlashni, ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash jarayonida kasbiy-texnologik variativlikni rivojlantirish jarayonini amalga oshirishning didaktik modeli va metodik shart-sharoitlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Dunyoning etakchi ilmiy markazlari va olimlari tomonidan klaster yondashuvini tatbiq etishning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va uni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish borasida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shaxsga yo'naltirilgan va variativ ta'lim imkoniyatlarini integratsiyalash orqali ta'lim jarayonida kasbiy texnologik variativlikni rivojlantirishning pedagogik asoslarini aniqlashtirish, kasbiy tayyorgarlikni oshirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish, klaster yondashuv asosida kasbiy qobiliyatni rivojlantirishning didaktik tizimini takomillashtirish yanada dolzarblik kasb etadi. Ta'lim o'z ildizlarini ilm-fan va ishlab chiqarish, ijtimoiy turmush, bir so'z bilan aytganda, hayot bilan bog'lay olgan, ichki va turdosh tarmoqlar bilan har tomonlama integratsiyaga kirishgan taqdiridagina o'z oldiga qo'ygan natijalarga erisha oladi, fan, ta'lim- tarbiya va iqtisodiyotning o'zaro chuqur, har tomonlama uzluksiz aloqasini ta'minlay olgan va jamiyat hayotining barcha sohalariga tatbiq eta olgan davlat esa taraqqiyotga erishadi. Bu borada mamlakatimiz ta'lim sohasida salmoqli ishlar amalga oshirilayotganligi hech kimga sir emas.

Ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning maqsadli yo'nalishlarini aniqlash, ayniqsa, pedagog kadrlarning kasbiy malakalari va bilim saviyasini uzluksiz yuksaltirish eng dolzarb masalalaridandir. Modomiki, ta'lim tizimining markazida inson kapitali, uni to'g'ri taqsimlash, undan samarali foydalanish va maqsadli yo'naltirish turar ekan, bunda maktabgacha, umumiy o'rta va oliy ta'lim tizimini jamiyatning barcha manfaatdor tomonlari, ta'lim jarayonining barcha subyektlari bilan yaxlit bir butunlikda bugungi kun talablari asosida tashkil etish hamda ta'limning to'liq uzluksizligiga erishish oldimizda turgan muhim vazifalardandir. Keyingi yillarda yuz berayotgan tub o'zgarishlar jamiyat hayotining barcha sohalariga yangicha innovatsion yondashuvlar, mavjud qarashlar,

tushunchalar va munosabatlarni taraqqiyot ko'zgusi va samaradorlik mezonlari bilan qayta ko'zdan kechirishni taqozo etmoqda.

Istiqlol yillarida ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida ko'plab ijobiy ishlar amalga oshirilganini ta'kidlagan holda, aytishimiz joizki, maqsadlar va ularga erishish usul va vositalarini aniq belgilay olmaslik, mehnat bozori talablarini chuqur o'rganmaslik, undagi talab va taklifning nomuvofiqligi, odamlarning ijtimoiy ahvoli va xohishistaklarini inobatga olmaslik oqibatida anchagina jiddiy xato va kamchiliklar ham kuzatildi. Natijada, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"da nazarda tutilgan talablar to'liq ijrosini topmadi. O'tgan yillar davomida biz barcha sohalar kabi ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida ham o'zimizga xos va mos yo'lni topishga ko'proq e'tibor qaratdik.

Pedagogik ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda fan va ta'lim bo'g'inlari o'rtasidagi aloqadorlikni ta'minlash uzluksiz pedagogik ta'limni klaster rivojlanish tizimiga o'tkazish zaruratini taqozo etmoqda. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri uzluksiz ta'lim tizimidagi barcha ta'lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot bazalari, ilmiy va ilmiymetodik tuzilmalarning bir butunligi bo'lib, ularning birgalikdagi vazifalar taqsimlangan faoliyati pedagogik ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi. Binobarin, klasterning asosiy maqsadi o'z tarkibiga kiruvchi ta'limiy-ilmiyinnovatsion salohiyatni nafaqat yuqori fuqarolik va kasbiy layoqatlilik darajasi bilan, balki raqobatbardoshligi, yangiliklarni qabul qila olish qobiliyati, yangi ta'lim dastur va texnologiyalarini loyihalash hamda amalga oshira olish qobiliyatiga ega zamonaviy ta'lim mutaxassislarini tayyorlash uchun birlashtirishdir.

Pedagogik ta'lim rivojlanishining klaster tizimi ta'lim berish, o'quv adabiyotlarini yaratish, pedagog kadrlar ilmiy salohiyatini oshirish, ta'lim va tarbiya uzviyligi bilan bog'liq umumiy yo'nalishlarda faoliyat olib boradi. Ayni paytda bu umumiy yo'nalishlar ta'limni boshqarish va tashkillashtirish, ta'lim turlari va yo'nalishlari o'rtasida uzviylik va integratsiyani ta'minlash, o'qitish metodlari va vositalaridan foydalanish kabi yo'nalishlarda xususiy lashadi.

Quyidagilar klaster tizimining subyektlari sifatida ishtirok etadi:

- talabalar, magistrantlar va doktorantlar pedagogik amaliyot o'taydigan, ta'limiy, ilmiy tadqiqotchilik, innovatsion va loyihalashtirish faoliyatini olib boradigan o'quv va tajriba eksperimental baza vazifasini o'taydigan maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, oliy va qo'shimcha ta'lim muassasalari;

- ta'limning turli darajalaridagi yangilanishlarga muvofiq ravishda kattalarning qo'shimcha ta'limi tizimi muassasalari, bolalar va o'smirlarning maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi pedagogik kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish muassasalari;

- hamkorlikdagi ilmiy tadqiqot faoliyati bilan shugʻullanayotgan va uni belgilaydigan ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalar, markazlar, ilmiy tadqiqot institutlari;
- pedagogik hamjamiyatlar, tashabbuskor jamoalar, jamoat birlashmalari, davlat va nodavlat tashkilotlari;
- xorijiy oliy taʼlim muassasalari va ilmiy markazlar Klaster tizimi har biri alohida faoliyat olib boradigan subyektlarni umumiy maqsad atrofida birlashtiradi va ayni paytda har bir subyekt umumiy maqsaddan kelib chiqqan holda xususiy manfaatdorlik asosida ish yuritadi.

Klaster tizimi subyektlari bir-birini qoʻllab-quvvatlaydi va nazorat qiladi, har biri alohida klasterning maʼnaviy va intellektual maydonini yaratadi, ijtimoiy taʼsiri hamda ahamiyatini kengaytiradi. Pedagogik taʼlim innovatsion klasteri aloqadorlik, uzviylik, izchillik, vorisiylik, zamonaviylik, yoʻnaltirilganlik, manfaatdorlik tamoyillariga asoslanadi.

Pedagogik taʼlim klasteri faoliyatining asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- pedagogika sohasida samarali vorisiylikni taʼminlash va eng yaxshi oʻquvchilarni pedagog kasbiga targʻib qilish;
- pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini amaliyotga tayangan holda va manfaatdor subyektlar bilan samarali aloqasini intensiv taʼminlagan holda olib borish;
- boʻlajak taʼlim mutaxassislarini innovatsion tajribaga ega boʻlgan amaliyotlar bazasida tayyorlash muhitini yaratish;
- yosh mutaxassislarning kasbiy koʻnikmalarni egallash davrini qisqartirish;
- talabalarni bugungi jadal rivojlanish jarayonlarida bevosita ishtirok etishini taʼminlash;
- pedagogik taʼlimda yangi avlod oʻquv, oʻquv-metodik, ilmiy adabiyotlar, vositalar va didaktik materiallar majmuasini yaratish;
- pedagogik taʼlim ilmiy, ilmiy-pedagogik salohiyatini oshirish;
- pedagogik taʼlimni rivojlantirishning dolzarb masalalari atrofida intellektual resurslarni integratsiyalash;
- taʼlim, fan va pedagogik amaliyotning turli shakl va turlarini izlab topish va taʼlimga tatbiq etish;
- taʼlim va tarbiya uzviyligini taʼminlovchi mexanizmlarni takomillashtirish;
- pedagog kadrlarni tayyorlashda maktabgacha, oʻrta taʼlim va OTM hamda boshqa talabgorlar bilan oʻzaro tezkor qayta bogʻlanish imkoniyatini yaratish;
- pedagogik taʼlim boʻgʻinlari oʻrtasidagi aloqadorlik, bogʻliqlik va hamkorlik zaruriyatini ilmiy asoslash.

Ushbu maqsadlardan kelib chiqqan holda pedagogik taʼlim innovatsion klasteri quyidagi vazifalarni bajaradi:

- viloyatdagi taʼlim muassasalari uchun zamonaviy bilim va malakaga ega pedagog kadrlarni tayyorlash;

– ta’lim sifatini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish;

– pedagogika sohasida ilmiy faoliyatni izchil yo’lga qo’yish;

– ta’limning asosiy (darslik) va yordamchi (lug’atlar, qomuslar, elektron manbalar v. b.) vositalari mazmun-mohiyatining ta’lim bosqichlari kesimidagi uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash;

– viloyatdagi ta’lim muassasalari o’qituvchilarining bilim saviyasidagi bo’shliqlarni to’ldirish maqsadida viloyat Xalq ta’limi boshqarmasi bilan hamkorlikda muddatli o’quv kurslari tashkil qilish;

– umumta’lim maktablarida fanlarni o’qitish bilan bog’liq muammolarni bartaraf qilish maqsadida viloyat Xalq ta’limi boshqarmasi bilan hamkorlikda ilmiy-amaliy seminarlar tashkil qilish;

– institutdagi professor-o’qituvchilarning ilmiy salohiyatini oshirish maqsadida ilmiy tadqiqot institutlari, ilmiy markazlar va tayanch oliy ta’lim muassasalari bilan ilmiy hamkorlikni kuchaytirish;

– umumta’lim maktablarida ilmiy tadqiqot olib borish layoqatiga ega o’qituvchilarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb qilish;

– pedagogika sohasidagi ilg’or xorijiy tajribalarni o’zlashtirish maqsadida yetakchi xorijiy OTMlarga stajirovkalarni amalga oshirish.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, jamiyatimizning bugungi rivojlanish bosqichida pedagogik ta’lim innovatsion klasteri ta’limda ichki va tarmoqlararo aloqadorlikni ta’minlaydigan, ilmiy tadqiqot, ilmiy-metodik muassasalarda to’plangan tajriba va erishilgan ilmiy yutuqlarni ta’lim hamda ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalariga yetib borishini samarali amalga oshiradigan yaqin kelajakdagi eng muhim tizim sifatida taqdim etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-sonli Farmoni

2. Kurbonova M.E., Abdulaxatov A.R, Xudoyberganov J.S, Obrazovatelnyy klaster - kak resurs innovatsionnogo razvitiya regiona. Mug’allim hem uzliksiz bilimlendirio`. Ilmiy metodikalıyq jurnal № 1/175-179 betlar 2020

KICHIK VA O'RTA GURUHLARDA HARAKATLI O'YINLAR

Mutalova Feruza Baxit qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti, Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada kichik va o'rta guruhlarda harakatli o'yinlarning bolalarning jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Kichik guruhdagi bolalar uchun harakatli o'yinlar asosan oddiy harakatlarni bajarishga qaratilgan bo'lib, ular orqali bolaning motorikasi rivojlanadi. O'rta guruhdagi bolalar uchun esa harakatli o'yinlar yanada murakkablashib, muvozanat, koordinatsiya, tezlik kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Ushbu o'yinlar bolalarga bir-birlari bilan ishlash, guruhda faoliyat ko'rsatish va psixologik salomatlikni yaxshilashda yordam beradi.

Kalit so'zlar: kichik guruh, o'rta guruh, harakatli o'yinlar, motorika, jismoniy rivojlanish, muvozanat, koordinatsiya, o'yin.

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun harakatli o'yinlar bolalarning fizikalaviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Kichik va o'rta guruh bolalari uchun harakatli o'yinlar nafaqat qiziqarli, balki ular uchun o'rgatuvchi va rivojlantiruvchi faoliyatlar hisoblanadi. Ushbu yosh guruhlarida harakatli o'yinlar bolalarda motorik ko'nikmalarni shakllantirish, tananing muvozanatini saqlash, tezlikni rivojlantirish, kuchni boshqarish kabi asosiy jismoniy fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, harakatli o'yinlar bolalarga mustahkam psixologik holatni, ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatishga ham yordam beradi. Kichik guruhdagi bolalar (3-4 yosh) uchun o'yinlar odatda oddiy va oson bajariladigan harakatlar bilan boshlanadi, masalan, yugurish, sakrash, qo'l va oyoqlar bilan turli shakllarda harakat qilish. O'rta guruhdagi bolalar esa (4-5 yosh) uchun harakatli o'yinlar yanada murakkablashadi va koordinatsiyani, muvozanatni yaxshilashga qaratilgan mashqlarni o'z ichiga oladi. Ushbu yoshdagi bolalar turli jismoniy mashqlar orqali o'z tanasini boshqarishni o'rganishadi va ko'proq murakkab harakatlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Harakatli o'yinlar bolalar uchun eng samarali ta'lim usullaridan biridir, chunki ular o'ynash orqali o'zlarini ifodalashadi, o'yin davomida ijtimoiy aloqalar o'rnatishadi va boshqalar bilan muloqot qilishni o'rganishadi. Shuningdek, harakatli o'yinlar bolalarga mas'uliyatni his qilish, guruhda ishlash va birgalikda muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatlarini yaratadi.

Adabiyot tahlili

Vygotskiy, L. S. “Bola psixikasining rivojlanishi”

Vygotskiyning psixologik nazariyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘yin orqali rivojlanishiga katta ahamiyat beradi. U harakatli o‘yinlarning bolaning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida ahamiyatli ekanligini ta’kidlaydi. Vygotskiy, ayniqsa, o‘yinlarning bolalar uchun “yaqinlashtirilgan rivojlanish zonasi”ni yaratishini va ular o‘yinlar orqali jismoniy ko‘nikmalarni, shuningdek, ijtimoiy va aqliy qobiliyatlarini oshirishi mumkinligini bildirgan. Harakatli o‘yinlar bolalarga bir-biriga ta’sir qilish, to‘g‘ri qarorlar qabul qilish va muloqot qilishda yordam beradi.

Elkonin, D. B. “Psixologiya igry”

Elkonin o‘zining o‘yinlar psixologiyasi haqidagi tadqiqotlarida o‘yinlarning bolalarning dunyoqarashini va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishdagi rolini o‘rganadi. U harakatli o‘yinlarni bolaning o‘zini ifodalash vositasi sifatida ta’riflaydi. O‘yinlarda bolalar yangi rollarni o‘ynash orqali, boshqa bolalar bilan muloqot qilib, o‘zaro munosabatlarni o‘rnatishadi. Elkoninning ta’kidlashicha, kichik guruhdagi bolalar uchun o‘yinlar ijtimoiy va psixologik rivojlanishning birinchi bosqichi sifatida muhimdir, chunki ular o‘yinlar orqali guruhda ishlashni va boshqalar bilan o‘zaro munosabatlar o‘rnatishni o‘rganadilar.

Zaporozhets, A. V. “Psixologiya detey doshkolnogo vozrasta”

Zaporozhetsning tadqiqotlari harakatli o‘yinlarning bolalar psixologiyasi va rivojlanishidagi o‘rni haqida ma’lumot beradi. U maktabgacha yoshdagi bolalar uchun harakatli o‘yinlarning o‘yin-kulgidan ko‘ra ko‘proq psixologik va kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Zaporozhets bolalar uchun harakatli o‘yinlar orqali nafaqat jismoniy ko‘nikmalarni, balki bilimlarni ham rivojlantirish mumkinligini ta’kidlaydi. Kichik va o‘rta guruh bolalari uchun bu o‘yinlar muvozanatni saqlash, tezlikni oshirish va boshqa ko‘nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi.

To‘xtasinova, X. “Maktabgacha ta’lim psixologiyasi”

Mazkur asarda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlar va metodikalar muhokama qilinadi. To‘xtasinova, ayniqsa, harakatli o‘yinlar yordamida bolalar psixologik va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashni maqsad qiladi. U, shuningdek, o‘yinlar orqali bolalarga muvozanat va koordinatsiya kabi jismoniy ko‘nikmalarni rivojlantirishni o‘rgatishni ta’kidlaydi. O‘yinlar bolalarga nafaqat jismoniy faollikni oshirish, balki ijtimoiy tajriba va emotsional barqarorlikni ham ta’minlaydi.

Kichik va o‘rta guruhlar uchun harakatli o‘yinlarning ahamiyati

1. Jismoniy rivojlanish:

Kichik va o‘rta guruh bolalarining yirik motorikasi rivojlanishi uchun harakatli o‘yinlar juda muhimdir. Bu yoshdagi bolalar hali o‘z tanasini to‘liq boshqarishni o‘rganmagan bo‘lishi mumkin, shuning uchun harakatli o‘yinlar ular uchun motorik

ko'nikmalarni shakllantirishda, tananing muvozanatini saqlashda, mushaklarni kuchaytirishda yordam beradi. O'yinlar yordamida bola yugurish, sakrash, qo'l va oyoqlar bilan harakat qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

2. Koordinatsiya va muvozanatni rivojlantirish:

Harakatli o'yinlar bolalarga o'z tana qismlarini boshqarishni o'rgatadi. Kichik guruh bolalari uchun oddiy mashqlar va o'yinlar koordinatsiyani yaxshilashda yordam beradi. O'rta guruhdagi bolalar uchun esa bu o'yinlar yanada murakkablashadi, ularning muvozanatini saqlash, tezlik va tezkor reaksiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Kognitiv rivojlanish:

Harakatli o'yinlar bolaning miyasi uchun ham foydalidir. Chunki ular bolalarga atrof-muhitga moslashishga, his-tuyg'ularini boshqarishga va muammolarni hal qilishga yordam beradi. O'yinlar bolalarning xotira va diqqatini rivojlantiradi, ular yangi ko'nikmalarni o'rganadilar. Masalan, bolalar qoidalarni eslab qolish, birgalikda ishlash va maqsadga erishish uchun reja tuzish kabi ko'nikmalarni o'rganadilar.

4. Ijtimoiy rivojlanish:

Harakatli o'yinlar bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'yinlar orqali bola boshqa bolalar bilan muloqot qilishni o'rganadi, o'z his-tuyg'ularini boshqarishni, muloqotda bo'lishni, guruhda ishlashni o'rganadi. O'yin davomida bolalar bir-biriga yordam beradi, birgalikda o'ynashni o'rganadi, bu esa ijtimoiy moslashuvni tezlashtiradi.

5. Ruhiy rivojlanish:

Harakatli o'yinlar bolalarda ruhiy holatni yaxshi tomonga o'zgartirishi mumkin. O'yinlar orqali bolalar stressni kamaytiradi, kayfiyatni yaxshilaydi, o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bu yoshdagi bolalar uchun o'yinlar shuningdek, ular uchun qiziqarli va mazmunli vaqt o'tkazish imkoniyatini yaratadi, bu esa ruhiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Harakatli o'yinlar va ularning turlari

1. Oddiy harakatli o'yinlar (kichik guruh bolalari uchun):

Kichik guruhdagi bolalar uchun harakatli o'yinlar oddiy va oson bajarilishi kerak. Ushbu o'yinlarda bolaning tanasining katta mushak guruhlarini faollashtirishga yo'naltirilgan harakatlar mavjud. Misol uchun:

“Ko'chaga chiqing”: Bola turg'unlikni saqlashga harakat qiladi va uning vazifasi boshqa bolalarni “ko'chaga chiqish” orqali qochishdir.

“To'pni ushlash”: Bola to'pni tutishga harakat qiladi va har bir muvaffaqiyatli ushlash bolaning tezlik va reaksiyasini rivojlantiradi.

2. Murakkab harakatli o'yinlar (o'rta guruh bolalari uchun):

O'rta guruhdagi bolalar uchun o'yinlar yanada murakkablashadi. Ular muvozanat, koordinatsiya va tezlikni oshirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Misol

uchun:

“Qovushgan to‘p”: Bola guruhga aylanishi kerak va o‘yin davomida to‘pni boshqa bolaga uzatadi. Bu o‘yin bolalarga guruhda ishlashni va tezkor qarorlar qabul qilishni o‘rgatadi.

“Sakrash poygasi”: Bola sakrash orqali o‘zining tezligini oshirishga va tanasini muvozanatli boshqarishga harakat qiladi.

3. Jismoniy mashqlar va sport o‘yinlari:

Kichik va o‘rta guruh bolalar uchun sport o‘yinlari jismoniy rivojlanishni oshiradi. Masalan, futbol, basketbol, skameykada yugurish kabi faoliyatlar bolalarning yirik motorikasini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu o‘yinlar bolalarga jismoniy qobiliyatlarini yaxshilash, tezlikni oshirish va mushaklarni kuchaytirish imkonini beradi.

4. Mushak kuchini rivojlantiruvchi o‘yinlar:

Kichik guruh bolalari uchun o‘yinlarda mushaklarni kuchaytirish asosiy maqsad bo‘ladi. Masalan, ko‘tarish, qoplamalar ustida yurish, yashirin harakatlar kabi mashqlar orqali bola mushaklarini mustahkamlashi mumkin.

Harakatli o‘yinlar va tarbiyachining roli

Tarbiyachi bolalar uchun harakatli o‘yinlarni tashkil qilishda muhim rol o‘ynaydi. U o‘yinlarni bolalar uchun qiziqarli va maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishi, bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Tarbiyachi har bir bola uchun individual yondashuvni tanlashi, uning xususiyatlarini inobatga olib, o‘yinlarni moslashtirishi lozim.

Tarbiyachilar bolalar bilan o‘yinlar orqali ularning psixologik va jismoniy holatlarini yaxshilash, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va motorikani kuchaytirish bo‘yicha muhim ishlarni amalga oshiradi.

XULOSA

Kichik va o‘rta guruhlarda harakatli o‘yinlar bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu o‘yinlar bolalarda yirik motorikani rivojlantiradi, harakatlarni boshqarish va koordinatsiyani yaxshilaydi. Kichik guruh bolalari uchun o‘yinlar oddiy harakatlarni bajarishni talab qilsa, o‘rta guruhdagi bolalar uchun murakkab mashqlar va o‘yinlar o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi, ular muskulaturani kuchaytiradi va tezlikni rivojlantiradi. Harakatli o‘yinlar nafaqat jismoniy rivojlanish uchun, balki bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. O‘yin orqali bolalar o‘zaro muloqotda bo‘lishni, guruhda ishlashni, boshqalar bilan birgalikda maqsadga erishishni o‘rganadilar. Bundan tashqari, harakatli o‘yinlar bolalarning ruhiy salomatligi, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga yordam beradi.

Tarbiyachilar va ota-onalar, bolalar uchun harakatli o'yinlarni qiziqarli va ma'naviy jihatdan foydali tarzda tashkil etish orqali ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Shuningdek, har bir yosh guruhiga mos o'yinlar va faoliyatlarni tanlash, bolaning individual xususiyatlarini inobatga olish muhimdir. Yangi o'yinlar va mashqlar orqali bolaning jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlash, uni yanada rivojlantirish imkoniyatlarini yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy, L. S. (1983). Bola psixikasining rivojlanishi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
2. Elkonin, D. B. (1978). Psixologiya igry. Moskva: Pedagogika.
3. Zaporozhets, A. V. (1993). Psixologiya detey doshkolnogo vozrasta. Moskva: Pedagogika.
4. To'xtasinova, X. (2017). Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. Toshkent: Ta'lim.
5. Rimm-Kaufman, S. E., & Pianta, R. C. (2000). An Ecological Perspective on the Transition to Kindergarten: A Theoretical Framework to Guide Empirical Research. *Educational Psychologist*, 35(3), 163-176.
6. G'ofurova, M. (2019). Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash psixologiyasi. Toshkent: Yangi nashr.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INTELEKTUAL FAOLIYATGA
TAYYORLASHNING AMALIYOTDAGI HOLATI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH
YO‘LLARI****Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi**

CHDPU MBJTS yo‘nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqola bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlashning amaliyotdagi holatini tahlil qiladi va uni takomillashtirish yo‘llarini ko‘rib chiqadi. Intellektual faoliyat o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda, o‘quvchilarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga undashda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy, ta’lim, tizimi, o‘qituvchilar, bilimlar, o‘rgatish, fikrlash, qobiliyat, ijodiy yondashuv, ilmiy

Zamonaviy ta’lim tizimining samaradorligi, o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini, balki ularning intellektual va ijodiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual faoliyatga tayyorlanishi, o‘z navbatida, ta’lim jarayonining sifatini oshirishda muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash – bu nafaqat o‘qituvchilarning o‘z bilimlarini mustahkamlash, balki ularda mantiqiy va analitik fikrlash, ilmiy izlanishlar olib borish qobiliyatlarini rivojlantirishni anglatadi. Biroq, bu jarayonni amalga oshirishda ba’zi muammolar mavjud. Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur.

O‘zbekistonning ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlashda ba’zi yutuqlar va muammolar mavjud. Ta’lim tizimining rivojlanishi bilan birga, o‘qituvchilarning ilmiy faoliyatga jalb etilishi, ularning kreativ fikrlashini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq, amaliyotda intellektual faoliyatga tayyorlash jarayonida quyidagi asosiy muammolar kuzatilmoqda:

Ilmiy tadqiqotlar va izlanishlar: Ko‘pgina o‘qituvchilar ilmiy izlanishlarga yetarlicha e’tibor bermaydilar. O‘qituvchilar ilmiy tadqiqotlar olib borishdan ko‘ra, ko‘proq o‘quv jarayonini o‘tkazishga qaratilgan. Bu holat bo‘lajak o‘qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorlanishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Kreativ fikrlash va analitik qobiliyatlarni rivojlantirish: Ta’lim jarayonida o‘qituvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishga doir metodlarning etishmasligi sezilmoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kreativ yondashuv va mantiqiy fikrlashga o‘rgatish zarurati mavjud

Pedagogik metodlarning innovatsionligi: Ko‘plab ta’lim dasturlari, o‘quv qo‘llanmalar va metodik materiallar an’anaviy uslublarga asoslanadi. Innovatsion pedagogik metodlar va yondashuvlar, masalan, interaktiv ta’lim, gamifikatsiya, masofaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari hali to‘liq joriy qilinmagan.

Resurslarning cheklanganligi: Ta'lim tizimida ilmiy izlanishlar va intellektual faoliyatni rivojlantirish uchun zarur resurslar, jumladan, zamonaviy kutubxonalar, ilmiy ma'lumotlar bazalari, laboratoriyalar va kompyuter texnikasi kabi imkoniyatlar barcha ta'lim muassasalarida mavjud emas.

Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlashda quyidagi asosiy tamoyillarni joriy qilish muhimdir:

Kreativ fikrlashni rivojlantirish: O'qituvchilarni kreativ fikrlashga yo'naltirish, ularni yangi g'oyalar ishlab chiqishga undash. O'quv jarayonida interaktiv metodlar va muammoli vazifalar yordamida o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish zarur.

Ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlash: O'qituvchilarni ilmiy izlanishlarga jalb etish, ular uchun ilmiy tadqiqotlar olib borish imkoniyatlarini yaratish. O'qituvchilarni yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga va o'z tajribalarini ilmiy izlanishlar asosida boyitishga undash.

Mantiqiy va analitik fikrlash: O'qituvchilarni mantiqiy fikrlashga, ilmiy va pedagogik masalalarda analitik yondashuvni qo'llashga o'rgatish. Bu o'qituvchining murakkab masalalarni samarali hal qilishiga yordam beradi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish: O'qituvchilarning intellektual faoliyatini rivojlantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalarini, masalan, elektron o'qitish platformalarini, raqamli vositalarni va onlayn resurslarni qo'llash muhimdir.

Ilmiy izlanishlarni rag'batlantirish: O'qituvchilarni ilmiy izlanishlarga jalb etish va ular uchun ilmiy tadqiqotlarni olib borish imkoniyatlarini yaratish zarur. Ilmiy jurnallar, konferensiyalar va seminarlarda ishtirok etishni tashkil etish orqali o'qituvchilarni izlanishlarga undash mumkin.

Innovatsion metodlarni joriy etish: Ta'lim jarayonida innovatsion metodlarni qo'llash, masalan, masofaviy ta'lim, interaktiv darslar, gamifikatsiya va boshqa yangi yondashuvlar. Bu o'qituvchilarning ijodiy yondashuvini rivojlantirishga yordam beradi.

Malaka oshirish kurslari: O'qituvchilar uchun kasbiy malaka oshirish kurslarini tashkil etish, ularni yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarga o'rgatish. Bu kurslar o'qituvchilarning intellektual faoliyatga tayyorligini oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish: O'qituvchilarni zamonaviy axborot texnologiyalari va onlayn resurslardan samarali foydalanishga o'rgatish. Bu, o'z navbatida, o'quv jarayonida o'qituvchilarning intellektual faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Resurslar va infrastruktura: Ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqotlar va intellektual faoliyatni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan resurslar (kutubxonalar, ilmiy ma'lumotlar bazalari, zamonaviy texnologiyalar) bilan ta'minlash kerak.

Ilmiy faoliyat uchun grantlar va stipendiyalar: O'qituvchilarni ilmiy tadqiqotlar olib borishga rag'batlantirish maqsadida grantlar va stipendiyalarni joriy etish. Bu o'qituvchilarni ilmiy faoliyatga jalb etish va ularning izlanishlarini qo'llab-quvvatlashda muhim omil bo'ladi.

Ilmiy-jurnal tizimini yaratish: O'qituvchilarning ilmiy faoliyatini rivojlantirish uchun ta'lim sohasida maxsus ilmiy jurnallar tashkil etish. Bu o'qituvchilarga o'z ilmiy izlanishlarini nashr qilish va bilim almashish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bo'lajak o'qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash ta'lim tizimining sifatini oshirishda katta rol o'ynaydi. O'qituvchilarning intellektual faoliyatini rivojlantirish uchun ilmiy izlanishlarga e'tibor qaratish, kreativ fikrlashni rivojlantirish, innovatsion metodlarni qo'llash, ta'lim resurslarini va infratuzilmasini mustahkamlash zarur. Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish, o'qituvchilarni yuqori sifatli ta'lim bilan ta'minlashda muhim qadam hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Karimov, B. (2021). Pedagogik izlanishlar va intellektual faoliyat. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Turg'unov, S. (2020). Bo'lajak o'qituvchilarni ilmiy tadqiqotlarga jalb etish. Toshkent: Yangi avlod.
3. Jumaeva, X. (2022). Kreativ pedagogika va intellektual faoliyat. Tashkent: Akademnashr.
4. Kholmuhamedov, M., & Qosimova, N. (2019). O'qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash: metodlar va amaliyot. Toshkent: Science Press.
5. Tursunov, D. (2023). Ta'lim jarayonida intellektual rivojlanish: metodik yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya.

JISMONIY TARBIYA NAZARIYASINING ILMIY TADQIQOT METODLARI

To'lginaova Firuza Asqar qizi

CHDPU MBJTS yo'nalishi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jismoniy tarbiya nazariyasi ilmiy tadqiqot metodlari bolalar va kattalar uchun jismoniy tarbiya va sport faoliyatlarini samarali tashkil etishning ilmiy asoslarini ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi. Jismoniy tarbiya nazariyasi, sportni o'rgatish, jismoniy mashqlarni boshqarish va inson organizmining jismoniy yuklamalarga bo'lgan reaksiyalarini o'rganish kabi sohalarda turli ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanadi.*

Kalit so'zi: *Ta'lim, nazariyasi, tadqiqot, metodlari, eksperimental, statistik, psixologik metodi*

Jismoniy tarbiya nazariyasi — bu sport va jismoniy faoliyatlarning ilmiy asoslarini o'rganishga, jismoniy tarbiyaning metodik va pedagogik tamoyillarini ishlab chiqishga qaratilgan soha bo'lib, turli tadqiqot metodlarini qo'llashni talab qiladi. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar, jismoniy mashqlar, sport o'yinlari, mushaklar tizimi va jismoniy salomatlikka ta'sirini yaxshilashga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotlar yordamida jismoniy tarbiya va sportni o'qitish va rivojlantirish jarayonlari yanada samarali bo'ladi.

Jismoniy tarbiya nazariyasida ilmiy tadqiqot metodlari, avvalo, to'g'ri ilmiy yondashuvni yaratish va metodologiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot metodlarining samarali qo'llanilishi, jismoniy tarbiya jarayonlarining yangi yondashuvlari va tizimlarini ishlab chiqishga yordam beradi. Ushbu maqolada, jismoniy tarbiya nazariyasining ilmiy tadqiqot metodlariga batafsil to'xtalib o'tamiz.

Eksperimental tadqiqot metodi jismoniy tarbiya nazariyasida eng keng tarqalgan va samarali metodlardan biridir. Ushbu metodda tadqiqotchilar biror sport turi yoki jismoniy mashqning inson organizmiga ta'sirini o'rganadilar.

Eksperiment orqali jismoniy mashqlar yoki sport dasturlarining samaradorligi, o'quvchilarning jismoniy holati va ularning umumiy rivojlanishi bo'yicha ma'lumotlar to'planadi. Eksperimentlarning maqsadi odatda yangi metodlarni sinash, ularga bo'lgan ta'sirni aniqlash va aniq natijalar olishdan iborat. Masalan, yangi jismoniy mashqlar tizimining bolalar va o'smirlar organizmiga ta'siri, ularning jismoniy salomatligiga bo'lgan foydasi yoki zararini o'rganish uchun eksperimental metoddan foydalanish mumkin.

Statistik tadqiqot metodi jismoniy tarbiya nazariyasining ilmiy tadqiqotlarida keng qo'llaniladi. Ushbu metodda ma'lumotlarni yig'ish, ularni tasniflash va tahlil qilish orqali jismoniy faoliyatning turli jihatlari, shu jumladan, jismoniy mashqlar va sportning bolalar va kattalar organizmiga ta'siri o'rganiladi. Statistik metod yordamida jismoniy faoliyatning turli shakllarini taqqoslash, ularning samaradorligini o'rganish va natijalar asosida xulosalar chiqarish mumkin.

Misol uchun, statistik metod yordamida jismoniy mashqlarni va sport o'yinlarini amalga oshirgan bolalar va ular bu faoliyatga qatnashmagan bolalar o'rtasida jismoniy rivojlanishdagi farqlarni solishtirish mumkin.

Pedagogik tadqiqot metodi jismoniy tarbiya nazariyasida jismoniy faoliyatning ta'lim jarayoniga qo'llanilishi, o'quvchilarning tarbiyaviy va ta'limiy jihatlari bilan bog'liq bo'lgan ilmiy metoddir. Ushbu metod yordamida ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodlar va vositalarning samaradorligi o'rganiladi. Pedagogik tadqiqot metodlari orqali murabbiylar yoki o'qituvchilar uchun eng samarali o'quv yondashuvlari, mashg'ulotlarni tashkil etish usullari va pedagogik texnikalar ishlab chiqiladi. Masalan, jismoniy tarbiya darslarida qo'llaniladigan o'yinlar, mashqlar yoki metodlar orqali bolalarda harakatlarni rivojlantirish va ularni sportga qiziqtirishni o'rganish mumkin.

Kuzatuv metodi jismoniy tarbiya nazariyasida tadqiqotlar o'tkazishda qo'llaniladigan eng asosiy usullardan biridir. Bu metodda o'qituvchilar yoki murabbiylar bolalar yoki sportchilarning jismoniy faolligini, ularning harakatlarini, mashqlarni bajarishdagi texnikalarini kuzatib boradilar. Tadqiqotlar davomida to'plangan kuzatishlar asosida o'quvchilarning jismoniy rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Bu metod bolalarning sportga bo'lgan qiziqishini aniqlash, jismoniy faollikning turli turlari va ularning samaradorligini o'rganishga yordam beradi.

Psixologik tadqiqot metodi jismoniy tarbiya va sport sohasida bolalar va o'smirlarning ruhiy holatini, ularning sport faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasini, ijtimoiy va psixologik omillarni o'rganadi.

Ushbu metod yordamida bolalar va sportchilarni motivatsiyalash, ular orasidagi raqobatni rivojlantirish va jismoniy mashqlarni qiziqarli qilish usullarini ishlab chiqish mumkin. Psixologik metod bolalarda o'z-o'zini anglash, qat'iyatlilik va o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Biokimyoviy tadqiqot metodi jismoniy tarbiya nazariyasida organizmning jismoniy faollikka qanday javob berishini o'rganadi. Ushbu metodda organizmdagi metabolik jarayonlar, mushaklarning ishlash tizimi va qon aylanishi o'rganiladi. Biokimyoviy metod yordamida jismoniy mashqlar va sport turlarining organizmga ta'siri, sportchilarning mushaklarini tiklash jarayonlari va boshqa fiziologik o'zgarishlar tahlil qilinadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak jismoniy tarbiya nazariyasining ilmiy tadqiqot metodlari jismoniy mashqlar va sportning ta'sirini o'rganish, yangi metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishda muhim ahamiyatga ega. Har bir metod o'ziga xos yondashuvni talab qilgan holda, jismoniy tarbiya sohasida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi. Tadqiqot metodlarini kengaytirish va takomillashtirish jismoniy tarbiya tizimining sifatini oshiradi va kelajakda uning samaradorligini yaxshilashga imkon beradi.

Foydalangan Adabiyotlar:

- 1.Yuldashev, U. I. (2012). Jismoniy tarbiya va sportning nazariy asoslari. Tashkent: Fan.
- 2.Xayrullayev, A. B. (2016). Bolalar sporti va uning rivojlanish yo'llari. Tashkent: O'qituvchi.
- 3.Ibrohimov, K. I. (2017). Jismoniy tarbiya metodikasi. Tashkent: O'zbekiston.
- 4.Goziev, F. A. (2014). Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Tashkent: Ma'naviyat
- 5.Raximov, S. Sh. (2014). Jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. Tashkent: Ma'naviyat.

YOSHLARDA VATANPARVARLIK MILLIY G'URURNI SHAKLLANTIRISH

Safarov F.F.

CHDPU mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlatimiz rahbarining boshqaruv uslublari va milliy tiklanish konsepsiyasida, eng avvalo, ma'naviy jamiyat qurishga sodiq ekani, ya'ni iqtisodiyotni rivojlantirish bilan uyg'un bo'ladigan ma'naviy poydevor yaratish milliy davlat qurishning asosiy kontsepsiyasiga aylanishi ochib berilgan. Bu yo'lda tarix saboqlari yoki o'tmishdan ibratli misollar Yurtboshimiz o'tmish va bugun o'rtasidagi narvon sifatida belgilab bergan bunyodkorlik usullaridir.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik e'tiqodi, milliy tarbiya, fuqarolik va ijtimoiy pozitsiya, insonparvarlik, tashabbus.

Аннотация: В данной статье раскрывается, что в методах управления и концепции национального возрождения Глава государства, в первую очередь, верен построению духовного общества, то есть созданию духовного фундамента, который будет сочетаться с развитием экономики, станет основной концепцией создания национального государства. На этом пути уроки истории и или поучительные примеры из прошлого являются созидательными методами, которые Глава государства определил как лестницу между прошлым и настоящим.

Ключевые слова: патриотические убеждения, национальное воспитание, гражданская и социальная позиция, гуманизм, инициативность.

Abstract: This article reveals that in the management methods and concept of national revival of our head of state, he is committed, first of all, to building a spiritual society, that is, creating a spiritual foundation that is compatible with the development of the economy becomes the main concept of building a national state. In this way, the lessons of history or instructive examples from the past are the creative methods that our Head of State has identified as a ladder between the past and the present.

Keywords: patriotic beliefs, national education, civic and social position, humanism, initiative.

Chunki hech bir davlat madaniy-ma'naviy qadriyatlarni, o'z tarixi xotirasini bilmasdan, o'rganmasdan, qazib olmasdan rivojlana olmaydi. Takror bo'lsin, yana bir bor ta'kidlaymizki, tojiklar ko'p tarixiy adolatsizliklar mavjud bo'lgan davrda o'zlarining insoniy va madaniy missiyalarida hech kimga qo'l ko'tarmaganlar. Aksincha, ular tabiatan ma'rifatli va insonparvar, bunyodkor va bunyodkor, mehnatkash, olijanob va taqvodor xalq bo'lib, asosan, hech qachon irqiy, misantropik g'oyalarga tayanmagan, irqiy zo'rlik, siyosiy bosim va diniy ta'qiblar tarafdori bo'lmagan.

Ajdodlarimiz "ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal" poydevoriga asoslangan eng qadimiy jahon sivilizatsiyalaridan birini yaratdilar. O'tmish bizdan davlat boshqaruvi tartibi, me'morchilik va shaharsozlik san'ati, xalqlar o'rtasidagi madaniy va oqilona munosabatlar usullari, din va e'tiqod erkinligini hurmat qilish hamda turli diniy marosimlarni bajarish, turli ilmiy-falsafiy maktablarni meros qilib qoldirdi".

Darhaqiqat, har bir xalq va millatning siyosiy hayotida milliy davlat barpo etish nihoyatda zarurdir. Aynan shuning uchun ham davlat, bir tomondan, ta'limning asosiga aylansa, ikkinchi tomondan, yosh avlod tarbiyasi uchun barcha sharoitlarni yarata oladi.

Ko'rib turganimizdek, tarbiya va ta'lim masalalari, ayniqsa, foydali va foydali tarbiya jarayonlari zamonaviy dunyo sharoitida millat va milliy davlat mavjudligi bilan bog'liq bo'lib, o'ziga xos jarayonlarga ega. Albatta, bu jarayonda ajdodlarimizning tarixiy tajribasidan, zamonaviy pedagogika yutuqlaridan, sovet maktabi tajribasidan foydalanishimiz kerakki, bu yo'nalishni rivojlantirishda, shubhasiz, yordam berishi mumkin. Biroq, afsuski, shuni ta'kidlashimiz kerakki, bu yo'nalishda biz hali ham sovet maktabining juda, juda cheklangan va yopiq va jiddiy siyosiy kamchiliklarga ega bo'lgan ta'lim usullari tarafdorimiz.

Keyin ta'lim, ta'lim va tarbiya millatning barcha ijtimoiy intilishlari bilan bog'langan holda millatning tiklanishi va rivojlanishiga yordam beradi. Bu ikki masalani bir-biridan ajratishga qaratilgan barcha urinishlar madaniyat, jamiyat va ta'limning qulashiga olib keladi. Ta'lim, ta'lim va tarbiya xalq tarixi va madaniyatidan ildiz otishi kerak.

Agar ta'lim, ta'lim va tarbiya millat madaniyati va ijtimoiy intilishlaridan ajralgan bo'lsa, bu millatning ma'naviy parchalanishiga xizmat qiladi. Agar ta'lim, ta'lim va tarbiya millat madaniyatini o'zida mujassamlashtirmasa, u millatning ijtimoiy farovonligiga, yuksalishiga olib kelmaydi. Afsuski, maktab va ta'limning siyosiylashuvi tufayli uzoq vaqt davomida ajdodlarimizning tarbiya va ta'lim usullaridan, tajribasidan, ma'naviy-intellektual merosidan, foydali va zarur unsurlarning o'rnini bosa olmaydigan, avlodlarning axloqiy-ma'naviy istaklari o'rnini bosa olmayotgan edik. Hozirgi zamondagi bu holat faqat o'zbeklarga tegishli emas edi. Bu sohada ishlagan tadqiqotchilar zamonaviy tarbiya, ta'lim va ta'limning eng zaif va xavfli nuqtasi maqsad va niyatlarning noaniqligidadir, degan xulosaga kelishgan. Agar tarixga murojaat qiladigan bo'lsak, qadimgi davrlarda ta'lim, ta'lim va tarbiyaning hayotiy va asosiy jarayonlari aniq maqsadlarga ega bo'lganligi va bu maqsadlar shaxs va ijtimoiy institutlar tomonidan davom ettirilganligini ko'ramiz. Davlat va yurtning maqsadli tashabbusi ta'lim, kadrlar tayyorlash va tarbiyalashda Vatan, xalqqa xizmat qilish yo'lida yangi yo'nalish va ufqlar ochmoqda.

Psixologiya va pedagogikada shaxsni shakllantirish masalalari bu fanlar markazida turadi; u pedagogikaning mohiyatini - ta'lim, o'rganish, didaktika va metodikani belgilaydi. Bu masala munozarali jihatlariga ega bo'lishiga qaramay, axloqiy tarbiyaning eng muhim tarmog'i bo'lgan komil inson tarbiyasini anglatishini umuman tushunib turibdi.

O'tmishda ham, bugungi kunda ham bu soha olimlari axloqiy tarbiya insonni asta-sekin kamolotga olib boradi, degan fikrga kelishgan. Ya'ni, inson jamiyatga foyda keltiradigan shaklda tarbiyalanishi kerak.

Psixologlar, tarbiya va ta'lim sohasi mutaxassislari insonning xatti-harakati va qilmishlarini ikki turga – o'z xohishiga ko'ra va birovning xohishiga ko'ra ajratadilar. O'z irodasiga zid ravishda qilingan harakat va qilmishlarni tuzatish o'z xohishiga ko'ra tarbiya va ta'lim bilan bog'liqdir. Axloqiy tarbiyaviy harakatlarni tuzatishda muhim va ijodiy o'ringa ega bo'lgan psixologik omillar mavjud bo'lib, ularda iroda ham ularning bir qismidir.

Ta'lim jarayonida, xususan, axloqiy tarbiya jarayonida inson tanlagan besh element bo'lgan bu besh turdagi ruhiyat yoshidan qat'i nazar, kundalik, yillik va hatto umrbod kuzatishni talab qiladi. Biroq, bolalik va o'smirlik davrida uning ahamiyati ancha katta.

To'g'ri va sog'lom tarbiyalash uchun bolalar va o'smirlarning ruhiy moyilliklarini bilish va aniqlash juda muhimdir. Shu asosda mutaxassislar shaxsiy, ijtimoiy va yuqori moyilliklarni aniqladilar.

Inson tarbiyasi buyuk va muqaddas ishdir. Bolalar bugun mehmon, ertaga ular kattalardan meros bo'lib o'zlariga qoladigan kelajakning ustozlari, sohiblari. Yangi g'oya eskisini almashtirishi uchun kelajakni qanday qilib bugun yaratishimiz mumkin. Ammo haqiqiy va ijodiy bo'lgan har bir yangi narsa o'tmishning qimmatli an'alarida asosga ega bo'lishi kerak. Ta'limning asosiy mohiyati ana shu naqshlarda yashiringan. Nemis mutafakkiri Gegelning so'zlari bizning ta'lim va tarbiyamiz sharoitida ta'limning asosiy yo'nalishini tasdiqlay oladi. Xegel Nyurnberg gimnaziyasining ochilish marosimida so'zlagan nutqida shunday dedi: "Maktabni o'quvchilarning oilaviy munosabatlariga tayanishga majbur qiladigan yana bir mavzu bor - bu Intizom. Bu erda men axloqiy tarbiyani ta'limdan ajrataman. Balki ta'lim muassasasining maqsadi, so'zning to'liq ma'nosida, ta'lim va axloqiy institutsiya bilan bog'liq emas. Biz maktabimizga kelgan o'quvchilarning to'g'ridan-to'g'ri ta'lim olishini talab qilishimiz kerak, bu esa jamiyat va davlatning zimmasida emas.

Adabiyotlar:

1. Конституция Республики Узбекистан (Новая редакция, утверждена Конституционным Законом РУз от 01.05.2023 г. N ЗРУ-837, принятым на референдуме РУз 30.04.2023 г.) <https://nrm.uz>

2. Закон Республики Узбекистан "Об образовании" от 23 сентября 2020 года. N -637 "Об образовании" Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2020 г., № 9, ст. 225;-12с.

3. Закон Республики Узбекистан, от 23.09.2020 г. № ЗРУ-637. <https://lex.uz>

4. УКАЗ Президента Республики Узбекистан 01.12.2017 г. N УП-5270 . <https://nrm.uz>

5. Закон Республики Узбекистан "О гарантиях прав ребенка" от 7 января 2008 года. № ЗРУ-139, «Народное слово» от 8 января 2008 г., № 5 (4384).-34с.